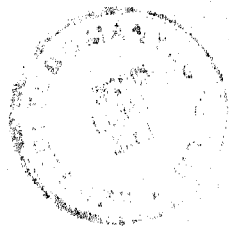

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

SECTIO LITTERARIA

1957—58

IRODALOM

ЛИТЕРАТУРА

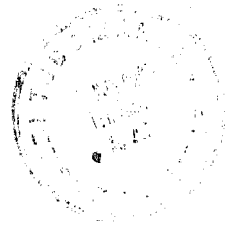
LITERATUR

I.

SZEGED

1958

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

SECTIO PHILOLOGICA

NYELV ÉS IRODALOM

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА

SPRACHE UND LITERATUR

III/2.

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

SECTIO LITTERARIA

1957 - 58

IRODALOM

ЛИТЕРАТУРА

LITERATUR

I.

SZEGED

1958

SZTE Klebelsberg Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
2.

**HILYBEN
OLVASHATÓ**

SZERKESZTIK:
KOLTAY KASTNER JENŐ, HALÁSZ ELŐD
ÉS
KIRÁLY ISTVÁN

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000387441

B 203560

A kiadásért felelős a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Dékánja
A kézirat nyomdába érkezett: 1958. szept. 11 Megjelenés: 1958. december Példányszám: 500
Terjedelem: 10,75 (A/5) iv

Készült linó-szedéssel, íves magasnyomással, az MNOSZ 5601-54
és az MNOSZ 5602-50 Á szabványok szerint

UGO FOSCOLO

Nicola Foscolo (1778—1827) velencei orvos-apatól és görög anyától született az ióni szigetek egyikén, Zanteban és 14 éves koráig ott görög iskolában tanult.¹ »Meggzoktam akkor — írja később Albany grófnőnek —, hogy a szülőföldemhez közel eső Athénról és Spártáról halljak beszélni; görög abc-n kezdem silabizálni és első olvasmányaim Xenophon és Plutarchos eredeti szövegei

¹ Foscolo művei a következő legjobb kiadásokban állnak rendelkezésre: A Mario Fubini előklete alatt folyamatosan lévő *Edizione Nazionale delle opere di U. Foscolo* (Firenze, Le Monnier) eddig megjelent kötetei. A továbbiakban: Ed. Naz. — Egyébként *Orlandini—Mayer* 1850—62-i teljességre törekvő kiadásának I—XI. kötetére voltam utalva, melyhez Chiarini szerkesztett 1890-ben XII. pótkötetet. 1923-i újranomását idézem »Opere« rövidítéssel. — Vittorio Cian kiadásában »Prose« I—III. köt. (Scrittori d'Italia) — *Pagine militari* a cura di Amedeo Tosti (»La guerra el a milizia negli scrittori italiani d'ogni tempo' c. sorozatban). Róma 1935. — *L'opera di U. Foscolo esposta ai giovani da Eugenio Donadoni*. Napoli é. n. — *Poesie* a cura di Luigi Russo. Firenze 1914. — C. F. Goffis, *Antologia Foscolina*. Torino, 1953. — *Saggi Letterari*, introduzione e note di M. Fubini (Classici it.), Torino, 1926. — *L'Ipercalisse* tradotta ed illustrata da G. Antonio Martinetti. Saluzzo 1884. — *Lettere a Isabella Teotochi—Albrizzi*, Roma, 1902. — *Lettere inedite di U. Foscolo a Marzia Martinengo*, a cura di A. Marpicati. Firenze 1939. — *Epistolario di U. Foscolo a Quirina Moceni—Magiotti*, riprodotto dagli autografi per Emilio del Cerro. Firenze, 1904. — Adolfo Tobler, *Lettere inedite di U. Foscolo*. Jahrbuch für romanische und englische Literatur. XII. köt. (1871) 317—37 ll. — *Ungedruckte Meister-Foscolo Briefe*. Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen. CXIV. köt. (1905) 146—160 ll. — Rudolf Tobler, *Lettres inédites de U. Foscolo à Hudson Gurney*. Giorn. Stor. Lett. It. XXXIX. (1902) 54—102 ll. — *Életrajz*: Giuseppe Chiarini, *La vita di U. Foscolo* (1910) Nuova ed. a cura di Guido Mazzoni. Firenze 1927. — G. Carducci, *Adolescenza e gioventù poetica di U. F.* Opere XIX. köt. Bologna, 1919. 249—280 ll. — Camillo Antona-Traversi e Angelo Ottolini, *U. Foscolo* I. 1—4. köt. (Mivel II. köt. nem jelent meg, I—IV. kötetként jelzem) Milano 1927—28. (igen sok általuk gyűjtött levéltári anyag közlésével) — Francesco Vigilone, *U. F. in Inghilterra* (különlenyomat az Annali della Scuola Normale di Pisa-ból). Catania, 1910. — Ireneo Sanesi, *Insegnamento universitario del Monti e del Foscolo*. Contributi alla storia dell'Università d' Pavia, pubblicati nell'XI. centenario dell'anteneo 1925. — Giuseppe Chiarini, *Gli amori di U. F.* I—II. köt. Bologna, 1891. — Alessandro D'Ancona, *U. F. giudicato da un alienista*, (a Varietà storiche e letterarie c. kötetben. Serie I.) Milano 1883. 213—229 ll. — A Foscolo korára vonatkozóan l. Lavissee Rambaud, *La révolution française*. Histoire générale du IV. siècle à nos jours. VIII. köt. II. kiad. Paris 1914. — *Vita italiana durante la rivoluzione francese e l'impero*. Milano, 1931. — E Masi, *Nell'Ottocento*. Milano, 1923. — Casimir Chledowski, *Das Italian des Rokoko*. München, 1923. — Frh. v. Helfert, Kaiser Franz. I. von Österreich und die Stiftung des Lombardo-Venetianischen Königreichs im Zusammenhang mit den gleichzeitigen allgemeinen Ereignissen und Zuständen Italiens. Innsbruck, 1901 (Quellen und Forschungen zur Geschichte, Literatur und Sprache Österreichs) — Benedetto Croce, *Storia del Regno d'Italia* (Scritti di storia letteraria e di politica

voltak.² Venus szigetének mithosát, a görög hitregék világának meséit hozta magával Velencébe, mikor apjának hirtelen halála után édesanyja ott telepedett meg és a »Macskák sikátorá«-ban igen szegényes körülmények közt tengette életét négy gyermekével. Nicoletto a muranoi S. Cipriano-iskolában jár, melynek Gaspare Gozzi az igazgatója és csakhamar belemelegszik a latin és olasz klasszikus írók olvasásába.³ Irodalomtanára, Angelo Dalmistro, a helyi költői évkönyv, az »Anno poetico« szerkesztője, karolja fel korán megnyilatkozó írói hajlamait, s vezeti be ezt az Alfierihez hasonló vöröshajú csodagyereket, a corfui születésű, tehát szegről-végről Foscolo »földi«-jének, Izabella Teotochinak irodalmi szalonjába egyrészt, másrészt a Marciana-könyvtárba, ahol annak prefektusa, Jacopo Morelli, a francia-angol felvilágosodás legújabb termékeit adja kezébe.⁴ Amott megismerkedik Ippolito Pindemonteval, a Gessner-fordító Bertolával és hall a híres páduai professzor, Cesarotti kitűnő költői Ossian-tolmácsolásáról; emitt szinte rendszeres menettel megismerkedik az angol materialistákkal kezdve Bacon-on Locke-ig, a felvilágosodás történetíróival: Raynallal, De la Harpe-pal; politikusaival: Rousseau Társadalmi szer-

XIX.) Bari, 1931. — Tarle Jevgenij, *Napoleon*. Budapest, 1946. — Alfred v. Reumont, *Die Gräfin v. Albany I—II.*, Berlin 1860. — Alessandro d'Ancona *Unità e federazione, studi retrospettivi* (1792—1814) a »Varietà storiche e letterarie. Serie II.« kötetben. Milano 1885. 309—349 ll. — G. Gentile, *G. Capponi e la cultura toscana nel secolo XIX.* Firenze 1942. — Frh. v. Helfert, *Fabrizio Ruffo. Revolution und Gegerevolution in Neapel* nov. 1798. aug. 1799. Wien, 1882. — B. Croce, *Storia del regno di Napoli*. Bari, 1931. — Karl Botta, *Geschichte Italiens von 1789 bis 1814*. I. köt. Ronnenburg 1828. — V. V. Birjukovics—B. F. Porsnyev—Sz. D. Szkazkin, *Az újkor története* I. köt. X. fejr. 180—192 ll. — *Értékelések: Eugenio Donadoni U. F. pensatore, critico, poeta*. Saggio (1910); 2. kiad. 1927. — Francesco De Sanctis, *Ugo Foscolo*. Saggi e scritti critici e vari. Milano, 1936. IV. köt. 151—195 ll. — Eva Zona, *L'unità organica del pensiero foscoliano*. Giorn. Stor. Lett. It. LXIII. köt. (1914) 1—78. ll. — Giuseppe Citanna, *Il romanticismo e la poesia italiana dal Parini al Carducci*. Bari. 1935. — Giuseppe De Robertis, *Linea della poesia foscoliana*. Saggi. Firenze 1934. 71—94. ll. — Alceste Bisi, *L'Italie et le romantisme français*. Milan—Rome—Naples, 1914. — Adolfo Albertazzi, *U. Foscolo*. Messina, 1915. — Giuseppe Citanna, *La poesia di U. F.* Bari, 1920. — Arturo Graf, »Foscolo, Manzoni, Leopardi«. Torino, 1924. — Claudio Varese, *Vita interiore di U. F.* Bologna, 1914. — Osvaldo Costanzi, *Foscolo*. Roma, 1927. — Raffaele Belvederi, *U. Foscolo*. Rovigno 1915. — Mario Marazzan, *Romanticismo critico e coscienza storica*. Firenze, 1947. — Umberto Rivarola, *Le idee politiche di U. F.* Roma, 1929. — Vittorio Cian, *U. F. erudito*. Giorn. Stor. Lett. It. XLIX. köt. (1907) 1—66 ll. — V. Cian, *Per la storia del sentimento e della poesia sepolcrale in Italia e in Francia prima dei »Sepolcri« del Foscolo*. Giorn. Stor. Lett. It. XX. köt. (1892) 205—235 ll. — V. Cian, *Documenti foscoliani*. Uo. I. köt. (1907) 251—261 ll. — G. A. Marinetti, *Sul testo delle tragedie di U. F.* Uo. XIII. köt. (1894) 200—225 ll. — G. A. Marinetti, *Da lettere di Cesare Arici e Urbano Lampredi a Vincenzo Monti*. Uo. XXIX. köt. (1897) 392—402 ll. — Vittorio Rossi, *Sull'Ortis del Foscolo*. Dal risascimento al risorgimento c. kötet III. Firenze 1930. 293—349 ll. — Vittorio Rossi, *La formazione e il valore estetico dell'Ortis*. Uo. 351—358 ll. — Mario Fubini, *L'amicizia tra Ugo Foscolo e Francesco Lomonaco, »Il sesto tomo dell'Ilo« e le »Ultime lettere di Jacopo Ortis.«* Giorn. Stor. Lett. It. CX. köt. (1937) 1—57 ll. — Emilio Santini, *Poesia e lingua nelle »Lezioni« pavesi del Foscolo* Giorn. Stor. Lett. It. CX. köt. (1937) 58—105 ll. — *Kapcsolatos: Joseph Texte, Jean Jacques Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire*. Étude sur les relations littéraires de la France et de l'Angleterre au XVIII. siècle Paris, 1898. — Ch. Dejob, *Mme. de Stael et l'Italie*, avec une bibliographie de l'influence française en Italie de 1796 à 1814. Paris, 1890.

² Opere VII. 15. l.

³ Frammenti su Lucrezio. Cian, Prose II. 195. 1.

⁴ Antona-Traversi. I. 69—74 ll.

zödésével — melyet Alfieri értetlenül tett volt félre — épp úgy, mint Montesquieuvel. De, mint 1796-ból származó tanulmányi terve bizonyítja, a Velencén keresztül francia közvetítéssel beözönlő angломánia elhozta hozzá a Gray-féle angol szentimentális sírköltészet mellett az angol polgári regény (Richardson, Pamela; Fielding, Amália) és szatirikus regény (Swift, Mese a hordóról; Sterne, Szentimentális utazás) termékeit is.⁴ A mohó ifjú tudnivágysával igyekszik ebben a tanulmányi tervben szakaszokba osztani igen sokrétű olvasmányait, fordításokra és eredeti munkákra vonatkozó tervezetéseit. Alfierinek is szokása volt ilyen öt és tíz évre terjedő tervezeteket szerkeszteni, de míg ő rendszeren túlteljesítette előirányzatát, Foscolo majdnem mindig elmaradt mögötte a megvalósításban. Az első tervezet egykorú külföldi irodalmában szerepel még Goethe és Klopstock, valamint Pope »Abelard és Héloïse« szerelmi levelezését modern költői formába öltöztető költeménye. A klasszikusok közt Dante és Cervantes a kedvencei. A részben már megírt, de elégtendő vagy csiszolandó, részben csak tervezett művek közt van egy Savioli ízlését követő 15 ódából álló ciklus, melyet »Vitam impendere vero« mottóval akar egybefoglalni; egy »A Géniusz« című három énekes poéma, melyet tíz év múlva akar befejezni, s mely első csírája az egész életfelfogását összegező »Le Grazie«-nek. Míg ez élete végéig töredék maradt, a »Laura, lettere«, melyről azt írja, hogy még nincsen kész, de »ha nem akarná, akkor is be kellene fejeznie« első, később többszörösen módosuló formában tartalmazta a »Jacopo Ortis« ősfogalmazványát.⁵

Szentimentalizmus, szatíra, tudományos világnézet azok az érdeklődési körök, melyben az ifjú Nicoletto, aki 1797-ben nevét a költőibb Ugo-ra változtatja, mozog olvasmányaival és tervezéseivel.

Már két évvel korábban egy 40 költeményét tartalmazó füzetet ajándékozott unokafivérének, Costantino Naranzinak, melyek első ismert versei.⁶ Azután a Parini bőségével ontotta az Árkádia ízléséhez igazodó verseket, melyek közül a korán elhunyt Marietta de'Medicihez »Amaritte« és egy ismeretlen Laurához — első levélregényének inspirálójához — »Le Rimenbranze« címen írott szerelmi költemények tűnnek ki.⁷ De már Robespiererről is ír költeményt és kis kávéházakban nevetve ismétlik gúnyos epigrammáit az uralkodó velencei oligarchák ellen, kiket az Olivi-múzeum tengeri őskagylóihoz hasonlított.

Son parrucconi di cervello privi,
Come conchiglie del Museo d'Olivi.⁸

Barátai körében forradalmat dicsőítő verseket terjeszt.⁹ Közülük egyik, az ioni szigetekről származó társa, Mario Pieri így írja le alakját 1797-ben: »Már régebben hallottam említeni Corfuban is egy félig velencei, félig zacintoi ifjút, aki t. i. Zanteban velencei apától és görög anyától született, s feltűnést keltett

⁴ Az angol polgári irodalom európai elterjedéséről és annak társadalmi okairól l. Joseph Texte, id. mű.

⁵ Cian, Prose I. 3–6 ll.

⁶ Szemelvények belőle: Opere, XII. köt. 532–554 ll. — Ifjúkori terméséről l. Carducci, Opere XIX. köt. 249–280 ll.

⁷ Opere, XII. 516 l.; IV. 290 l.

⁸ Antona-Traversi I. 116. l.

⁹ Uo. 116–119 ll.

Velencében költői tehetségével. Velem körülbelül egykorú volt, talán kissé idősebb. Állandóan Velencében élt és özvegy anyjával, valamint — ha jól emlékszem — egy fivérével és hugával a Campo delle Gatte-n lakott, ama gyönyörű város egyik legpiszkosabb negyedének egy olyan nyomorult házában, jobban mondva vityillójában, hogy ablakai üveg helyett papírral voltak be ragasztva. De az ifjú nem vesztette el a bátorságát, s mondhatnám tréfálkozott szegénységével, kihívta maga ellen, tetszelgett vele, büszkén nagy tehetségére és reménykedve a dicsőségben, mit tanulmányaival fog szerezni. Göndör vörös haj, széles homlok, kis mélyen ülő, de ragyogó szemek, csúnya és szabálytalan arcvonások, halvány szín, inkább majomszerű, mint emberi alak. Bár jó növésű, kissé görnyedten és sebesen jár. Beszéde akadozó, de tele van tűzzel. Feltűnő jelenség volt, mikor az utcákon, vagy kávéházakban járt, kopott, foltozott zöld köpenyben, de tele bátorsággal, dicsekedve szegénységével annak is, aki nem volt kíváncsi rá... Ugo Foscolo volt, kit szonettjei, anakreoni dalai, de főleg dantei terzinái tettek ismertté s aki már benyújtotta a S. Angelo-színház társulatának első tragédiáját, a Tieste-t, melynek előadása elé egész Velence nagy várakozással nézett...¹⁰

A 19 éves ifjú máris nagyobb nyilvánosságra vágyik, mint amit az »Anno poetico« biztosíthat neki. Öt évvel korábban gyermektársaival a zantei zsidókat kísérelte meg kiszabadítani a gettóból, miért a kis bandavezért a rendőrség akkoriban őrizetbe vette.¹¹ Szabadságért való rajongása, forradalmi gondolkodása Velencében olvasmányain csak megerősödött.

Színpadra vágyott, de ebben nem választhatta példaképül Goldonit, a realista vígjáték nagy megeremtőjét. A velencei kispolgárság (I rusteghi) és a chioggiai halásznép (Baruffe chioggotte) életének valóságghú ábrázolása, a nemesség fölött való jóindulatú gúnyolódás; a cicisbeok (II cavaliere e la dama, La dama prudente), az idegen divat-majmolás szelíd korholása az ő forradalmi lelkületét nem elégitette volna ki.

Bármennyire is jelentékeny Goldoni vígjátékaiban a nemesi gondolkortól való elszakadás, Beaumarchaisi értelemben való forradalmi magatartás legfőbb »Il feudatario« (1752) című komédiájában kereshető. Egyedül e darabjában ábrázol összeütkezést egy feudális nemesi birtokos és parasztjobbágysai közt, kikről az olvasóhoz intézett bevezetésben megállapítja: »Formano anch'essi una parte della società umana, ed è quella tal parte, alla quale abbiamo grandissima obbligazione, che è forse la più necessaria, la meno fastidiosa di tante altre.«¹²

A földművelő parasztsággal Goldoni Verona-területi, feltrei és friulii jogszolgáltató útjain jutott egykor érintkezésbe. Ott ismerkedett meg a »nemes és ősi község elöljáróságával meg tanácsával, de darabjának színhelyét Nápoly környékének egy képzeletbeli Montefosco (Monte Fusco) helységébe tette át vigyázatosságból.

Az ifjú Florindo mári, mikor apja örökébe lép hűbértokán és épp a hűbéri eskü kivételére készül (I. 7), máris úgy kezeli a falu fiatal asszonyait-lányait, mint hűbéruraságának köteles áldozatait. De Cecco, kinek fele-

¹⁰ Id. Carducci, id. mű 265–267 ll.

¹¹ Antona-Traversi I. 66. l.

¹² C. Goldoni, Tutte le opere, Ortolani kiad. IV. köt. Milano, 1940. 291. l. »Il feudatario« előszava.

ségéhez akar belopózni áruhában, jól helyben hagyja, s lelövással fenyegeti. Mivel pedig Florindo apja a birtokot jogtalanul szerezte meg Rosaura bajba jutott márkijától, a »nemes és ősi község« parasztsága lázongani kezd és azt követeli, hogy a szoknyavadász Florindo takarodjék el és a hűbértartók szálljon vissza a jogos örökösre: »Vi condurremo a Napoli; vi faremo ricognoscere, vi faremo investire,« heveskedik az egyik.

Persze a goldonii recept szerint itt is minden jól végződik. Florindo elveszi Rosaurát s a »Feudatario« menyasszonya kedvéért megbocsát az ellene kelt parasztságnak. Vannak arra is célzások, hogy a fejedelem, ha tudomást szerez a jogfosztásról, igazságot fog szolgáltatni. De bármennyire is le van tompítva a cselekmény forradalmi éle ebből a darabból — mely Goldoni életművében egyedül foglalkozik a földművelő nép helyzetével — a »nemes és ősi község« parasztsága kerül ki győztesként a tagjait fájdító, nevetségessé vált főnemessel szemben.¹³

Az ifjú Foscolo bátrabb hangon akar szólni és Alfieri hívéül szegődik, felháborodva azon, hogy a velencei színházak az ő forradalmi tragédiái helyett Pindemonte meg Pepoli darabjait játsszák.¹⁴ »Tieste«-je egészen alfierii elképzelésű dráma:¹⁵ tirannizmus és alkotmányos demokrácia ütköznek benne össze. Két fiú együtt örökli a királyságot. Atreo a nemességre támaszkodó ravasz és kegyetlen kényúr: »arte usai coi grandi e con la plebe scure« (IV. 3.). Tieste viszont »re cittadino« akar lenni, mit fivére szemére is vet a nagy jelenetben, melyben összeütközik politikai állásfoglalásuk: »Tu troppo concedevi alla plebe, e prepotente troppo a'grandi togliervi.« A főpap lányát Tiestével jegyezte el, de Atreo — az Alfieri Filippo-jából tanult recept szerint — kiszorította testvérét a trónról és menyasszonyát is elvette. Erre Tieste egy nappal a tervezett fejedelmi nász előtt Eropet magáévá tette, s azután elment. Viszonyukból gyermek született, kit anyjával együtt a tirannus udvarában őriz. Hogy megmentse őket Atreo haragjától, Tieste évek múltán visszatér — s itt kezdődik a darab. Bátyja békülékenységet színlel, de a békekehelyben kisleányát nyújtja oda neki. Tieste öngyilkossá lesz, Eropé meghal.

Ez az alfierii tartalom az ő korai drámáinak erőltetett tömörségével, rövidségével, a névelő gyakori elhagyásával, miben később Foscolo piemonti dialektális sajtáság utánzását ismeri fel, van előadva Alfieri-i verseléssel.

A gyermekifjú tragédiája előadásának nagy sikere volt. Könyvalakban is megjelent. Siet elküldeni azt Alfierinek Firenzébe hódoló levél kíséretében, mire nem kap választ; Cesarottinak, a »nemzet poétájának«, kit már régebben ostromol tanácsot kérő leveleivel és aki megdicséri, de fantáziájának fegyelmezésére figyelmezteti.¹⁶ Az irodalmi siker a szerelem terén is kamatozik. »Földije«, a nálánál jó tizenöt évvel idősebb, ünnepezt Isabella Teotochi két férj között — az egyikőtől elvált, a másikat most készült boldogítani — ötnapos szeretőjévé fogadja. Foscolo későbbi leveleinek »saggia Isabella«-ja, akit egy

¹³ Egy 1759. ápr. 29-én Rómából írt levélben Goldoni fájjalja, hogy bizonyos társadalmi osztályok köréből — »alcuni rivoli più fecondi« — nem meríthet a vígjátéktíró. Így a papság »egyenruhájához« is tilos nyúlania. Id. Natali, Settecento II. köt. 908 l.

¹⁴ L. Bulferetti, id. mű 57–58 ll.

¹⁵ Opere, IX. l. kk. ll.

¹⁶ Ed. Naz. XVI. 40, 42 ll.

kis »En regény«-töredékében, melyre visszatérünk, Montesquieu »Le temple de Gnide«-jéből vett névvel »Tamira«-nak nevez, azután egész életre szóló irodalmi barátságot tart fenn vele.¹⁷

A velencei kormány azonban rossz szemmel nézi Foscolo forradalmi és ellene gúnyt szóró beszélgetéseit, melyeket felbátorít az, hogy Bonaparte seregei 1796 májusában elfoglalták Milánót. Az oligarchák az osztrák—francia háborúval szemben semlegességi nyilatkozatot tettek, s Foscolo egy szonettjében megfenyegeti őket a velencei nép haragjával:

... verrà il giorno, e gallico lo affretta
Sublime esempio, ch'ei de'suoi Tiranni
Farà col loro scettro alta vendetta.¹⁸

Az inquizició elé idézik és édesanyja okosabbnak tartja őt egy időre elküldeni Páduába, ahol azonban letartóztatják és újabb kihallgatásra visszaviszik Velencébe.¹⁹

Azt hisszük, ezen a Páduába vezető úton gondolta el, a Brenta mellett pihentében a bizonyára már eléggé előrehaladt szentimentális Laura-regény-nyel ellentétes szellemű regény tervét, melyről — az utazást 1795 nyarára téve — egy Vincenzo Montihoz írott 1808-i levelében oly hévvel beszél.²⁰ »Olimpia« lett volna a címe és egy Olimpia Morata nevű ferrarai humanista lányról (1526—1555) szólt volna, aki egy ott tanuló protestáns fiúba, Grundler Andrásba szeretett bele, mint felesége az inquizició elől Németországba menekült vele s Heidelbergben halt meg, humanista stílusú levelezést hagyva maga után.²¹ Az olasz renaissance vallási szabadgondolkodói iránt Foscolo később is erős érdeklődést mutat. Mint száműzött Zürichben megkeresi Lelio Socino sírját és kutat a sienai antitrinitárius mártír kéziratai után.²²

Olimpia lázadó gondolkodásának rajzát azonban összekapcsolta volna az antik Róma társadalmi életének felidézésével, úgy ahogyan Barthélémy abbé azt az antik Görögországgal tette Anacharsis utazásáról szóló 1788-ban megjelent s már híressé lett regényében²³, de bizonyos értelemben Pietro Verri öccse, Alessandro is a *Notti Romane*-ban (1792), mely a most újraéledt demokráta Cicerot (l. Passerini) választotta vezetőjéül.²⁴ Winckelmann és a pompeii ásatások korában vagyunk már.²⁵

»Olimpia — írja Foscolo Montinak az ifjúkori terv valóraváltására gondolva — igen tudós, szerencsétlen szép lány volt. A ferrarai udvarban a hercegnők nevelője volt franciaországi Renata idején, aki anyja volt Lucretiának

¹⁷ L. Foscolo hozzá írt leveleinek id. kiadását.

¹⁸ Opere, XII. 508 l.

¹⁹ Antona—Traversi, I. 120. l.

²⁰ Ed. Naz. XV. 542—44 ll.

²¹ Leveleit L. Caretti adta ki 1940-ben Ferrarában. L. uo. 542. l. jegyzet.

²² Quirinának írt levél, 1815 dec. 19 Cerro, id. kiad. 123 — Opere, VII. 136. l.

²³ Jean Jacques Barthélémy, Voyage du jeune Anacharsis en Grèce vers le milieu du quatrième siècle avant Jésus-Christ.

²⁴ Felvilágosodott elveiről l. Albertazzi, Il romanzo, 130—131. ll. — Magyar fordítása Felfalusi Kovács Antaltól, Kolozsvár, 1823.

²⁵ L. Amadeo Majuri, Scoperta di Pompei c. cikkét a »Grandi scoperte archeologiche« 1954 kötetben.

és ama Leonórának, aki miatt Torquato soha sem tudott végleg elszakadni attól a várostól, ahol gúnyoltan és betegesen nyögött, koronát téve a tirannus fejére, aki láncokban tartotta. Renata a vallásújítás híve volt és Olimpia ebben követte őt, mikor megszeretett egy protestáns ifjút, akivel vándoréletet élt. Boldogtalanul halt meg és idegenben lelte sírját. Azt terveztem, hogy levelekben megírom e két szerető történetét, beleszöve ama idők anekdótáit, az egykorú művészek, írók, fejedelmek életének és jellemének rajzát, s úgy állítva be a dolgot, mintha a leveleket ama napok irodalmárai közt szokásos bizalmas stílusban írt latin kéziratokból fordítottam volna; s ezek Rafael, Michelangelo, Ariosto, Caro, Machiavelli, Renata, Vittoria Colonna, X. Leó és a protestáns reformáció nagyjai voltak. A szenvedély kezdődni, növekedni fog és tűzre fogja lobbantani a cselekményt, mivel a leveleket két ifjú szerelmes írja és egy harmadik személy, aki talán Pietro Valeriano lesz²⁶ — vagy más valaki. Vita tárgyát fogják képezni és a szenvedélyekre nyerne majd alkalmazást a politikai, vallási és erkölcsi nézetek: a protestáns kifejezetten deista lesz, anélkül, hogy híve lenne a lélek halhatatlanságának, Olimpia nem lesz sem katolikus, sem protestáns, de mindig keresztény: mint gyenge nő ragaszkodik atyái dogmáihoz, mint szenvedélyes szerelmes engedi magát a protestánsok közösségébe ragadni. Az öreg, aki a lány atyjaként fog szerepelni s a protestáns férfi barátjaként, pirrhonista filozófus lesz, aki tele van könyörülettel az emberek tévedése és szerencsétlenségei iránt; kételkedéssel a bölcsek és teológusok szentenciáival szemben; megadással az emberek szükségszerű gonoszsága és a nemzetek örök és felszabadíthatatlan rabszolgasága ügyében. Tanácsaival és jótéteményeivel a könyörület és barátság olaját és mézét csepegteti, mit csak az ifjúság és szerencsétlenség megkívánhat. A szenvedélyek, események, filozófiai nézetek és anekdóták megfelelő elosztásával nem gondolod, hogy olyan könyv kerekedhet ebből, mely a X. Leó századának alkalmazott Anacharsis erudiciójában, az Ortis erkölcsrajzában, Eloisa — az antik Eloisa — érzelmeiben osztozva — egyszerű, eredeti és olasz lehet? Könnyek közt taníthatja az ifjakat és szüzeket? De ezt a művet, mely már 1795 nyarán született meg agyamban, mikor a Brenta partján egy fa alatt pihentem Velencéből Páduába utazván gyalog, de ezt a művet, lelkem titkos rejtekében, csöndesebb időkre kellett elhalasztanom: nem annyira a rengeteg és gyakran unalmas olvasmányok miatt, melyekre szükség van ama idők nagyjai családi életének s inkább szívüknek, mintsem gondolkodásuknak megismerésére, de inkább azért, mert ilyen könyvet nem lehet megírni anélkül, hogy az ember előbb Rómát ne látta volna, főhősömnek legfontosabb tartózkodási helyét. Ezért Róma meglátogatása most is szívemen fekszik. Szívemen fekszik Junius Brutus és Cato, az utolsó római Rómája; Vergilius, Cicero és Caesar Rómája; Tacitus és Traianus Rómája; Ráfael és X. Leó Rómája. Nem gondolod, Montim, hogy ez — ha sóhajtva hozzáveszed a jelenlegi Rómát is — őt különböző város. De az ötödik Rómából meríthetem-e az olasz irodalom olyan ragyogását, mellyel széppé és hasznossá tehetem az én Olimpiámat?..»

A terv azonban Monti lelkes helyeslésének²⁷ ellenére sem került megvalósításra. Az ifjú Laura-regényét és haladó szellemű, antik-renaissance korszak

²⁶ Humanista. Sz. 1477, 1560-ban Páduában halt meg. 1509-től Rómában élt II. Gyula és X. Leó pápasága alatt.

²⁷ Ed. Naz. XV. 561. l.

festésére irányuló álmát hamarosan elnyomják a politikai események. Második kihallgatása után a velencei inquizició elől elmenekül a Napoleon által már felszabadított Bolognába és ott beáll a »Cispadana-köztársaság« alakuló seregébe katonának. Mindenütt reng a föld az olasz fejedelmek lába alatt. Reggio francia segítséget meg sem várva szabadította fel magát a modenai herceg fennhatósága alól. Neki ajánlja a »Bonaparte liberatore«-hez címzett kilenc részes ódát,²⁸ mely már figyelmeztetést is tartalmaz honfitársaihoz:

Itale genti, se Virtù suo scudo
 Su voi non stende, Libertà vi nuoce:
 Se patrio amor non vi arma d'ardimento,
 Non di compre falangi, il petto ignudo;
 E se furenti modi
 Dal pacifico tempio
 Voi non cacciate e sacerdozie frodi,
 Sarete un dì alle età misero esempio.
 Vi guata e freme già il tiranno vicino
 Dell Istro, e anela a fare orrido scempio;
 E un sol Liberator dievvi il destino.

Mikor 1797-ben május 17-én a franciák Velencét felszabadítják és ott demokratikus kormány alakul, Foscolo tiszteletbeli hadnagyi ranggal megváltik a bolognai seregtől és visszasiet városába, hol a »municipalITÀ provvisoria« titkárává lesz. Később a tanácsi jegyzőkönyvek vezetését is rábizzák. A nép annyira megszereti, hogy gyűlésein azok felolvasására őt követeli és zavarog, mikor egy ízben rekedtsége miatt ezt nem teheti: »Popolo ste quieto — kiáltja az elnök — Foscolo non pol perche l' è rauchio. Parlo vinizian e po digo che chi monta la tribuna non deve essere disturbà. Soffrì in nome della Democrazia e la legge anca se non capi!²⁹

Főleg a közoktatásügyi bizottságban fejt ki buzgó forradalmi működést. Monti védelmére kel, aki Rómából szökve Velencébe érkezett s akit reakciós Basvilliana-jáért sokat támadtak. Viszont szeptember 12-én kikel bátran Alfieri ellen, aki »a forradalom előtt demokrata volt, de 92 után a forradalmi népek ellenségévé lett... Alfieri csak azért szólal újabban meg, hogy szitkokat szórjon Itáliára: nem tarthat igényt a hazafiak tiszteletére... a dicsőségvágy erősebb volt benne népe iránt való szereteténél...²⁹ Másfelől azonban a hatalmaskodó új demagógok ellen szór villámokat, akik rosszabbak a tirannusoknál, mert míg ezek csak rabszolgá-népeket tartanak iga alatt, am azok szabad népeket fognak járomba.³⁰ Ódát ír az »új republikánusokhoz«,³¹ melyben radikális elveket vall és a Gracchusok földreformját emlegeti. Egy jegyzetben azt »a legszentebb törvények egyikének« nevezi.

Annál nagyobb a megdöbbenése, mikor köztudomásúvá lesz, hogy Napoleon október 17-én a campoformioi békében eladta Velence régi államterüle-

²⁸ Opere IX. 295–301 ll.

²⁹ Id. Chiarini, Életrajz 51–52 ll.

²⁹ Giorn. Stor. Lett. It. XLI. köt. (1903) 461 l.

³⁰ Chiarini, Életrajz 53–54 ll. — Antona-Traversi I. 125–26 ll.

³¹ Opere XII. 528–31 ll.

tét Ausztriának, jelentékeny Lombardia javára szóló csonkítással. Két héttel korábban, A »Società di pubblica istruzione«-ban még arról számolt be, hogy a közeljövőben szerencsés esemény várható: Velence egyesül a Cisalpiná-val. Carrer, Foscolo egyik első életírója arról számol be, hogy kétségbeesésében azt hangoztatta, hogy inkább gyújtják fel a várost és vesszenek el romjai alatt, semmint hogy elfogadják a gyalázatos döntést.³²

Közben Milánóban hosszú vajúdas után Napóleon kegyéből megszülethetett a Repubblica Cisalpina (1797 júl. 9), melybe néhány nappal később a »Cispadana« is beleolvadt. Foscolo az osztrák uralom áldásaitól ennek fővárosába, Milanoba menekül s ott a következő év elején más áttelepültekkel együtt polgárjogot nyer.

A fiatal köztársaság rengeteg bajjal küzdött. Igaz, hogy a lombardiaiak II. József centralizáló elnyomása óta lelkileg fel voltak készülve egy forradalmi változásra és óhajtották azt, a francia felszabadítás mégis csalódást hozott. II. József »káplár-liberalizmusa«³³ nemesség és egyház részéről nem keltett Lombardiában olyan erős ellentállást, mint Belgiumban vagy Magyarországon,³⁴ mert az első régi kiváltságainak már inkább csak látszatát tartotta meg, az utóbbi meg nem rendelkezett többé gazdag püspökségekkel és kolostorokkal.³⁵ Ferdinánd főherceg kormányzó még átmeneti népszerűséghez is jut, mikor a császár őt szabadságra küldi és reformjait a tirolai Karl Anton Martinivel hajtatja végre,³⁶ mit aztán annál jobban leront ellenszenves gabonaüzleteivel. Stendhal említi egy karikatúrát, melyen a főherceg kormányzó kövér hasába egy francia katona szuronyt szúr és onnan gabona csorog ki. De a nép titokban forrong. »Les Milanais — jelenti Podewils porosz követ királyának — seraient assez disposés a faire éclater leurs griefs contre leur souverain, si leur situation favorisait leurs vœux; mais ils ne peuvent que ronger leur frein en secret.«³⁷

A francia forradalom kitörése után az olasz fejedelmek mindent megtesznek, hogy népüket politikai tudatlanságban féken tartsák. De a francia köztársasági sereg közeledtére Torinóban, Milánóban, Bolognában forradalmi klubok alakulnak. Lombardiában Lattuada varesei plébános, Carlo Salvador poéta, Sopransi jogász, Sommariva ügyvéd propagandaközpontja készíti elő a talajt a forradalmi eszmék befogadására. Napóleon bevonulása után, Milanoba tömörülnek a még rabfejedelemségekből is az elégedetlenek. Parmából Rasori orvos, Bergamoból Cattaneo sebész, Piacenzából Melchiorre Gioia jogtudós, aki az imént vetette le a papi talárt, Piemontból Ranza agitátor, Rómából Lattanzi költő, Nápolyból Salfi, a kiugrott szerzetes.³⁸ Napóleon kezdetben csak egy »politikai ügynökséget« állít fel Milánóban és több mint egy évi katonai kormányzás után szánja csak rá magát, hogy köztársaságot alakítson Lombardiából. A városi tanácsot »mérsékelt« emberekre bizza: Serbelloni, Verri demok-

³² Kétségbeesését id. Chiarini, Életrajz 58 l. — Foscolo bejelentése a Società di pubblica istruzione ülésén; Rossi, id. mű 344 l.

³³ Paul Mitrofanov Joseph II., seine politische und kulturelle Tätigkeit. I—II. Wien—Leipzig. I. 256 l.

³⁴ Uo. II. 229, 312 kk. II.

³⁵ Uo. II. 683, 793 ll.

³⁶ Uo. II. 110—111, 284 ll. — Cantù, id. mű VI. 130 l.

³⁷ Mitrofanov, II. 856 l.

³⁸ Lavisse—Rimbaud, id. mű VIII. 762. kk. II.

ratákká vedlett arisztokraták. Velük szemben a régi klubisták radikális bal-szárnyat alkotnak. Hozzájuk csatlakozik Foscolo, mikor Melchiorre Gioiával és Custodival a milanoi »Monitore italiano«-t szerkeszti s benne a törvényhozó testület (Assemblea legislativa) üléseiről szóló beszámolókat írja. A Napóleon által folytonosan követelt magas hadi adók, a múzeumok s műkincsek kirablása, a megszálló sereg garázdálkodásai, a Párizsból várt politikai irányítás bizonytalan és ingadozó volta, a francia biztosokról az olasz főtisztviselőkre átragadó mohó gazdagodási vágy, a Melzi-hez hasonló vezetésre termett emberek félrevonulása a legnagyobb zűrzavarba döntötte a cisalpin köztársaságot.³⁹ A forradalom régi, biztos hívei elidegenedtek; a párizsi direktórium adózsarolásai, a megszálló sereg rekvirálásai a legjobb hazafiakat is elkedvetlenítték. A milanoi Giuseppe Gorini gróf, aki a francia forradalom első hírére Párizsba sietett, jakobinus körökkel barátkozott s titkos megbízásokkal jött vissza Itáliába, miért is lombardiai nemességét törölték, aki 1793-ban Párizsban megjelent »Mémoires secrètes et critiques des gouvernements et des moeurs des principaux États de l'Italie« című könyvében leleplezte az olaszországi fejedelmek tirannikus kormányzati módszereit s a népek rettenetes igazságszolgáltatásával fenyegette meg őket, Svájcban marad s nem vállal semmi szerepet.⁴⁰

Milanoban ilyen »bosinadák«-k (népi rigmusok) teremnek:

Liberté, Fraternité, Egalité,
I franzes in carroccia e nun a pè!
Già ho vedun che indipendent
No ghe semm che de figura.⁴¹

Ilyen közállapotokkal szemben gyakorol Foscolo szabad és bátor újságkritikát a törvényhozó testület gyűléseihez intézve szavát és nem kímélve a megszállókat sem.

A Monitore 1798 február 5-i számában jelenik meg első cikke, melyben a szeniorok tanácsának tárgyalásából kiemeli Somaglia felszólalását és javaslatát, mely szerint »igazságos és nem nehéz módja volna a dolgozó szegények osztálya felemelésének, ha a pénzügyi terhek túlnyomó részét a vagyonos polgárookra rónák, akik könnyebben járulhatnak hozzá a köztársaság szükséges kiadásaihoz és hasznosíthatják gazdagságukat a társadalom javára«. Foscolo helyesli a javaslatot, de hangsúlyozza, hogy nem ez a fő probléma, mert egy köztársaság nem alapulhat a gazdagok támogatására, hiszen a gazdagság »minden köztársaság legrégebb, halálos ellensége«. S francia-ellenes éllel teszi hozzá: »Félre a luxussal és könnyelmű étellel... Törvényhozók, vigyázzatok, hogy a gazdagok alattomos cselvetései ki ne vessenek széketekből, hol olyan nemzetet képviseltek, mely kénytelen saját vagyonával megvásárolni az Alpesekről alá-

³⁹ Uo. 779–782 ll.

⁴⁰ »La vita italiana nel 700« c. kötet 3–40 ll.-in, R. Bonfaldini cikkében »Da Acquisgrana a Compoformio.« – Cantù, id. mű, VI. 221. l. 9. jegyz. – Natali, Settecento II. 273–76 ll. Goriani állásfoglalása különben igen ingadozó és bizonytalan.

⁴¹ Giovanni de Castro, Milano e la repubblica cisalpina giusta le poesie, le caricature ed altre testimonianze dei tempi. Milano, 1879. Klerikális és Napóleon ellenes beállítottságú, de adatai használhatók — A. D. Ancona, Poesia e musica popolare italiana nel nostro secolo. Varietà storiche e letterarie. Serie II. 352 l.

szállott és pusztulástól meg terrortól kísért szabadságot a hódító gögös kapzsiságának kielégítésére.⁴²

Február 11-én annak helytelen voltára mutat rá, hogy régi szokás szerint a gazdagok pénzzel megválthatják továbbra is a katonai szolgálat kötelezettségét, fizetett helyettes állítva, s figyelmeztet: »Az aki tégedet véd áruba bocsátva szabadságát és életét 10 dénárért, el fog árulni 15-ért. Törvényhozó polgártársak, amíg a haza védelmét nem dicsőséges kötelességnek, de adás-vétel tárgyát képező üzletként fogjátok fel, csak pretoriánusokkal és rabszolgákkal fogtok rendelkezni; mindaddig, míg a gazdag pénzzel mentesülhet a fáradságtól, míg a szegény aljas módon magát eladni kénytelen, vállalva azt, amit a gazdag méltatlannak tart megtenni... öntudatlanul a köztársaságot a cisalpin Lucillosok kezére játsszátok, akik majd elfoglalják azt, megfizetve az embereket, akik hozzá vannak szokva, hogy megvásárolják őket.«

Négy nappal később még súlyosabb kritikát mond: »Ha a törvény nem bélyegzi meg a közkincstár sikkasztóit, ha a milícia nincsen alárendelve az alkotmánynak, törvényhozók! akkor a köztársaság összeomlik és romjai örök emlékműve lesznek a ti tudatlanságotoknak, valamint iszonyú példa a népeknek, melyek vissza fognak rettenni attól, hogy olyan szabadságot vívjanak ki, mi rosszabb a rabszolgaságnál.«⁴³ Felszólal a titkos bizottsági ülések gyakoriságának antidemokratikus szokása, egy Riminibe küldött katonai osztag elégtelen élelmzése, a nemeseknek kiadott fegyverviselési engedélyek ellen: »Ha már vonakodtok elnyomni a nemességet, legalább vegyétek el tőlük azokat az eszközöket, melyekkel ők nyomhatják el a republikát!«⁴⁴ Lám mi történt csak az imént is (febr. 21) Egy örült iramban hajtó nemesi hintó halálragázolt egy szegény öregembert. Foscolo szigorú büntetést kíván Sopranzi rendőrminisztertől. Az ilyenek ellen keményen járjon el, mert »szégyen, hogy Beccaria fel szabadult hazájában, léteznek még a tirannus országának büntényei és polgárok nyomorultul elpusztulnak olyan fogatok miatt, melyekben a régi hatalmasok élnek, fittyet hányva a gyalogjáró népre. Ki tudja, nem akarnak-e a volt nagyok így bosszút állni azon a népen, mely visszaszerezte jogait? A gazdagság mindig biztosít eszközöket a bosszúra!«⁴⁵

Más ügyben is intéz nyílt levelet (márc. 9) a rendőrminiszterhez. Felhívja figyelmét arra, hogy túlzásba viszik és helytelenül alkalmazzák a jellegzetes arisztokrata-öltözködés ellen való utcai harcot. Maga látta, hogy egy járókelőről letéptek olyan ruhát, mi egyáltalán nem volt kihívó. »Az oligarchák kevés pénzrel csatlósa és valami fanatikus pap elég erős így ahhoz, hogy zavarokat keltsen. Igaz, hogy ezek a gazemberek, nem teszik a népet, de visszaélnék e felséges névvel... Nem kevésbé utálok másoknál az arisztokratákat, régi nevüket, mesterkedéseiket, melyekkel meg akarják buktatni a szabadságot. De épp ezért azt kívánom, hogy világos és gyors alkotmányos törvényekkel bünhődjenek.«

»Felszólítottam tehát Miniszter polgártárs, tiltsa be a kocka-ruha viselését, semmisítse meg az ellenforradalmi megmozdulásokat, ölje ki hirdetői vérében

⁴² I. O. Costanzi, id. mű 187–88 ll.

⁴³ Antona-Traversi, I. 137–38 ll.

⁴⁴ Id. Costanzi, id. mű 190–92 ll.

⁴⁵ Ed Naz. XIV. 59–60. ll.

az arisztokrata dühöt, de ugyanakkor akadályozzon meg minden anarchiát, igazságtalanságot, a polgárok károsodását, a bűnözést...⁴⁶

Demokratikus külképviseletet követel, mert a nagy nevű családok fiaihoz való ragaszkodás káros a népi szuverenítésra, melynek azok nem hűséges képviselői.⁴⁷

Az ifjúság bátor radikalizmusa azonban a megalkuvók részéről nem találkozik helyesléssel. Melchiorre Gioia, Foscolo szerkesztő-társa »Quadro politico« címen 1798-ban megtámadta a francia uralom lombardiai adminisztrációját, mire a modenai Giornale repubblicano rosszalólag felelt. Foscolo megvédi: »Szent az a bátor ember, aki magányából az igazság szavát meri küldeni egy régi tirannizmus által elnyomott, erkölceiben romlott, babonákban elgyávult, a harchoz szükséges vadságot nem ismerő nép képviselőihez. Miért kellene megvetésnek kitenni egy ilyen embert, mikor egész életét a hazának szenteli s ellenségeinek gyűlöletét vonja magára, akik számosak és annál kegyetlenebbek, minél közelebbiek, anélkül hogy megvizsgálónók, igazságot hirdetett-e vagy hazugságot... Gioia nem fenyegeti felforgatással a köztársaságot, de felfedi betegségeit és korholja a kormányon lévőket, akik — mivel gyengék, érdekeltek vagy tudatlanok — nem képesek jól vezetni az állam szekerét... Jaj annak a republikának, melyben a nép alszik...«⁴⁸

De az irodalom kérdéseit nem hanyagolja el. Bírálatot ír (márc. 15, 23. sz.) bizonyos Francesco Gianni »Bonaparte Itáliában« című dicsőítő költeményéről s új, demokratikus irodalmat sürget.

»Az olasz forradalom nem gyarapította az irodalom fényét. A tudósok, ha barátai voltak a szabadságnak, gyakorlati politikával vannak elfoglalva; ha ellenségei voltak, félrevonultak... A tanulmányok nem virágznak ott, ahol a szabadságért való lelkesedés, a hatalom-sóvárgás, az aranyéhség uralkodnak azokon az embereken, akik a forradalomtól hatalmat, függetlenséget és gazdagságot várnak... Hozzájárul ehhez az idegen hatalmi túlsúly, »melynek nem célja a nemzeti művelődés felkarolása.

De a nemzeti elfogultságtól is óvja honfitársait, mert igaz, hogy Alfieri egyenrangú Corneille-lyel és Shakespeare-ral. De sem harcra lelkesítő Tyrtaiosa, sem gúnnyal javító Aristophanese nincsen, sőt »költőink szégyenletesen megrontják a színpadot, prostituálják a Múzsákat, mert fenségesek a tirannusok dicsőítésében, és a bűn megkoronázásában, de aljasak, mikor megkísérlik, hogy himnust énekeljenek a szabadsághoz vagy dicsőítsék az erényt.«⁴⁹

Augusztus 14-én értesíti a Società di Teatro Patriottico-t, hogy hamarosan benyújtja »Timocrate« című drámáját, »a szabadság tragédiáját«, hogy az »a nép okulására és gyönyörködésére szolgáljon.«⁵⁰

A demokratikus irodalom részére akarja megőrizni Monti kiváló tehetségét is, aki mellett már Velencében kiállt. Újra védelmébe veszi, felhozva, hogy Monti a Bassvillianaval, mely miatt tehetségtelen irigyei támadják, épp oly szükségszerű kompromisszumot kötött akkori római helyzetével, mint Dante, aki császároknak hódolt, hogy megszabadíthassa hazáját a pápák csaló tiran-

⁴⁶ Uo. 66—67 ll.

⁴⁷ Cian, Prose I. 14.

⁴⁸ Uo. I. 7—8 ll.

⁴⁹ Uo. I. 25 kk. ll.

⁵⁰ Ed. Naz. XIV. 70 l.

nizmusától... De tragédiája, az »Aristodemo« bizonyítja, hogy Monti Rómában is a szabadság bajnoka volt már. A Basvillianában dicsőítette XVI. Lajost, de az írói dicsőítés nem jelent azonosulást is vele, csak történeti megértést. Élete és római titkos republikánus körökkel való érintkezése többet bizonyít Monti igazi érzelmeiről. A költő támadói egy rabszolgaságból most szabaduló nép értetlenségét használják ki nemzeti érték lebecsülésére, és csak a hódító bitorló idegének érdekeit szolgálják.⁵¹

A milánói színpadon egyelőre a francia polgári vígjáték uralkodik, melynek már Goldoni Pamelája és »Pamela maritata«-ja előfutára volt.⁵² A »jacobinus dráma« egyelőre csak olyan csekély művészi értékű darabokkal rendelkezik, mint Gaspare Sauli »Il trionfo della libertà«-ja és Francesco Salfi »Il general Colli a Roma«-ja, melynek végén a pápa, tiaráját félrevetve, frigiai sípkát csap fejébe és a Rómát felszabadító Colli tábornokkal kánkánt jár. A nép a darabot »Il ballo del papa«-nak keresztelte el.⁵³ Monti és Foscolo kísérlik meg majd, hogy Alfierinek most aktuálisakká vált szabadság-tragédiáinak nyomdokaiba lépjenek.

A *Monitore* cikkei mellett Foscolo a milánói »Alkotmányos kör«-ben (Circolo costituzionale), mely a fiatal írók társasága volt és élénk forradalmi propagandát fejtett ki: 1797 decemberétől itt tartott beszédeiben hangsúlyozta, hogy az olaszoknak »a franciáktól tetterőt kell tanulniok és mindenekelőtt saját hadsereget kell felállítaniok«; beszél arról, hogy Itáliának francia példára teljesen meg kell újulnia (1798 jan. 1), fogadalmat tesz a lombardiai polgárokká lett velencei emigráltak nevében, hogy a cisalpin köztársaság szabadságának és a közös olasz haza feltámasztásának szentelik minden erejüket (jan. 3); az olaszországi francia főparancsnoknál járó corfui követeket, mint »földieit« me-

⁵¹ Cian, *Prose* I. 61–74 ll. — E bajok még az annyira oppurtunista Montiból is éles kritikát váltanak ki leveleiben: »Il regno degli scellerati non sarà eterno, verrà tempo che la repubblica avrà dei figli più degni di essere liberi« írja 1798 márciusában; és szeptember 15-én »Sarà un miracolo se la voragine delle finanze non inghiottirà la Repubblica... Che faremo di una repubblica ove sia nullo il pudore.« »Dec. 15-i levele azonban felvilágosít haragjának egyéni okairól is: »Ho sofferto nei due passati mesi molte vicende, ho penato, ho paziente e sono stato nuovamente rimesso al mio impiego, da cui mi aveva violentemente balzato il così detto scaduto Direttorio.« »Tutte queste disavventure le debbo a quella maledetta Bassvilliana.« *Epistolario di Vincenzo Monti*, raccolto ordinato e annotato da Alfonso Bertoldi. Firenze 1928. II. köt. 72, 123, 159, 164 ll. — Ilyen kritika nála kivételes. Montinak a risorgimentohoz való viszonyára. l. Klara Steger, *Der politische Charakter der italienischen Romantik und die Literatur des Risorgimento*. Bonn, 1952. 29–35 ll. Felületessége miatt a könyv számunkra használhatatlan volt.

⁵² Diderot »Fils naturel«-jét Goldoni »Vero amico«-ja; »Père de famille«-ját »Il padre di famiglia« inspirálta, mit ő a »De la poésie dramatique«-ban Goldonival szemben sértő megjegyzéssel tagad. Goldoni viszont *Mémoire-jainak* III. rész 5. fejezetben (id. kiad. 456–57 ll.) udvarias kiegyenlítő magyarázatot keres. L. P. Toldo, *Se il Diderot abbia imitato il Goldoni*. *Giorn. Stor. Lett. It.* XXVI. köt. (1895-) 350–76 ll. — A polgári érzelmes vígjáték elterjedéséről és képviselőiről l. Sismondii, id. mű V. 26, 35 ll.; Sanesi, *La Commedia*. Milano 1935. II. köt. 450–51 ll.

⁵³ Sajnos csak recenziókból ismerem a következő könyveket: Ernesto Masi, *Parruche e Sansculotti nel secolo XVIII*. Milano, 1886. *Giorn. Stor. Lett. It.* VI. (1885) — Antonio Pagliacci-Brozzi, *Sul teatro giacobino ed antigiacobino in Italia. 1796–1806*. Milano, 1887. Uo. XI. köt. (1888) 280 l. — M. Landau, *Die Kömödie im Dienste der Reaktion*. *Allgemeine Zeitung* 1881 nov. 12 (316 sz.) Id. Dejob, id. mű 217 l.

legen fogadja és biztatja a közös szabadság kivívására: »Vesszen minden tirannus és szabaduljon fel a világ!« Ne feledjük, hogy a tirannus, ki ellen a kör jegyzőkönyveinek tanúsága szerint jan. 24-én és február 14-én is szónokol, most Napóleon.⁵⁴

De a »Monitore italiano« radikális nacionalizmusa hamarosan túrhetetlenné lesz a megszálló hatóság számára. A »Cenni politici« rovatban Giacomo Breganze vicenzai emigrált ügyvéd febr. 14-én az őt is súlyosan érintő campoformioi egyezség, a megszálló francia csapatok túlkapásai és Napóleon külön olaszországi köztársaságalapításai (Nápoly, Róma, Toscana) ellen szólal fel. Ez utóbbi tényben igazolását látja annak, — írja — »hogy a franciák félnék az olaszok egyesülésétől, s attól, hogy politikai rendszerükben befolyásra tehetnének szert«. Breganze az üldözés elől elmenekül, Február 27-én Foscolo bátran vállalja a cikkben mondottak igazságáért a jogi felelősséget.⁵⁵

Az ilyen összeütközéseknek lett a következménye, hogy áprilisban a lápot beszüntették, Custodit letartóztatták és a másik ké szerkesztőt elhallgattatták.⁵⁶ Melchiorre Gioia letartóztatására és internálására csak pár évvel később került sor. Az olasz politikai egységnek ő volt egyik legharcosabb képviselője. Mikor Napóleon, hogy az olasz közhangulatot kitapogassa, 1796 októberében pályázatot hirdetett a következő kérdés megfelelésére: Quali dei governi liberi meglio conviene alla felicità d'Italia? 52 pályamű érkezett be, s köztük a Melchiorre Gioia-é lett a nyertes: »I disordini delle repubbliche indipendenti, la lentezza e la gelosia delle repubbliche confederate, invitano l'Italia ad unirsi in una sola repubblica indivisibile«.

Foscolo később katona-barátja, Fantuzzi válaszában ugyanezt sürgette. Vincenzo Cuoco, Francesco Lomonaco, Matteo Galdi és egy névtelen római, valamennyi emellett foglalt állást: »puisque l'Italie n'a pas un grand prince de sa nation, qui puisse en faire une seule monarchie, elle doit adopter la plus simple démocratie«.

Ez a magatartás megmarad azután a napóleoni uralom alatt. Csak a torinói reakciós Galiani-Napione gr. követel fejedelmek közti konföderációt, árulkodva, hogy az egységes republika, mely szerinte csak az írók vágya, római birodalmi törekvéseket fog felidézni. Egy Genovában 1799-ben megjelent névtelen röpirat tanácsa Napóleonnak: »... tu potrai dall'alto del Campidoglio proclamare in faccia dell' universo la Repubblica Italiana, Una, Indivisibile e Independente«.⁵⁷

Napóleon azonban, különösen a megszállás ez első szakaszában, nem így gondolkozott és az egységpártiakat igyekezett elhallgattatni. A Foscolo-kritika nem figyelt fel arra, hogy a Monitore megszűnése után Foscolo minden valószínűség szerint azért települ át Bolognába, hol régebbi tartózkodása alatt bi-

⁵⁴ Chiarini, Életrajz 62 kk. ll. a jegyzőkönyvekből idéz.

⁵⁵ Ed. Naz. XIV. 60—62 ll.

⁵⁶ Antona-Traversi I. 139 l.

⁵⁷ A. D'Ancona, Unità e federazione. Studi retrospettivi (1792—1814). Varietà storiche e retrospettive. I. köt. 309—347 ll. Hogy Napóleon valóban gondolt egy későbbi időpontban egy egységes olasz királyság megteremtésére, mutatja Canovának tett kijelentése 1810-ben: »Rómát Itália fővárosává fogom tenni. Nápolyt is egyesítem vele... Nagy Károly utódjának érzem magamat...« (Canova 1864 Firenzében megjelent Mémoire-jaiból idézi Chledowski, id. mű 400—401 ll.) Napóleon maga is Bertrand marsallnak diktált emlékirataiban mondja: »Mióta először megjelentem

zonyos összeköttetésekre tett szert, mert ott volt az olasz független egységmozgalom központja. A sugárszerű propagandával dolgozó titkos Raggi-társaságban ott tömörültek az »independensek«, akik közé tartoztak az új cisalpin hadsereg olyan kitűnő tisztjei, mint Pino és Theulíé,⁵⁸ kikkel hamarosan mint Foscolo pártfogóival találkoznak.

A bolognai törvényszék egy kis segédtitkári állásában húzódik meg, de nem akar lemondani az újságírói propagandáról és Modenában mint katonatiszt szolgáló Giovanni-testvérével ott »Il genio democratico« címen új lapot indít, melyet gyakorlatilag nemcsak szerkeszt, de maga ír.⁵⁹ Célja csak feltétlenül hiteles külföldi híreket közölni s annál nagyobb súlyt fektetni a belpolitikára, mert — véli — aki nem ismeri hazájának napi történetét, önként halad a rabszolgaság felé. A nemesek arisztokráciáját most a legfelvilágosodottabbak szemfényvesztése cserélte fel, akik — visszaélve az általános tudatlansággal — összefognak vagy a gazdagok erőszakosságával, vagy az idegen hatalmával, míg végül is a köztársaság elveszti függetlenségét és a nép szuverenitását. »Minél műveltebb valaki, annál ravaszabbá lesz, s ismereteit arra használja fel, hogy kielégítse hatalom-sóvárgását és gazdasághajhzását.«

»Politikai és erkölcsi tanítások« címen folytatásos népnevelő cikksorozatot kezd, melyet a modenai lap rövid élete (szeptember 28. okt 16) után a *Monitore Bolognese*-ben (okt. 19—22) zár le. Benne erősen érvényesül Alfieri politikai prózáinak hatása, de Foscolonak a földreformra vonatkozó, már Velenében felbukkant nézetei is. Nép, katonaság, gazdagság, irodalom szerepe a köztársaságban, ezek vizsgálatából indul ki: Ahol a nép nem szabad és szuverén, ott a hivatásos katona a kormánynak tirannusi hatalmat biztosít. A gazdagság egyes emberek kezében veszélyes a republikára, melynek csak a közjólétben van az ereje. Veszélyesek a hízog írók is, akik nem a köz javát szolgálják; pl. ellene fordulnak az agrártörvény tervezetének, a Gracchusok példáját emlegetve, holott »utile e bella per sè è la legge agraria« és »il giudice imparziale piange sulla sorte di questi due generosi romani«. S »i bisogna di natura, che sono altrettanto doveri reali, siano in noi più potenti dei doveri di servitù« »Dico che la legge agraria, in qualunque modo, diretto o indiretto, si voglia eseguire, oltreche ella è utilissima e necessaria, ella altresì e lecita e dovuta. Si suppone che il diritto di proprietà sia anteriore alla società. Ciò e falso...« A természeti állapotban (ösközösség) csak az az ember tulajdona, mi életfenntartását szolgálja: »az övé tehát, ami keveset megeszik táplálkozás céljából; a föld, amelyen áll, ami azonban nem azt jelenti, hogy nem a felebarátjái is a gazdagon termő almás, mely felülmúlja egy egyetlen ember szükségletét s hogy más ne tehesse a lábát arra a területésre, melyet előbb ő tapodott és hogy ketten ne alhatnának egyazon fa alatt, ha ágai egynél több em-

Itália földjén, mindig az volt a gondolatom, hogy független és szabad olasz nemzetet alapítsak. A félsziget különböző részeinek annexiója a Császársághoz csak átmeneti megoldás volt, minek az volt a rendeltetése, hogy megszüntesse a korlátokat, melyek elválasztják a népeket, meggyorsítsa nevelésüket és sűrgesse egybeolvadásukat. Visszaadtam volna a függetlenséget és szabadságot szinte egész Itáliának.« Id. Barri, Napóleon c. cikkében a »Vita italiana nell'800« c. kötetben 120 l. — Fiának római királlyá való kikiáltása talán ilyen távoli tervre mutat valójában.

⁵⁸ D'Ancona, Unità e federazione...

⁵⁹ A francia megszállás alatt megjelent újságokról l. Fr. Fattorello, *Il giornalismo italiano dalle origini agli anni 1848—49*. Udine, 1937.

bert megvédhetnek. Íme így néz ki a természeti állapot tulajdonjoga a valóságban. Annál is inkább igaz ez, mert az emberek akkoriban csupán saját erejükkel rendelkeztek és a természet nagyjában egyenlő erővel áldotta meg fiait, úgy hogy nem forgott fenn az a veszély, hogy 20-at, 30-at egy leigázzon, és hogy erőszakossága, falékonyága folytán amazok ne tudjanak megélni, ahogyan a társadalom ama intézményeiben és osztályaiban ez megtörténik, hol egy egyetlen ember ezer polgár élelmét elszívja, akik kénytelenek magukat eladni ama egynek, hogy megélhessenek. Mikor azután az emberek az ősalápotból a társadalomba mennek át, a »társadalmi szerződés«-nek nevezett szövetséget kötik egymás között, melyben kölcsönösen biztosítják egymás szabadságát, biztonságát, tulajdonát. S azért biztosítják egymás tulajdonát, hogy biztosítsák egymás életét, amely nélkül nincsen sem szabadság, sem biztonság. De, mikor az ember kikerül az ősalápotból, nem hoz magával földet, házat, nyájakat stb.

Ha most már egy társadalom kormányt állít fel s alkotmányának első pontja a szabadságot és önállóságot akarja biztosítani, el akarván hárítani minden akadályt és elnyomást szolgáló minden esetleges eszközt, meg kell szüntetnie a mértéktelen szegénységet és mértéktelen gazdagságot is, mert az első oka a lealjasodásnak és rabszolgaságnak, a második az erőszaknak és tirannizmusnak. S ne mondja nekem senki, hogy a tulajdon jogon alapul. A tulajdon polgári jog, mert az egyént illeti; a szabadság közjogon alapszik, mert a nemzet egyeteméé. Tehát, amikor a tulajdon oly méreteket ölt, hogy elnyomja a szabadságot, a törvényeknek gondoskodniok kell, hogy a közjog szükségszerűen és szentül megtörje a polgári jogot, azaz hogy a közjó győzzön az egyes egyének érdekei fölött.

Hogyne kellene tehát egy olyan társadalomban, melynek közjoga általános megegyezés, szövetség és eskü alapján a haza szabadságát megszüntetni a szegénységet, mely rabszolgaságra, nyomorra kárhoztatja a polgárság egy részét; hogyne kellene igazságosabban elosztani a gazdagságot, mely néhány kevesek kezében összehalmozva, táplálja a gőgöt, növeli a hataloméhséget, megszerzésére az eszközöket megadva, megrontja az erkölcsöket, megvásárolja a szavazatokat, uralkodik a törvényeken és a köztársaság romjain az oligarchák és a király trónját készíti elő. Mi az a kevesek oly szentséges joga, hogy a többség szentséges jogai fölé kerekedjék? Mi az eredete? a tulajdon jogának a valóságban egyedüli forrása a természet ama gondoskodása, mely mindenkit felhatalmaz arra, hogy éljen ajándékaival s melynek egyedüli célja az ember létfenntartása. De épp ezért kell ezt a jogot igazságosabbá tenni, nem engedve meg, hogy a birtokosok kis száma ússzon a dúskálásban, a pénzügyeik elnyeljék szociális érdekeikkel együtt a szegény, kiéhezett többség természetes jogait. Nem látjuk-e nap mint nap, hogy a fényűzés óriásként áll szemben a kenyérért kiáltókkal?«

Milánó azonban a bűnök kloakája, »ahol a nemzet főemberei lenézik a munkát, a gazdaságot, ahol az ipart nem becsülik... ahol megvetik saját manufaktúrákat..., ahol az egyesek saját fősvénységüket igyekeznek jóllakítani a nemzet vagyonából..., ahol a kormány nem korlátozza saját kiadásait, hanem új adókkal terheli meg a polgárokat, bevezeti a luxust és a luxus lassan, lassan lerombolja a nemzet aktív kereskedelmét, növelve passzívait...«⁵⁹

⁵⁹ Cian Prose I. 39–60 ll.

S mindezt a görög és római történetből vett bő példákkal igazolja.

Egy szó mint száz, Lombardia francia gyarmattá lett osztrák gyarmatból s a parasztok földhözjuttatásával, egy független olasz köztársaság alapjainak lerakásával senki sem gondol. Az olaszok passzív módon fogadták magukba a francia forradalom vívmányait s a megszállók nem segítették őket — ez saját érdekük ellen szólt volna — hogy azt tevőlegesen a saját forradalmukká fejlesszék.

Ezért dől össze olyan könnyen a francia hódítás kártyavára, mikor Napóleon az egyiptomi hadjáratral van elfoglalva és Szuvorov vezetése alatt az orosz-osztrák egyesült seregek olasz részről semmi ellentállásra nem talál-⁶⁰nak.

Az orosz-osztrák előnyomulás hírére Foscolo, aki hiába hirdette a Genio democratico 1798 szeptember 29-i számában »A nemzeti függetlenségről«⁶¹ írott cikkében, hogy az új államnak elsősorban fegyverre van szüksége s hogy benne, mint egykor Rómában, »tutti i cittadini sono soldati e tutti i soldati sono cittadini.«⁶¹ — 1799 áprilisában mint alhadnagy újra belép a bolognai nemzeti gárdába. A felzendült parasztok elleni harcban megsebesül s elismerést nyer. Egy kolostorban húzódik meg, de a bazzanoi városi hatóság, mint kémgyanúst letartóztatja. A bevonuló osztrákok átveszik a sebesült és szerencsére ismeretlen foglyot, kit Macdonald francia csapatai szabadítanak ki. Mikor az osztrákok fenyegetése miatt kiűrik Bolognát, Pino generális csapataival a Macdonald seregében vonul vissza Firenzén—Livornon keresztül Genováig. Az arezzoiak már köpönyeget forgattak és ezt énekeltek:

Viva l'Austria, che ci tolse
Alle barbare ritorte,
Viva il Russo, che diè morte
Della Gallia al rapitor.^{61'}

De nemzeti propagandára irányuló törekvéseit nem némitják el a katonai élet fáradtságai. Genovából okt. 9-én levelet intéz Championnet francia generálishoz, a nápolyi független köztársaság megteremtőjéhez, Itália egyesülésének előmozdítására szólítva fel őt. Mikor pedig megtudja, hogy Napóleon visszaérkezett Egyiptomból, kiadja (nov. 5.) hozzá írott régi ódáját, gorombasággal határosan önérzetes levél kíséretében: »Itália várja, hogy aki megalapította szabadságát, visszaadja azt neki... Igaz, hogy romlásunk oka a te távollétednél inkább a régi rabszolgaság és új szabadosság által megromlott emberekben rejlik. De mivel üdvünk egy hódító kezében van és (sajnos) igaz, hogy egy köztársaság megalapítója mindig despota kell hogy legyen, kénytelenek vagyunk jótéteményeid és korunkban minden másét fölülmúló géniuszod miatt Téged segítségül hívni s Te köteless vagy bennünket megsegíteni, nemcsak mert olasz vér folyik az ereidben és az olasz forradalom a Te műved, de azért is, hogy a jövő századok elfelejtsék a szerződést, mellyel áruba bocsátottad

⁶⁰ L. Giuseppe Ferrari cikkét, *La révolution et les révolutionnaires en Italie*. Revue des deux mondes 1844. XIII. année, nouvelle série. Tome VIII. 573—614 ll.

⁶¹ Costanzi, *Id.* mű 204 l.

^{61'} A. D'Ancona, *Poesia e musica popolare italiana nel nostro secolo*. Varietà storiche e letterarie, serie II. 349—378 ll.

az én hazámat, bizalmatlanságot ébresztettél magad iránt a nemzetekben és sérelmet ejtettél neved tekintélyén. »S ha nem hallgatna rá, a levél végén megfenyegeti: »Lesz a mi századunknak egy Tacitusa, aki ítéletedet át fogja származtatni az utókorra.«⁶²

Decemberben a sereg egy része parancsot kap, vonuljon Franciaországba, de Foscolo visszakivánczik Nizzából Massena rettenetes nélkülözésekkel küzdő ostromlott genovai várórségéhez. 1800 tavaszán vissza is rendelik oda s ő a Due Fratelli erődnek az osztrákoktól való visszahódításánál kitűnik: »egy gyalogos szakasz élén rárohant az ellenségre, mi nem kevéssel járult hozzá az ütközet ragyogó kimeneteléhez« — mondja a napiparancs. Május 2-án a Coronata-erőd elleni támadásban újra megsebesül, s mikor Genova június 4-én végül is kénytelen kapitulálni, ő is ott van az angol hajók egyikén, melyek a várórséget Antibo-ba szállítják. Napóleon azonban a marengói csatával egyszeriben megváltoztatta a hadihelyzetet. Júliusban Foscolo már Milánóban, Pino tábornok vezérkaránál van beosztva és különböző katonai megbízatásokkal tartózkodik a következő év elején Firenzében. A francia tisztektől átragad rá a dandyzmus elegáns divatja. Eleget hált szalmán és nélkülözött katonáival Genovában. Mario Pieri, ki viszontlátja, rá sem ismer régi velencei büszkén nyomorgó barátjára. Szerencsejátékkal próbálkozik s miatta meggyűlik a baja feletteseivel.⁶³ Ezek megbízzák az új katonai törvénykönyv szerkesztésével. Azt hiszem, nem tud a katonai irodalom története még egy szerzőről, aki hasonló munka elvégzéséhez segédkönyvül többek közt Plutarchos Párhuzamos életrajzait és Frisio Görög antikításait is kérte volna.⁶⁴ De ez a munka hamarosan abban maradt. Hiszen, mint a piemonti szolgálati szabályzat esetében, mely ellen Alfieri nemzeti érzése lázadt fel, itt is alig lehetett egyébről szó a francia törvénykönyv lemasolásánál, s erre épp Foscolo volt a legkevésbé alkalmas. Kíméletlen szókimondása újból bajt hozott a fejére, mikor Bonaparte a Cisalpina 450 képviselőjét Lyonba rendelte 1802 januárjában, hogy kikiáltassa az »olasz köztársaságot« és annak elnökévé magát választassa meg. A Cisalpina kormánybizottsága Foscolot kérte fel a lombardiai helyzet feltárására, s ő ennek a megbízatásnak úgy felelt meg, hogy írását Lyonban élő nem lehetett terjeszteni. Azt csak maga nyomtattatta ki és terjesztette titokban.⁶⁵

Meg kell mindenekelőtt annak változnia, — mondja — hogy a cisalpin köztársaság tolvaj prokonzulok, vérmes polgárok és halvány magisztrátusok játékszeré legyen. Vezetésük alatt megromlott minden politikai egyesülés három alapeleme: törvény, fegyver és erkölcs. A direktórium által adott alkotmány rossz, mert nem a nép jelleméhez alkalmazkodik. A kormány, törvényhozó testület, bíróságok üres nevek hatalom nélkül, mert a francia prokonzulok uralkodnak önkényesen az őket gyűlölő nép felett, semmi törvényt meg nem tartva s elnyomva a polgárokat, büntetlen hatalmaskodásukkal. Arra méltatlan emberek szerveztek egy méltatlanul olasz milícia nevet viselő sereget. Így a nép nem nyerheti vissza nevelés útján erejét, szabadságát, függetlenségét.

⁶² Cian, Prose I. 209—210 ll. Championnet szerepéről, I. G. Pompili, La repubblica partenopea. La vita italiana nell' 800 195—264 ll.

⁶³ Chiarini, Életrajz 70—94 ll.

⁶⁴ Ed. Naz. XIV. 112 l. — Cian, Prose I. 215—221 ll.

⁶⁵ Chiarini, Életrajz 101—102 ll.

Legyen tehát Napóleon a meghódított népek felszabadítója, hogy az utókor elmondhassa: »A Sors Itália ellen volt és Bonaparte a sors ellen: megsemmisített egy régi republikát, de alapított egy nagyobbat és szabadabbat.« A cisalpin republika ujjá fog születni, a gazdagok aranya, az idegen katonaság nem lesznek többé mindenhatók; a költségvetés egyensúlyba kerül, a nép bizalma a kormányban újraéled!

A Lyonban összehívott polgárok előtt erősítse meg hát Napóleon, »a népek atyja« a cisalpin köztársaság szabadságát. Ő a Nép nevében, annak egyhangú diktálására beszél, s a népfelséget sértette volna meg, ha hallgat. Napóleon által újraéledhet a világegyetem s ennek napja talán nincsen is meszsze...⁶⁶

A röpiratszerűen kiadott írást, titoktartást ajánlva, szétküldi ismerőseinek⁶⁷ s van, akit Pliniusnak Traianushoz intézett Alfieri-féle apokrif panegirisére emlékezteti. Napóleon érdeklődött a röpirat szerzőjének személye iránt. Szerencsére Melzi d'Eril, aki Napóleonnak diplomatikusabb formák közt tudta megmondani ugyanazt az igazságot⁶⁸ és Foscolóhoz hasonlóan erősen hazafias érzésű ember volt, most végre feladta elvonultságát és elvállalta a köztársasági elnökhelyetteséget. Ő olyan patrióták mellett, mint Foscola vagy a Napóleon által félreállított Theulli generális, mindig erélyesen síkra szállt,⁶⁹ de már azt, hogy Foscolo — ahogyan egy időben kívánta — egy külföldi követséghez kerüljön, vagy hogy törzstiszti kinevezést nyerjen, el nem érthette. Még a választási bizottságokban elektorra való megválasztása is akadályokba ütközött.

Az 1797—1802-ig terjedő öt év politikai viszontagságai és a tette, vezetőszerepre, a nemzet sorsára való irányító hatásra vágyódása között sem szűnik meg a fiatal Foscolo a szerelemnek és múzsáknak áldozni.

Egy ismeretlen Laura Velencében levélregényre ihlette. Milánóban költőtársának, Montinak feketehajú felesége iránt lobbant meg nem hallgatott szerelemre, mi öngyilkossági kísérletre vitte.⁶⁹ Új benyomásai alapján ott átfirt levélregényét, a Jacopo Ortist adja ki azután bolognai tartózkodása alatt. De nincsen vele szerencséje. Marsigli ottani nyomdájában a kész 138 lap már ki van nyomva s Foscolo a folytatást közben akarta megírni. De katona lett és művét a nyomdász, tudta nélkül, egy elég gyöngye bértollnokkal, Angelo Sassoli-

⁶⁶ Cian, *Prose* I. 223—247 ll.

⁶⁷ Ed. Naz. XIV. 143, 148, 177 ll.

⁶⁸ A napóleoni sajtófőnökség ítélete Foscolo Oortis-áról: »Ortis est un jeune vénétien, élève à l'Université de Padoue qui ne veut survivre à l'indépendance de sa patrie, que pour la venger ou la délivrer. Le traité de Campoformio excite sa rage: il rugit de vengeance. Il est nourri dans son fanatisme par un vieillard fugitif, encore plus forcené que lui. En un mot, la partie romanesque du livre est très propre à pervertir les imaginations et la partie politique à faire des mécontents. Il ne tend qu'à représenter la domination française comme une insupportable tyrannie, et à exciter tous les peuples qui y sont soumis au soulèvement et à la révolte. A *Revue Critique* 1870. 2. sem. 366. 1.-ről idézi a D'Ancona, *Varietà Stor. el Lett.* I. köt. 222. l. — Melzi az Egyiptomból visszatért Napóleonhoz egészen hasonló tartalmú levelet írt. 1802 febr. 26-án is ezt írja neki: »... les deux nations ne seront jamais mieux ensemble, que lorsqu'il n'y aura que les points de contact nécessaires entre elles...« L. Francesco Melzi d'Eril, duca di Lodi, *Memorie-Documenti e lettere inedite di Napoleone I. à Beauharnais, raccolte e ordinate per cura di Giovanni Melzi I—II.* Milano, 1865. I. 216 kk. II. II. 10. l.

⁶⁹ Uo. II. 75, 174 ll.

⁶⁹ Ed. Naz. VIII. 393 l. — Chiarini, *Amori* I. 48, 50 ll.

val folytatattatta. Így jelent meg 1798-ban. Az osztrákok bevonulása miatt azonban nem került forgalomba. Marsigli Sassolival az ellenük szóló és szabadgondolkodó, vallásellenes részek — Ortis deizmus és materializmus közt ingadozik — átdolgozásával bocsátotta közre a következő évben.⁷⁰

Foscolo csak hadi epopeája után, Firenzében ismerte meg a regényével történeteket, tiltakozott a bolognai nyomdász eljárása ellen és Milánóba vizsztatérve elhatározta, hogy helyes szövegében adja ki a regény elkészült részét s a felfogásban és stílusban egyaránt egészen méltatlan Sassoli-folytatással szemben, maga szövi tovább és fejezi be annak cselekményét. Ez a második fogalmazás, mint Vittorio Rossi egy szép tanulmányában⁷¹ kifejtette, azonban nagyban különbözik a bolognaitól. Foglaljuk röviden össze a regény megírásának történetét.

Az 1795—96-ban »Laura, Lettere« címen írt első levélregény, a nyomok szerint, erősen a Rousseau *Novelle Héloïse*-jének hatása alatt állt. Jacopo benne egy lányt szeret, aki másnak menyasszonya, majd felesége lesz, s Saint Preux-i hangon beszél szerelméről. A későbbi Ortisban ez első fogalmazvány maradványai kielemezhetők. Maradványa a Lauretta-epizód is.

A Laura-regény 1796-ban közel volt a befejezéshez, vagy legalábbis igen előrehaladott állapotban volt, mikor Foscolo megismerkedik a Wertherrel s Milánóban a Terese Montihoz való szerelem új érzelmek irodalmi kifejezésére ösztönzik. A Laura-regényt átdolgozza s 1798-ban, mint láttuk, Bolognában, kiadja. A kis Laurából itt ifjú özvegy lesz, akinek — mint Montinénak — kislánya van, s aki kényszerű első házassága után most végre Odoardoé, ifjúkori szerelmévé lehet. Teresa itt tehát csak meleg rokonszenvvel viszonyozhatja Jacopo érzelmeit s a Laura-regény pszichológiai alaphelyzete, a szerelem kölcsönössége megbillen. Laura apja eltűnik, a fiatal özvegy egyedül él kislányával egy nyaralóban, mélyen szomszédos az a villa, melyben ifjúkori szerelme és egyben új völegénye tartózkodik, kinek rövid időre Rómába kell távoznia. Ez alatt az idő alatt szövődik a meleg viszony Teresa — aki festegetésben leli kedvét — és Jacopo között.

Nemcsak szerelmi élmény dolgában, de a háttérül szolgáló politikai események szempontjából is új helyzetet jelent a Laura-regénnyel szemben az első bolognai Ortis-regény. Ott Jacopo azért menekült el Velencéből és vonult vissza a Padua-környékén fekvő Euganei dombok egy kis faluja közelébe, atyái tanyájára, mert az oligarcha-uralom, az inkvizíció előtt gyanússá vált jakobinus eszméi és a Lombardiába érkezett franciákkal való összekötetései miatt, ahogyan Foscolo valóban ezért távozott 1796-ban Velencéből Pádovába a Tieste előadása után. A bolognai első Ortisban már nem ez az ok, hanem az, hogy Napóleon 1797. okt. 17-én a campoformiói békében Velencét eladta Ausztriának. Míg a Laura-regényben a hős haragja a régi független velencei köztársaság tirannikus oligarchiája ellen fordult, most a hazáját áruba bocsátó Napóleon és az új osztrák despotizmus lesznek tárgyai hazafias elkésredésének.

A baj azonban az, hogy Foscolo hányatott milánói és bolognai életkörülményei között nem tudott elég gondot fordítani arra, hogy a Laura-regény

⁷⁰ Kiadta újra Cian, *Prose* I. 79 kk. ll. — A kiadás körülményeiről l. Chiarini, *Eletrajz* 75—76 ll. — Antona-Traversi I. 218 l. I. 218 l.

⁷¹ Sull'Ortis... id. mű.

1796-os pszichológiai és életrajzi valóságot a szándékolt új tartalom szerint alakítsa. Maradtak nagyon is kirívó csökevények. A bolognai Ortis egy alkalommal Teresát pongyolában a távollevő Odoardo dolgozószobájában — tehát a szomszéd villában — hárfázás közben lepi meg. Eredetileg Laura apja dolgozószobájában hárfázhatott így.⁷²

Még különösebb a bolognai kiadás első, 1797 szept. 3-i levelében az, hogy a Laura-regényből benne maradt az az eredeti beállítás, hogy Jacopo a velencei inkvizíció elől menekült el abból a városból, ahol »a szabadság iránti isteni szenvedély hevében, önhibáján kívül, összeesküvést szőtt a hódítók (napóleoni francia seregek) vezetőivel, minisztereivel; de 15 sorral odébb már arról beszél, hogy barátja Lorenzo sem az az ember, aki meg tud maradni olyan hazában, melyet »eladtak azok, akik áruba bocsátanak népeket«, holott ez a levél keltének idején Velencével még nem is esett meg.

A Laura-regény most új irodalmi-köntösben is jelenik meg. Közben ugyanis Foscolo — mint említettük — megismerkedett Goethe Werthével — melynek M. Salom-féle fordítását Giuseppe Rosa velencei nyomdász adta ki újra 1788-ban — s megtanulta tőle azt, hogy a Laura-regényben még különböző személyekhez írott leveleket nagyobb művészi összpontosítással egyetlen bizalmashoz, az előbb említett Lorenzohoz intézze, ki egyszersemind a Jacopo hagyatékának kiadójaként is szerepel az Ortis-regényben.

Az új wertheri hangnak életrajzi alátámasztást ad az a körülmény is, hogy egy Girolamo Ortis nevű egyetemi hallgató szerelmi bánatában Páduában öngyilkossá lett. Akár ismerte őt Foscolo, akár nem; akár akkor történt az eset, mikor Páduában volt, akár már korábban és csak hallomásból tudott róla — Foscolónak erre vonatkozó kijelentései ellentmondóak — ez a wertheri öngyilkosság mély hatást kellett hogy tegyen rá.

Maga Foscolo sem volt ment egy búsongó, melankolikus, világfájdalmas, öngyilkosság-komplexustól. Két fivére öngyilkossá lett. Giovanni 1802-ben kártyaadósság miatt. Hozzá szól az »Un dì s'io andrò sempre fuggendo« kezdetű szonett;⁷³ a másik, Giulio 1832-ben a fejeérmegyei Moóron, hol mint alvezredes tartózkodott. Ugo ifjúkori levelei is tele vannak melankoliájának, életuntságának rajzával és a gonosz májú Pecchio, első életírója őt »suicida ambulante«-nak nevezi tréfásan.

Wertheri szomorúság, levertség, a sors csapásaiba való belenyugvás, Young-, Gray-, Ossian-hangulat jellemzi az Ortis első, bolognai kiadását. Megszabadult már benne a Laura-regény sokirányú irodalmi hatásaitól és attól a gyermekes törekvéstől, hogy irodalmi olvasmányait fitogtassa. Csak a petrarcai kirándulás marad meg Arqua-ba; és annak leírásában Montinak egy szép dantei hangulatú leírását szúrja be a hajnalról és estéről, egy olyan költeményéből (Promonto II. ének 37—50 és 195—201 ss) véve az idézetrészleteket, szerzőre való hivatkozás nélkül, mely csak sokkal későbbben (1821) fog megjelenni.

Az 1801-ben Milánóban kiadott újabb Ortis — melynek egyetlen példányát, ha még megvan, a weimari Goethe-múzeum őrzi, mert azt Foscolo küldte volt el a nagy német költőnek — megint újabb, immár harmadik fogalmazást

⁷² Cian, Prose I. 100 l.

⁷³ Russo-kiad. 121. l.

képvisel. Ezt nyomja azután le újra az 1802. évben 3 egymásra következő milánói kiadás, mely a regény további részét és befejezését is tartalmazza.

Foscolo lelkiállapota az 1798—1801 időközben újabb változáson ment keresztül. Katonáskodása, a romagnai és genovai harcokban való részvétele, megsebesülése nagyban elensúlyozták melankóliára hajló természetét, mit a Gray—Young—Werther-irodalomba való beleélése még jobban elmélyített. A bolognai kiadásban kevés volt a politikai vonatkozás: az első levél után csupán a 19, 27, 36. levelekben, azok is elég színtelenek voltak. A másodikban lemondóbból harcossá és támadóvá lett politikai állásfoglalása: Campofornio a francia megszállás, a velencei osztrák uralom izzó gyűlöletének tárgyai. Igaz, hogy az első Ortis poetikus spontaneitása is elveszett benne.⁷³

Ez nyilvánvaló mindjárt az új fogalmazás kezdetén. »Nos legyen, távol fogok élni mindentől, mi eddig a legkedvesebb volt előttem,« mondta a régi szöveg. »Hazánk feláldozása befejeztetett, minden elveszett...« Kezdődik az új, s a kétségbeesett tiltakozás hangján folytatódik még hét levélen keresztül, míg visszakanyarodik a bolognai szöveg átírásához, mi természetesen nem történhetett újabb pszichológiai és hangulati hasadás nélkül. Az átsimítás ellenére az 1796-os és 1798-as lelkiállapotban írottak kiütkeznek az 1801-es át-színezés alól. Ehhez járul, hogy a milánói Ortis-szerelem tárgya már se nem egy ismeretlen Laura, se nem az a feketehajú Teresa Monti, aki a bolognai előd lelkét kötötte le, hanem a firenzei szőke Isabella Roncioni, ez a bájos lányka, akihez a csodálat szálai fűzték a költőt, akiről később is mindig a legtisztább szeretet hangján beszél és akihez írott levelekből kimutathatólag nem egy részlet kerül most át a regénybe. A fekete Teresa — bár megtartja nevét — özvegyből újra fiatal s ezennel szőke lánykává vedlik vissza. Isabella persze nem leánya, hanem kistestvérkéje.⁷⁴

A folytatás azután egészen az utóbbi új pszichológiai helyzet jegyében történik. Nemcsak az erőteljessé, támadóvá lett politikai állásfoglalásban s ismét új típusú szerelemben nyilvánul ez meg, hanem abban is, hogy Foscolo pesszimista világ- és emberszemlélete közben filozófikusabbá mélyült, miben a nápolyból menekült Francesco Lomonacoval — kinek nevét egy politikai pályázattal kapcsolatban már említettük — 1801-2-ben kötött barátsága lehetett nagy hatással.

Francesco Lomonaco hat évvel volt idősebb Foscolonál. Miután 1799-ben a nápolyi »Repubblica Partenopea«-ban szerepet játszott, a Bourbonok visszatérésekor, vad reakciójuk elől kénytelen volt elmenekülni. Előbb Franciaországban és Svájcban járt, majd Milánóban telepedett meg. Foscolo lakásába fogadta és a magánál tíz évvel fiatalabb Giulio-öccsének tanítását, kit ő neveltetett, bízta rá.

M. Fubini⁷⁵ méltán következtethetett arra, hogy Foscolo katonaélményei, az Arese-szerelem rövid boldogsága és Lomonacoval való bizalmas beszélgetéseinek nemzeti önérettől dagadó szelleme, egy felvilágosult filozófiában gyökerező bizakodása meg életigenlése már alig volt összeegyeztethető az Ortisban addig vallott szentimentális életfelfogással. A töredék egy tájképe is nagyban különbözik az Ortis tájképeitől: »Két fekete, kopár hegy közt találtam

⁷³ V. Rossi id. tanulmány 297, 318 ll.

⁷⁴ Cian, Prose I. 91 l. — Isabelle Roncioni-ról l. Chiarini, Amori I. 349, 520, 535 ll.

⁷⁵ L'amicizia tra U. Foscolo e F. Lomonaco, id. cikk.

magamat, melyeket egész magasságukban szakadékok és hatalmas mélységek környékeztek. Csúcsaikon halotti fák között lassan vándoroltak a felhők... Oh hódítók, itt szemléljétek pusztításaitok képét, melyekkel gyászba borítottátok a földet«...

Igy magyarázható, hogy a weimari példány által képviselt I. kötet és az 1802-ben megjelent folytatás közé egy egész év esik, s hogy közben Foscolo egy új regénnyel próbálkozik, melynek csak kevés töredéke maradt fenn s melynek címe »Sesto tomo dell' Io«⁷⁷ — az *En VI.* kötete — lett volna. Fubini meggyőző érveléssel mutatja ki, hogy ezek a töredékek, melyeket régebben egy bennük elejtett megjegyzés alapján, későbbre, Foscolo franciaországi tartózkodásának idejére helyeztek, 1801-ből származnak, s hogy az az öreg szerzetes — »vecchio scarno e coperto di un saio sdructio; il capo calvo, la barba canuta e divisa in due liste« (6. l.) — aki Foscolo betegágya mellett virraszt, a *Lo monaco* név alapján van tréfásan stilizálva, s azonos az e nevet viselő nápolyi orvossal és íróval, ki korábban jogi és filozófiai tanulmányokat is folytatott, s kiről valóban tudjuk, hogy 1801-ben Foscolot betegségében Milánóban kezelte. Valószínűleg ezen az úton is kerültek közelebbi kapcsolatba és barátságba egymással. Az »*En VI.* köteté«-nek töredékei Diogenesnek hívják őt s Lomonaco munkái bizonyítják, hogy ő ezt az antik cinikus bölcslőt nagy becsben tartotta.⁷⁶

A két jóbarát egy hosszabb töredékben, a katona, a hadvezér hősi életstílusáról vitatkozik. Foscolo a »vér és trombita« dicsőségéről álmódott, arról, hogy Napóleon módjára, a győzelem zászlaját a holttestek halmára kitzúzi s fantáziája nevét közben felírta az ég boltozatára... De kiábrándul hamarosan abból, hogy ő lehessen »a nép ama barátja, kit keresve keres a világegyetem«. Diogenes a töredékekben hol első személyben, hol Ortis levelei címzettjének, Lorenzonak alakjában barátjának ily irányú ambícióit igyekszik a következő típusú megjegyzésekkel lehűteni: »La fama degli uomini grandi spetta per lo più tre quarti alla sorte e un quarto ai loro delitti«; »...se pure tu ti senti bastevolmente scellerato per aspirare all' eroismo«... »non si può giovare a un popolo senza dominarlo...« tutto è guerra nell'universo...«; »La natura geme al nascere di un eroe, e sorride su la sua tomba.« Lemondást tartalmaznak ezek a szavak arról a hősi és politikai életeszményről, mit az utóbbi öt év alatt szolgált és annak felismerését, hogy az abszolutizmus idején politikai vezetéshez nem elég a költő tolla. Hatalom kell hozzá.

Azt is megtudjuk azonban a regénytöredékből, hogy Foscolo-Lorenzo ellentáll Lomonaco-Diogenes kozmopolita eszméinek (»Nè tutta la sua eloquenza, nè il suo esempio, che vale assai più, mi hanno potuto mai fare cosmopolita nel cuore...« Hiszen a nápolyi száműzött járt már Franciaországban és Svájcban.

De fontosabb az, hogy Lomonaco ismertette meg Foscolot a XVIII. század nagy nápolyi filozófusának, Giambattista Vico gondolataival, melyek innen kezdve igen nagy befolyással lesznek Foscolo irodalomkritikai és általában történeti felfogására. Mint látni fogjuk, a paviai egyetemen 1810. jan. 22-én tartott

⁷⁶ Munkái: Rapporto sulle segrete cagioni e sui principali avvenimenti della catastrofe napoletana. — Analisi della sensibilità (1801) — Vite dei famosi capitani d'Italia (1804–1805) — Discorsi letterari e filosofici (1809). Lomonaco franciaországi tartózkodását a maga életrajzába keveri bele Foscolo e regénytöredékében.

székfoglaló előadására is nagy hatással volt Vico,⁷⁷ olyannyira, hogy Lomonaco, aki ekkoriban a paviai katonaiskola tanára volt, de a költővel többé semmi-nemű érintkezést nem tartott, kevéssel utóbb megjelent munkájában, mellyel egyébként, hűtlen barátjának, Luigi Rossi közoktatásügyi minisztériumi titkár-nak feljelentése folytán súlyos politikai üldöztetést vont magára, Foscolot az ő — Lomonaco — gondolatainak plagizálásával is megvádolta burkolt for-mában.⁷⁸ Még ez évben az üldöztetések öngyilkosságba kergették.

Egy másik hosszabb töredék Foscolo lovaglását és úti élményeit írja le Bolognától Firenzén és Genováig. Keresztül Nizzáig. Tudjuk, hogy ezt az utat pontosan így tette meg, mint huszárfőhadnagy Pino generális olasz dandará-ban, mely Macdonald francia tábornok vezetésével vonult vissza Szuvorov oszt-rák-orosz seregeinek nyomására, Napóleonnak egyiptomi távolléte alatt.

A harmadik töredékcsoport egyrészt visszatekint arra a pár napos sze-relemre, mire a főrangú és ugyancsak görög eredetű asszony szeszélye méltattá Velencében a nálánál jó pár évvel fiatalabb geniális fickót. Másrészt Psziche néven új, ugyancsak főúri szerelmeséről, Antonietta Arese grófnőről szól, ki legfissebb milánói szerelmi szenvedélye volt. A grófnőhöz írott levelek és a töredékek egynémelyike nemcsak szoros rokonságot, de egyenesen szösze-rinti egyezést mutat. Mindkét szerelmi történet erősen érzéki színezetű.⁷⁹

Ez a megint csak új tartalom 1801—1802-ben elárasztja az előző két re-gényfogalmazványt, s nagyjában azt az Ortist hozza létre, mely ma közismert.

Az »En VI. köteté«-nek töredékei stílusban is teljesen elütnek az Ortistól. Már a cím is szatirikus. Hiszen az első 5 kötetet Foscolo még nem írta meg; folytatással meg nem biztat az előszó. 1799. május 4-től 1800. május 4-ig akarja életének egy évét — »harctéri szolgálatá«-nak idejét tárgyalni a már korán, Velencében, megismert Sterne Szentimentális utazásának humoros tónusán. Foscolo érezte, hogy katonaeletének új tartalma semmiképp nem fér bele az Ortis kereteibe, mégis hamarosan lemondott az új regény tervéről s úgy határozott, hogy amit lehet, átment öngyilkosjelöltjének élettörténetébe. Az »En VI. köteté«-ből valószínűleg több is átkerült az Ortisba, mint amennyi ma kimutatható. A töredékek ugyanis szétszóródtak. Egy sor a reggioi könyv-tárból került elő⁸⁰ a firenzei lapok kiegészítésére, és van nyom arra, hogy sokkal több készült el a regényből, melyben Foscolo elveti az Ortis álarcot, mint amennyi megmaradt belőle.

Persze szerelmi élményei közül csak az Izabella Roncionihoz fűződőek vol-tak vele összeegyeztethetők. De a katonaként megtett út belekerült azon a cí-men, hogy a kilátástalan szerelemtől menekülni igyekvő Jacopo teszi meg ezt az utat, melyről mindjárt nem egészen meggyőző módon, vissza is fordul, hogy előre elhatározott sorsába rohanjon.

A Lomonaco-Diogenessel való beszélgetések kibővülnek, elmélyülnek, na-cionalista színt kapnak a nagyhírű Parinivel folynak már le, kit az ifjú Jacopo meglátogat, s aki tanácsokkal látja el őt kezdődő írói pályáján, nem az alig is-mert Lomonacoval.

⁷⁷ Ed. Naz. V. 3—27 ll.

⁷⁸ »Certo fosco pedante«-ra céloz. L. Fubini, id. cikk 56—57 ll.

⁷⁹ A hozzá 1801—1803 közt intézett 135 levelet l. Ed. Naz. XIV; 207—414 ll.

⁸⁰ L. S. Peri, Nuovi frammenti di un romanzo autobiografico di U. Foscolo. Giorn. Stor. Lett. It. LVI. köt. (1910) 361 kk. ll.

Végül az 1801—1802 évek új, harcos politikai és elmélyülő filozófikus állásfoglalása elárasztja a két előző regényfogalmazványt. De az előző két réteg ellentmondásos nyomai megmaradnak. Ez okozza az Ortisnak már De Sanctis által megfigyelt és Vittorio Rossi által filológiailag megokolt belső ellentmondásait, pszichológiai következetlenségeit, melyek sokat levonnak a mű esztétikai értékéből.

De csak nagyjában ismerjük ebben a harmadik alakjában a regényt, mert az 1815 zürichi kiadásában, mely a London 1814 megtévesztő jelölést viseli címlapján, Foscolo újabb változtatásokat eszközölt. Említi Pascalt, kivel csak 1802 után ismerkedett meg; a száműzött keserűségével kiált fel: »Óh illúziók! Akinek nincsen hazája, hogyan mondhatja: itt vagy ott fogom hagyni poraimat?« Bár ezek kisebb változtatások, mint az 1802-ben eszközöltek, mikor politikai magatartásának jelleme változott meg, de új a zürichi kiadásban az az 1798. március 17-ről keletkezett élesen és sértően Napóleon-ellenes levél is, mely a végleges Ortis középpontját képezi s mely 1802-ben nem hogy Milánóban, de sehol Itáliában meg nem jelenhetett volna. Ideiktatjuk e részt Császár Ferencnek 1851-ben a Pesti Napló tárcájaként folytatásokban s azután külön könyv alakban is megjelent fordításából: »...igen sokan bíznak az ifjú Hősben, aki olasz vérből született; aljas és kegyetlen lélektől sohasem oroszlán, de ezse rókaész, s ő abban kedvét leli! Igen; aljas és kegyetlen — s e melléknevek éppen nem túlzottak. Miért nem adta el Velencét nyílt és nemes vad-sággal?... Én szemeimmel láttam a népuralmi alkotmányt, utójegyezve az ifjú Hős saját kezével, melyet ő maga küldött Passerianoból Velencébe elfogadás végett, midőn a campoformioi békekötés már több napok előtt megerősített és helybenhagyatott; s Velence áruba bocsátatott; és a bizalom, melyet a hős mindnyájunkban ápol, elárasztotta Itáliát kitiltások-, kiköltözések- és száműzetésekkel. — Nem vádolom azon magasb szempontot, mely juhnyájaként bocsátja áruba a nemzeteket: így volt mindig, és így leend; siratom én hazámat, „mit elragadtak, s bosszant még a mód is” (Dante, Pokol V. ének). — *Olasznak születik és segíteni fogja egykor hazáját: más higgye ezt; én ezt felelem, és fogom felelni mindig: — A természet őt kényúrnak teremtette: s a kényúr nem nézi a hazát; és nincs neki hazája.*»⁸⁰

Parini tanácsainak végkövetkeztetése sem az már, hogy folytassa önére-zetes, nemzeti irányú írásmódját, hanem épp ellenkezőleg az, hogy ne ingerelje

⁸⁰ Foscolo küldetéséről Napóleonhoz Campofornio előtt egyebűn hiteles értesülésünk nincsen. Császár Ferenc fordítása az abszolutizmus első éveiben jelentős esemény. Néhány csúnya fordítási hibát leszámítva (capisette, szektavezer helyett: hétfej; non mi regge più il polso, úterem nem bírja többé; straziare le viscere, veséit szaggatja) jó munkát végzett. A cenzúra figyelmét elkerülte, hogy a velencei osztrák uralomról ezt mondja a regény: »Ugyanakkor újra kezdtek dühöngeni Velencében az üldözések. Nem voltak törvények, hanem önkényi törvényszékek; nem vádlók; hanem igen: gondolatkéme, új bűnök, ismeretlenek még azok előtt is, kik azokért bűnhődtek s föllebbezhetetlen rögtön büntetések. A gyanúsabbak börtönben nyögének mások, bár régi és kitűnő hírben állók, éjjel ragadtatva ki saját házaikból, s kitéve a poroszlók durvaságainak, a határookra hurcoltattak és a sorsra bíztak anélkül, hogy elbúcsúzhattak volna vérciktől, megfosztva minden emberi segedelemtől.« Pedig állt ez az akkori magyar viszonyokra is!

lázadásra a nemzetet, mikor úgyis minden elveszett. Ez réalpolitikai állásfoglalás 1815-ben, mikor Ausztria újból igába hajtotta Felsőolaszországot, de nem abban az időben, mikor a regény játszik. A Parini tanácsa ellentétben is áll az 1802-es, különben — leszámítva egyéb kisebb változtatásokat — végleges fogalmazás Napóleon- és osztrák-ellenes politikai hitvallásával. A zürichi kiadásban függelékül csatolt kritikai önvallomás szabadabban és fesztellenül beszél e kérdésekről is.

Az utolsó Foscolo által sajtó alá bocsátott 1816-os londoni kiadás márcsak jelentéktelen stiláris simításokat tartalmaz.

Az *Ortis* 1796—1802 fejlődésében a tiszta szerelmi *Nouvelle Héloïse*- vagy *Werther*-típusú regényből tehát mindinkább politikai regénnyé lett.⁸¹ Foscolo nagyon sűrű nyilatkozataiban az *Ortis*ről meg is nyilvánul ez. Idő haladtával mindinkább arról akar meggyőzni, hogy az *Ortis* nem is pesszimista szerelmi történet, hanem a nemzeti küzdelmek harcoss regénye. *Ortis* öngyilkossága már nem is a szerelmi kétségbeesés következménye, de egy római jellem hazafias érzületéből születik.⁸² Zantei barátjának 1813 október 1-én azt írja, ha görög fordításban ott elterjedne a regénye, talán meggyújthatná a hazaszeretetet, a szabad élet és még szabadabb halál szeretetét.⁸³ Az egykorú olasz irodalomról Hobhouse számára Londonban írott áttekintésében meg egyenest azt állítja már, hogy »Jacopo szerelmei a mű legkevésbé fontos része«, szükségese volt ábrázolásukra, mert »merész vállalkozás lett volna azt követelni, hogy egy ismeretlen politikus sorsa önmagában érdekelje az olvasót...«⁸⁴

Persze Foscolo túloz e beállítással, de kétségtelen, hogy az *Ortis* — melyet egész életén keresztül ifjúkori valója hű tükrének vallott, melyhez hasonlót férfikoráról és londoni öregsége utolsó szerelméről is szeretett volna írni, melynek költészetét gyakran összekeverte sorsfordulatainak valóságával⁸⁵ — a valóságban s még inkább képzeletében a napóleoni elnyomás ellen küzdő politikai szabadságregénnyé lett. A zürichi kiadásban közölt »Notizia bibliografica«-ban azt akarja elhíttetni olvasójával, hogy a *Monitore* 1798 január—áprilisi számaiban közölt hazafias cikkeinek egynémelyikét az »*Ortis*«-ból írta át, holott épp ellenkezőleg az 1802-i milánói *Ortis*ban vett át régi *Monitore* cikkeiből részleteket.⁸⁶

A politikai szál mellett a társadalmi kritika szerepe is nő párhuzamosan. A bolognai kiadás XVIII. levelében ez T. patricius feleségének reggeli felkiáltásában és a nemesség erkölcsi élete züllöttségének rajzában nyilvánul meg. A »turba cerimoniosa e maligna«, mellyel Padovában megismerkedik

⁸¹ Cian, *Prose* I—II. a bolognai és milánói kiadást egymás után közli, azután összeállítja a zürichi és londoni kiadások variánsait (II. köt. 61—99 ll.) Több tévedését Rossi id. cikke igazította helyre (pl. 300 l. jegyz.)

⁸² L. a Jakob Bartholdihoz írott levélben (1808 szept. 29) Ed. Naz. XV. 484—485 ll.

⁸³ *Opere*, VIII. 33. l.

⁸⁴ Uo. XI. 288. l.

⁸⁵ Levelezése tele van erre vonatkozó bizonyítékokkal. De Robertis (id. mű 71—94 ll.) kifejti, hogy az *Ortis* adja meg Foscolo egész későbbi költészetének alaphangját. Hasonlóan ítélt Graff, id. mű 20 l.

⁸⁶ V. Rossi, id. tanulm. 296 l.

(XVIII. levél) Jacopo elvonulásra hajlamos természetének nem felel meg. Néhány tudós paduai professzor politikai üldöztetése pedig arról győzi meg, hogy »a hírnév ingerli az üldözőket és az erény gyanút ébreszt a kormányokban... a fejedelmek olyanoknak akarják az embereket, hogy sohase legyenek sem az erény hőseivé, sem kiváló gonosztevőkké«. A XXVII. levélben azután Foscolo egy öntelt, szívtelen, nagyképű nemesi házaspárt mutat be, mely könnyen köt politikai kompromisszumokat franciával, osztrákkal egyaránt, mert nincs meggyőződése.

Ezzel ki is merítettük az első fogalmazás társadalomkritikáját. A másodikban azonban maga Teresa apja is az opportunistá nemes típusa, aki leányát feláldozza, hogy Odoardo, vejeként őt az osztrák üldözés elől megvédje, s egyben vagyoni helyzetét is megerősítse. E meseszál által Jacopo Teresa iránti szerelme egybefonódik a hazafias és politikai szerencsétlenség motívumával. Azonkívül T. patricius és a nem nemes Ortisnak nem adná lányát, mi a társadalomkritikát is szorosan a főtémához fűzi (nov. 20-i levél).

A padovai kacér nemesasszony epizódját itt Foscolo megtoldja egy gyáva nemesel keletkezett lovagias ügyének elbeszélésével, melyből azt a következtetést vonja le, hogy »questa galante gentaglia affetta generosità, perchè non ha corragio di vendicarsi palesemente; ma chi vedesse i notturni pugnali, a le calunnie e le brighe!« (275) A paduai egyetem kritikáját is kibővíti, de személytelenebbé is teszi. (279) S innen emelkedik fel a végleges fogalmazás nagyszerű összefoglaló olasz társadalomkritikájához: »Itáliának vannak papjai és szerzetesei, de nincsenek lelkipásztorai, mert ahol a vallás nem hatja át egy nép törvényeit és erkölcsait, a vallás szolgálata csak úzérkedés. Van Itáliának fölös számban nemessége, de nincsenek igazi patriciusai, mert a patriciusok egyik kezükkel védik a republikát háborúban és a másikkal kormányozzák békében, de Olaszországban a nemesek minden dicsősége abban áll, hogy nem cselekszenek és nem tudnak semmit. Végül van népességünk, de nincsenek polgáraink, vagy csak igen kevesen vannak. Az orvosok, ügyvédek, egyetemi tanárok, irodalmárok, gazdag kereskedők és hivatalnokok megszámlálhatatlan serege, ahogy ők mondják, nemes és polgári foglalkozást űz, de nincsen polgári öntudatuk és jogérzékük. Mindenki, aki akár csak kenyeret, akár gazdagságot keres egyéni szorgalmával és nem bír földdel, a nincstelenség közé tartozik; kevésbé nyomorult, de nem kevésbé szolga náluknál. Lehet föld népesség nélkül, de nép föld nélkül nincsen. Itália kevés földbirtokosa tehát mindig a nép láthatatlan ura és parancsolója fog maradni. Nos, csináljunk a papokból és szerzetesekből lelkipásztorokat, változtassuk a nemeseket patriciusokká és a nincstelenekeket, vagy legalábbis nagy részüket tegyük vagyonosokká és földdel bírókká...« (286—87).

Ezeknek az orvosságoknak alkalmazására és adagolására vonatkozóan ugyan tele van bizonytalansággal és ingadozással, de demokratizmusa olykor egészen beccariai hangon nyilatkozik meg: »O Lorenzo, lámpával keresgetünk még mindig új okokat a szegény ellen, mert érezzük lelkünkben a jogot, melyel a természet adott neki, a gazdag vagyonára...«

(Folytatjuk)

Koltay-Kastner Jenő

RAIMUND PÁLYAKEZDETE HAZÁNKBAN

(Részlet egy monográfiából)

Nemcsak az egyes országok történelmének eseményei lehetnek szinte azonosak, de egy-egy kiemelkedő egyéniség sorsa is megdöbbentően emlékeztethet egymásra. Így a szomszédos osztrák nép GRILLPARZER mellett talán legnagyobb, de mindenesetre legnépszerűbb költőjének, FERDINÁND RAIMUND-nak az élete is erősen emlékeztet a kereken száztizenöt esztendővel később született nagy magyar proletárköltő, JÓZSEF ATTILA sorsára.

Mindkettő a »város peremén« születtek: RAIMUND 1790. június 1-én Bécs akkori elővárosában, Mariahilf-ben, a Mariahilferstrasse 45. száma alatt. Az ő édesatyja is, JAKOB RAIMANN (a jobban hangzó Raimund nevet a színész-fiú vette fel művésznévként) kisiparos, túlnyomóan egyedül dolgozó becsületes asztalosmester és műsztergályos, akinek fő gondja két gyermekének, az idősebb lánynak és Ferdinánd fiának a nevelése volt. Raimund szülei is nagyon korán (anyja tizenkét, atyja tizennégy éves korában) hunytak el, s a gyerekifjú ittmaradt kisebb részben nővére gondjaira bízva, nagyjából azonban saját erejére utalva. A korabeli Bécs egyik legjobb iskoláját látogatta amíg szülei éltek, s ott szerezte a nép körében kiterjedő népszerűséget, ámde nem mély műveltségének elemeit. A bécsi árvafiú — akárcsak magyar költőtársa a külsőferencvárosi moziban, — a Burgtheaterben cukorkát árult, s itt ismerkedett meg a világot jelentő deszkákkal, itt jegyezte el magát örökre a színházzal. Raimund is mint vándorszínész bejárta az akkori monarchia jó részét, ekkor és itt kötött ismeretséget a néppel, amelytől csodás színeit kölcsönözte, s amelyet darabjaiban, szerepeiben utolérhetetlenül tudott megeleveníteni. A bécsi színész-író is végigkísérte rövid élete folyamán balszerencséje a nőknél, s ez rányomta bélyegét kedélyére, s ezen keresztül műveinek egyes alakjaira is. Életük számos vonásban hasonló történelmi háttér előtt zajlott le. Raimund születése előtt csak negyedével hunyta le a liberális, viszonylag jószándékú II. JÓZSEF szemét, s az osztrák író is élete javarészét a Szentszövetség hisztérikusan ideglen, ún. március előtti éveiben élte le, ami oly sok vonásban emlékeztet József Attila életére a félféudális Horthy-korszakban.

S végül, — hogy a hosszan folytatható párhuzamot befejezzük, — Raimund is 101 évvel József Attila erőszakos halála előtt hosszú vergődés után éppúgy önkézzel vetett véget életének, mint fiatalabb, de nem szerencsésebb magyar pályatársa.

* * *

Bécs legnagyobb népköltőjét, akinek hányatott életéről és munkásságáról annyi komoly tanulmány mellett egy regény is megjelent,¹ nem egy szál fűzi hazánkhoz. Most nem azt kívánjuk bemutatni, hogy a magyar tündérvjáték-írók, — élükön a legnagyobbal, VÖRÖSMARTYVAL — mit tanultak az érzelmes tündérvjáték legalaposabb ismerőjétől, Raimundtól, arra sem kívánunk kitérni, hogy a bécsi író színművei mily soká kasszadarabjai maradtak a magyar színpadoknak, hanem csak annak a rövid néhány évnek egyre halványuló emlékét kívánjuk feleleveníteni, amit Raimund hazánk területén töltött.

Osztrák és német életrajzírói eddig nem a kellő hangsúllyal mutattak rá, hogy voltaképpen Magyarországot kell a nagy bécsi színész-szerző művészete bölcsőjének tekintünk. Szülei halála után gyámja az ősi Freyung-on dolgozó JUNG nevű cukrászhoz adta tanulónak, s innen hordta esténkint a süteményt és a cukorkát Bécs színházainak nézőterére. Bár egy-két év múlva a cukorkát az általa költött verset tartalmazó papírba csomagolva árusította, — ami gazdája forgalmát tetemesen fellendítette, s Raimund anyagi helyzetére, jövőjére is majdan előnyös lehetett volna, — ez a foglalkozás mégsem elégítette ki az ifjút, akinek már gyermekkorra óta egyetlen becsvágya volt: minden akadálytalán, atyja átkával szemben is csak színész szeretett volna lenni. 1808-ban azután hosszas tervezés után egy életre szóló elhatározás született meg benne: még előkészítette a mesterétől befőzésre rábízott zölddió-adagot, azután egy darab papírra azt vetette: »Diese vierzig Nuss sind meine letzte Buss«, s elűnt a műhelyből.²

Ezzel a merész lépéssel kezdődnek Raimund tanulóévei, amelyeket túlnyomó részben hazánkban töltött el. Első útja a Bécs melletti Meidlingbe vitte, ahol a 19. század elején vándorszínész-társaság játszott. A trupp igazgatója — bizonyos KRALITSCHKEK, — a fiatalembert beszédhibája miatt, — racsolt, s ezt a hibáját minden gyakorlat ellenére később sem tudta levetkőzni, — elutasította. Ekkor indult Raimund Nyugat-Magyarországba.

A 19. század fordulóján hazánk nyugati megyéi számottevő városaiban színészet terén a német színészek voltak hangadók. Sopron, Győr, Pozsony, Szombathely világot jelentő deszkáin német szó hangzott, német darabokat játszottak osztrák színészek németül. Az osztrák és cseh vándor-színésztruppok, — s bizony nem a legszínvonalasabbak, — továbbjutottak azonban a nyugati megyék egyes nyelvű településein, és elkerültek Szatmár, Nagykároly, Nagybánya német nyelvszigeteire is. Nem szabad azonban magas igényű színészetre gondolunk: ezek a vándorló színésztársulatok többnyire hazájukban kikopott, selejttruppok voltak, amelyek nem egyszer trágár rögtönzésekkel szórakoztatták a közönséget. Magánéletük sem volt kifogástalan: botrányos kicsapongásaik szinte közmondásosak voltak, s nem ok nélkül alapot szolgáltatnak hazánkban a »teátristák«-ról alkotott lesújtó véleménynek. Mégis, ezek az

¹ L. A. Frankl: Zur Biographie F. Raimunds, Wien, Pest, Leipzig, 1884; E. Castle: Zur Einführung in F. Raimunds Werke, Leipzig, 1903; W. Börner: F. Raimund, Leipzig, 1905.; H. v. Wollzogen: F. Raimund, Grossenwörden, é. n.; Nicolini Eugénia: Raimund hatása a magyar drámairodalomra, Bp., 1912.; O. Rauscher: F. Raimund, Leipzig, 1936.; E. P. Danszky: Da leg'ich meinen Hobel hin, Berlin-Wien-Leipzig, 1945.

² Börner, W.: id. m. 10. 1, Tann-Bergler: Alt-Wiener Ränke und Schwänke, Univ. Bibl. Nr. 3353. 92. 1. és Wurzbach K.: Raimund, Bibliographisches Lexikon des Kaiserstaates Österreich, Wien, 1872, 24. k. 254—273. 1.

ágról szakadt, inagdozó erkölcsi alapokon álló aktorok az általuk játszott darabok révén nagy hatással voltak drámairodalmunk kialakulására.³ Természetesen minden hatás kölcsönhatást idéz fel: nemcsak a mi irodalmunk vett át indítékokat, meséket, sőt műveket, hanem mi is kölcsönöztünk anyagot közvetlen nyugati szomszédainknak, — gondoljunk csak GRILLPARZER: »Ein treuer Diener seines Herrn« c. Bánk bán-tragédiájára, avagy LENAU pusztai dalaira, magyar alakjaira.

A 19. század első éveiben Pozsonyban, — az akkori Magyarország fővárosában, — néhány művészetkedvelő magyar főúr németnyelvű színházat (!) tartott fenn, amelyhez a lehető legjobb színészeket válogatták össze. Raimund szökése idején egy komikus színészre volt a pozsonyi színháznak szüksége. A színház egyik igazgatója Bécsbe utazott, hogy komikus színészt szerződtessen. Így talált rá a meidlingi kudarc után reménytelenül ödöngő Raimundra. A színházi szakembernek megtetszett a lelkes ifjú. Rövid próbát tartott vele: PERINET-től néhány közismert kis áriát (ariettát) énekeltetett a Burgtheater közkedvelt színésze, HASENHUT modorában, s mivel megtetszetek egymásnak, az igazgató az ifjú színészjelöltet azonnal magával vitte Pozsonyba. Így került Raimund hazánkba.

Pozsonyban a művészetkedvelő közönség nagy érdeklődéssel várta a színész-gárda legifjabb tagjának első felléptét. Az igazgatóság a »Politischer Zinn-giesser« c. darabban ONUPHRIUS szerepét írta ki Raimund számára. Az ifjú szorgalmasan magolta szerepét, de a darab bemutatása egy hónapot késett. Ez idő alatt az igazgatóság a régen várt és nélkülözött ifjú komikust egy zárt társaságban mutatta be: komikus dalokat énekeltetett vele, magánszámokat mondatott el. Az itt aratott osztatlan siker önbizalmat adhatott volna az ifjúnak, ámde a várakozás bizonytalansága, az első fellépés lámpaláza, s az a hátrányos helyzet, hogy szerepét még sohasem látta színpadon, jelentős mértékben csökkentette kilátásait. S valóban, első színpadi fellépése teljes kudarc volt. A jóindulatú közönség nagy megértéssel s elnézéssel hallgatta végig az annyira várt ifjú színész vergődését az első jelenetekben. Később azonban elvesztette türelmét, s Raimundot kifütyülték. A bukás oly egyértelmű volt, hogy gazdái nem is gondolhattak megmentésére, hanem ellátták útiköltséggel és visszaküldték Bécsbe.⁴

Megint ott volt, ahonnan elindult! A kudarc mélyen sebezte érzékeny kedélyét, de arra gondolni sem kívánt, hogy visszamenjen JUNG mesterhez marcipánt gyúrni. Nem, az ő világát már csak a színház jelenthette. Nem hallgatott jóakaróira, s elszegődött Bécsújhely hírhedt színgazgatójához, SCHERZER-hez, — mégpedig komoly szerepkörre. A »Genoveva« c. lovagjátékban tragikus szerepben lépett fel, mert szent meggyőződése volt, hogy komoly szerepekre van csak tehetsége, — mint féltréfásan maga írta: »Ich bin zum Tragiker geboren, mir fehlt dazu nix, als die G'stalt und's Organ«, — de a pozsonyi kudarc itt fokozott mértékben megisméltődött. Ezután Bécsújhelyet is ott kellett hagynia, — de most már útiköltség nélkül, az apostolok lovain.

Nem sokat gondolkodott, hanem elszerződött Szombathelyre, HAIN igazgató szintársulatához. Itt végre hosszabb időt, néhány hónapot tölthetett, s mé-

³ V. ö. *Költői Virgil*: Győr színészete, Bp. 1917. 83–85. l.

⁴ *Reiberstorffer, D. F.*: F. Raimund, Charakterzüge und Episode aus seinem Leben, Österreichisches Morgenblatt, 1841. 112–125. sz.

lyebb betekintést nyerhetett a színház életébe, mint előző munkahelyein. Felváltva játszott komikus és komoly szerepeket, és itt ismerte meg a némajátékot is, amelyben Pierrot szerepét játszotta. Hain direktor színházában dióhéjban ismert meg mindent, amire később mint színésznek, mint színigazgatónak és rendezőnek szüksége lesz. A szombathelyi közönség gyér, a repertoár pedig nagy volt, így sokféle szerepkörben kellett fellépnie, — ez azonban bizonyos fokig megszabadította mintaképei egészségtelen másolásától, és egyéni felfogásra, önálló szemléletre kényszerítette. S valóban, mind több biztonsággal játszott, emlékezete örvedetesen javult, testi és lelki mozgékonyága állandóan fejlődött. De jó iskola volt ez a jövő színműíróinak is: a korabeli források megemlékeznek arról, hogy a törekvő ifjú a színdarabokon hosszabb lélegzetű, hatásos változtatásokat eszközölt, a szöveget izes tréfákkal és szellemes fordulatokkal tarkázta.

A Hain-féle színtársulat 1809-ben feloszlott. Raimund anyagi körülményeire jellemző az a kis epizód, amely búcsúját Szombathelytől kísérte. Egy öreg anyóknál, kis városi nyugdíjas özvegyénél lakott albérletben. Távozásakor ki kellett volna fizetnie hosszabb idő óta összegyűlt, mintegy tizenhat forintnyi adósságát. Pénze azonban nem volt. Így zálogban hagyta vásott kabátját, amelynek értéke tartozása negyedét sem fedezte. Évek múlva vándoréveinek egy szenvedő társa emlékeztette erre az esetre. Raimund hazasietett, bocsánatkérő levelet intézett egykori szállásadónőjéhez, s leveléhez ötven forintot csatolt. Olyan szívszorogatóan nehéz hónapok lehettek ezek, hogy ő maga is életrajzában ezt írja ifjúságának e korabeli megpróbáltatásairól: »Diese Art von Kunstleben kontrastierte so sehr mit dem Ideal, das in meinem Innern lebte, dass es beinahe meinen Entschluss zum Wanken gebracht hätte, wenn nicht ein glücklicher Zufall in das Engagement des sehr rechtlichen Direktors KUNZ gebracht hätte.«

A már ismételten idézett osztrák életrajzírók szerint a Hain-féle társaság felbomlása után Raimund Szombathelyről egyenesen Győrbe ment. Egy a soproni múzeumban talált adat azonban azt bizonyítja, hogy előbb egy rövid vargabetűt tett Sopronba, ahol akkor FELIX FRASEL igazgató irányítása alatt jónévű színtársulat működött. Egy 1810 március 5-i színlapon Raimund nevét is megtaláljuk LEOPOLD HUBER: »Der eiserne Mann, oder die Druidenhölle im Wiener Walde« c., egy osztrák népmeséből a bécsi Leopoldtheater számára átdolgozott tündérajátékában, amelyet az együttes ezen a napon SALINGER FERENC színész javára adott elő. Sem a darabról, sem Raimund itteni színészi munkájáról további adat nem maradt fenn, így fel kell tételeznünk, hogy rövid soproni tartózkodás után indult el a győri Kunz igazgató társulatához.

Ki volt ez a Kunz, akiről fentebb Raimund is olyan elismeréssel nyilatkozott? Kunz tescheni származású császári és királyi őrnagy volt, aki a katonaságot a színészet szeretetéből otthagya. 1773 szeptember 15-én magyar honoságot szerzett, s 1787—88-ban, majd 1810—13 között ő nyerte el a győri városi nyári színház bérletét, s társulatával félévig Győrben, majd ugyanannyi ideig Sopronban játszott. A győri bérlet egyébként nem lehetett valami nagy üzlet: Kunz állandó adóságokkal küszködött, sőt egyszer 54 forintnyi tartozása elől Nagyszebenbe szökött, de a szebeni tanács kérlelhetetlenül behajtotta rajta Győr város követelését. A különben jószándékú és lelkes Kunznak a silány társak között még legszínvonalasabb társulata sem volt mentes a kor színésze-

tére jellemző már említett erkölcsi lazaságoktól. Igazolja ezt a budai helytartó-tanács 1812. február 25-i 3979. sz. rendelete, amely Győrből való kiutasítás terhe mellett tiltja meg Kunzknak, hogy társulata trágár rögtönzésekkel rontsa a színházlátogató közönség, főleg pedig a tanulóifjúság erkölcsét. Rögtönzések helyett a bécsi, budai vagy pesti színházak kipróbált repertoárját ajánlja neki. Kunz színházi pályafutása 1814-el lezárult: ez év szeptemberében HÜBNER komáromi direktor nyeri el előle Győr színházának bérletét. Mint érdekességet lehet megemlíteni, hogy Kunz távozása után évekig nem játszik Győrben rendes színtársulat. Jelentéktelenebb magyar és német vándortruppok működnek itt, így többek között KELEMEN LÁSZLÓ budai színtársulata.⁵

A düledező győri nyári színháznál művészeibb igényű volt a PEJACHEVICH KÁROLY által támogatott, a városi kaszinóval összekötött soproni téli színház, amelynek színpadán 1788—1814 között minden télen játszott társaság. Kunzék 1813-as szereplését egy levéltári adat őrzi, amelyben a direktor ez év július 13-án a városi tanácshoz terjeszti be az általa játszani kívánt darabok jegyzékét.⁶

Milyen darabok szerepeltek egy akkor jobbnevű társulat repertoárján? A jegyzék 19 operán kívül szomorújátékokat, vígjátékokat, boházatokot sorol fel, így a klasszikusok közül SHAKESPEARE »IV. Henrik«-jét, KÖRNER »Zrínyi«-jét, az ismertebb szerzők közül megemlíti mindenekelőtt a divatos KOTZEBUE-t és SCHIKANEDER-t, a bécsi MEISL-t, akinek darabjaiban Raimund később Bécsben is többször játszott. A többi darabnak csak a címe maradt ránk, de a címből is lehet a darab jellegére következtetni: »Alles in Uniform für unseren König,« »Johannes Faust, Erfinder der Buchdruckerkunst,« »Der leichtsinnige Lügner,« »Scheinverbrechen,« »Ein trübes Wölkchen am Ehestandshimmel« stb.

Régi bécsi barátjának, a Burgtheater későbbi színészének, JOSEF KINDLER-nek az ajánlására ehhez a társulathoz szerződött Raimund. Kunz szeretettel fogadta az elhanyagolt külsejű, szennyes ingű ifjút, — nyilván felismerte benne a tehetséget. Eredetileg első intrikusnak kívánta szerződtetni, de amikor felismerte beszédhibáját, fel akarta bontani a szerződést. Raimund könyörgésére mégis alkalmazta, s az ifjú komikus szerepkörben jól megállta helyét.

Nyugat-Magyarország színházi életéből a 19. elejéről igen kevés adatunk maradt fenn: néhány sűgőkönyv, színlap, színi jelentés, városi tanácsi jegyzőkönyv, s még ezekben sem találjuk Raimund nevét. Ez érthető is, minek is jegyezték volna fel az ütött-kopott, kezdő, nem sok sikerrel kecsegtető színész nevét. Így főleg Raimund önéletrajzára, a kortársak visszaemlékezéseire s a mégis fellelhető gyér feljegyzésekre kell támaszkodnunk. Ezek alapján is megállapítható, hogy a *színész*-Raimund adatokkal ellenőrizhető első sikeres hazai fellépése Kunz társulat soproni szereplésének idejére esik, s itt Ziegler: »Parteiwut« c. boházatában GOTTLIEB LOKE komikus szerepét játszotta olyan sikerrel, hogy hatszor is a függöny elé hívták.

Az *író*-Raimund pályakezde te is ezekre esik. A vándor színtársulatoknál szokásos volt, hogy az eredményesebb színészeknek az igazgató jutalomjátékeul átengedte valamelyik darab teljes kasszabevételét. Az volt a

⁵ Koltai id. m. 55—60. l.

⁶ Városi levéltár, Fasc. XXIV. Nr. 427. sz. alatt.

szokás, hogy a jutalmazott színész valamelyik korábbi előadás után a függöny elé lépett, és meghívta a város közönségét jutalomelőadására, s a nézőket túlfizetésre ösztönözte.

Raimund vándoréveiből, az ő tollából két verses meghívás maradt ránk, mindkettő Győrben. Bár a tréfák még laposak és szellemtelenek, a versek kezdetlegesek, egy-két helyen mégis érezzük a későbbi nagy népköltő oroszlán-körmeit. Tekintettel a hazai kapcsolatra, arra, hogy e szerzemények nehezen hozzáférhetőek, valamint főleg arra, hogy ezek a meghívások a nagy osztrák népköltő első számontartott írásművei, nem lesz érdektelen, ha közöljük őket, bár azt már nem tudjuk megállapítani, hogy az első vers melyik darabra hívja meg közönségét:

Einladung

zur Einnahme.

Mir geht es, wie Herr Wieland spricht,
 Ich seh' den Wald vor lauter Bäumen nicht,
 Doch will ich mit hoher Zuversicht es wagen,
 Den Gönnern hier die laute Bitte vorzutragen:
 Das übermorgige Lustspiel; »Der Wirt etc.« genannt,
 Ist mir von der Direction als Einnahme zuerkannt.
 Übermorgen ist mir erlaubt, hier Hausherr zu sein,
 Ich lade Sie also alle als meine Inwohner ein;
 Meine Gewohnheit ist nicht, wie die der Hausherrn,
 meine Parteien zu steigern,
 Aber wider's Mehrgeben werd'ich mich nicht weigern,
 Und weil mir denn erlaubt ist, übermorgen Haus-Inspector zu sein,
 So bin ich so frei, und nimm beim Thor drauss'
 den Hausmeister-Groschen ein;»
 Zwar darf ich nicht auf eigenes Verdienst vertrauen,
 Doch will ich hoffnungsvoll auf Ihre Nachsicht bauen,
 Ich weiss, wenn Phöbus seinen Wagen in das Meer will senken,
 So werden gütig Sie den Schritt nach diesem Tempel lenken:
 O würd' es wahr! Dann sollt' mir nichts den Freudentag
 verhunzen,
 Dann, ihr neun Musen ihr, fresst's Leberwürst' und Blunzen! —
 Jetzt werd' ich so frei sein, mich zu bequemen,
 Von den Gönnern meinen untethänigen Abschied zu nehmen,
 Ich wünsche Ihnen allerseits eine ruhige, glückliche Nacht,
 So glücklich, als Ihr Besuch übermorgen die meinige macht.

A második »Einladung« KRIEGSTEINER: »Die schwarze Redoute« c. bohózatához hívta meg közönségét. A vidám, könnyű kis darab, amelyet 1804 január 16-án mutattak be Bécsben a Leopoldstädter Theaterben, kedvenc kassza-darabja volt nemcsak az osztrák főváros színpadainak, hanem a vándor színtársulatoknak is.

⁷ Raimund itt a vándorszínészek szokására céloz, hogy a jutalomjátékokon a megjutalmazott ült a pénztárban, és a közönséget túlfizetésre ösztönözte.

Einladung

zur Einnahme-Vorstellung »Die schwarze Redoute«

Wer wagt, der gewinnt,

Wer suchet, der find't,

Wer nicht sieht, der ist blind.

D'rum will ich auch hier mit hoher Zuversicht es wagen,

In Knittelversen meine Bitten vorzutragen,

Empfehle also in Dero Gnade und Huld

Und bitte für meine Predigt um eine kleine Geduld;

Denn ich nehme jetzt zusammen meines Verstandes Trog

Und halte an die Gönner einen famosen Prolog.

Mittwoch haben wir die Ehre, eine komische Oper: »Die

schwarze Redoute«, aufzuführen,

Ich bin also so frei, Sie auf diesem Maskenball als Gäste

zu invitieren.

Mein Gasthaus heisst: beim lustig lebendig,

Denn wenn ich 'was traurig's machen soll, so geht's

mir elendig;

Kurz, übermorgen ist mir erlaubt, hier der Hausherr zu sein,

Ich lade Sie also alle als meine Inwohner ein.

Um die Ordnung im Haus dürfen Sie unbekümmert sein,

Denn ich bin selbst beim Thor und nimm den Hausmeister-

Groschen ein;

Ich wollte Ihnen mit Fleiss etwas lustiges verehren,

Denn traurige Sachen kann man ohnedem g'nug hören,

Und wenn man ins Theater geht, so möchte man gern lachen,

Finst're Gesichter kann man zu Haus genug machen. —

Beehren Sie mich also mit Ihrer werten Gegenwart,

Denn wenn ich das Haus leer sähe, so geschähe mir hart: —

Doch nein, so etwas kann mich gar nicht schrecken,

Ich kenn' die Gönner ja, wer auf sie baut, den lassen sie

nicht stecken.

Und ich weiss, wenn Helios den Wagen in das Meer will senken,

So werden Sie wieder den Schritt nach diesem Tempel lenken,

Und seh' ich dann durch der Courtine Ritzen.

Sie alle hier im Schauspielhause sitzen,

Dann wird in mit ein *neuer* Muth geboren,

Denn meiner *alten* Gönner Gunst hab' ich dann nicht verloren.

Még egy írása maradt ránk a magyarországi nehéz évekből. Egy szezonzáró beszédben, amelyben félévre búcsút vesz Sopron művészetkedvelő közönségétől, néhány közvetlen szóval érinti a vándorszínész küzdelmes életét, de hitet tesz a színészi hivatás mellett is. Egyáltalában, ez a néhány soros búcsúbeszéd is érezteti azt az erkölcsi komolyságot, amelyet Raimund sem a pályakezdet ezernyi hányattatása, megpróbáltatása, sem pedig a későbbi évek küzdelmei között nem vesztett el, hanem drága kincsként őrzött meg egészen tragikus haláláig. A sokszor szinte rimes prózának ható finom szöveg ízelítőt ad a később körülrajongott író műveinek igényes dikciójából.

Epilog

Zum letztenmal erscheinen wir in Ihrer Mitte, die uns so theuer ist und ewig unvergesslich bleibt. Hier, wo Sie oft der scherzenden, der ernstesten Maske Spiel so willig Aug' und Ohr geliehen, wo Sie im Trauerspiel die weiche Seele hingegeben, im Lustspiel ganz dem Scherze sich geweiht, wo Sie nicht streng und ernst, nur nachsichtsvoll uns stets gerichtet, wenn oft die schwäch're Kraft dem hohen Willen unterlag; hier steh'n wir nun zum letztenmal und mit geengter Brust in diesem theuern Raum, und Worte fehlen uns, die schön den Dank beleben, den gefühlvoll unsre Herzen Ihrer Güte weihen. Zum zweitenmal hat uns das Schicksal nun in diese Stadt geführt und jedesmal trat uns ein guter Geist entgegen, freundlich nahmen Sie uns auf und winkten Schutz uns zu; gesichert waren wir in Ihrer Mitte, gesichert wie im stürmefreien Pfort. Doch dreifach ist der Schritt der Zeit, zögernd kommt die Zukunft hergezogen, pfeilschnell ist das Jetzt entflohen, ewig still steht die Vergangenheit. — Der Mime ist ein ewiger Wandergott und nirgends lässt er seine Priester weilen, und Lessings Wort: »Die Kunst, sie geht nach Brot,« muss jeder sich auf seine Pforte schreiben. Auch an uns erlässt er jetzt sein Gebot, aus dem lieben Kreise zu treiben. — Und darum sprech' ich nun im Namen aller, die Ihre Gunst gesucht, auf mondenlang ein Lebewohl; denn wenn die Zeit 6 Monden vor sich hingerollt, so werden wieder wir des Hauses Pforten öffnen. — O, möchte dieses Raumes Würde dann, sowie jetzt, die Würdigsten in unsere Mitte ziehen und eine Hoffnung, die wir lang gehegt, sich uns in glänzender Erfüllung zeigen! O, möchten Sie, wenn wir mit stärk'rer Kraft und reichem Willen wiederkehren, nie unvergnügt das Schauspielhaus verlassen! Dann ist der schönste Wunsch erreicht, dann sind wir hochbelohnt und unvergesslich bleibt uns Ihre Grossmuth.⁸

Arra nincsenek adataink, hogy a jutalomjátékok milyen anyagi sikert eredményeztek, de azt tudjuk, hogy a vándorszínész Raimund helyzete továbbra sem volt rózsás. Egy kis epizód világítja meg Raimund — és általában a vándorszínészek —, anyagi viszonyait. Az egyik darabban egy koldus szerepelt. A koldust alakító színész komoly formában megkérte Raimundot, hogy adja kölcsön frakkját. Egy ugyancsak kopott nagykabáton kívül ez volt az egyetlen ruhadarab, amit magáénak mondhatott. Raimund a kérést a neheztelés legcsekélyebb jele nélkül teljesítette, mert úgy látta, hogy frakkja — annak a kornak a zakója, — tökéletesen megfelel egy koldus öltözékének. S a kelléktárba bekerült: »Egy kolduskabát — Raimund úr frakkja.«⁹

Szegénységével csak művészi hivatástudatának komolysága vetekedhetett. Ez a hivatástudat nemcsak a szerepekben jelentkezik, hanem vándorszínészéletének számos apró epizódjában is. Így egyszer pl. SCHILLER: »Tell«-jében GESSLER-t személyesítette meg. A szerző utasítása szerint Gessler lóháton jelenik meg (4. felvonás 3. jelenet). Raimund ragaszkodott ahhoz, hogy Schiller utasítását szóról-szóra kövesse. Kunz igazgató ellenszegült a gondolatnak, azal érvelt, hogy a színpad kicsi is, ingatag is, majd amikor színésze tántorít-

⁸ Mindhárom szöveget lásd munkáinak leghívebb szövegű gyűjteményes kiadásában: Glossy, C. és Sauer, A.: Ferdinand Raimunds sämtliche Werke, I–III. k., Wien, 1881. 3. k. 428–32. l.

⁹ Vö. Börner, W.: id. m. 13. l.

hatatlannak bizonyult, egyszerűen megtagadta a ló bérletének díját. Raimund a saját pénzéből bérelt egy öreg gebét, s lóháton jelent meg a próbákon. Vagy hússzor elpróbálta, hogy a halálra sebesült Gessler miképpen zuhan hátra, — kollegái őszinte derűtségére. Raimundot mindez nem ingatta meg, — nagyon komolyan mondta: »A művészetért áldozni kell, vagy örökké kontárok maradunk.«

Öngyilkosságba torkolló fokozott, beteges érzékenysége már a vándor-és tanulóévek során is jelentkezett. Apró-cseprő kellemetlenségeket, amiken mások mosolyogva, legfeljebb bosszankodva tesszik túl magukat, ő halálos komolysággal fogadott, nem egyszer a sors által élete ellen tervezett merényletnek tekintett.

Íme egy példa: Győrben PERINET: »Prinz Schnudi« c. bohózatában a címszerepet játszotta. Miközben nagy monológját mondotta, keleti bugyogójának zsinórja elszakadt, s a ruhadarab elkezdett lefelé csúszni a nézők hangos derűtségére. Más színész — különösen érvényes ez a 19. század elejének könnyűvéru vándorszínészeire — együtt nevetett volna közönségével. Nem így Raimund! Remegve, halottsápadtan tántorgott le a színpadról, s az önmagábanvéve jelentéktelen epizódot annyira szívére vette, hogy öngyilkossággal fenyegetődött. Színésztársai alig tudták megvigasztalni.

S ami más ember számára örömet, mámort, kielégülést hoz, Raimund számára még a szerelem is szinte egész életén át a csalódások és kiábrándulások hosszú sorozata volt. Ő maga írja: »Die Liebe ist ein fremder Strahl, der unser Herz berührt, und wir wissen nicht, von wannen es kommt.«

Az első igazi szerelmet Magyaróvárott ismerte meg. KELLER HEDVIG-nek hívták azt a lányt, aki a művészen az embert, s az emberben a jószándékú tiszta fiút szerette meg. Raimund a rá jellemző szenvedéllyel vetette magát ebbe a szerelembe, amelynek hamvasságát a két fiatal ember végig megőrizte. Werther módjára együtt zenéltek, olvasták GOETHE-t, SCHILLER-t, BYRON-t, s Raimund néha szavalt kedvenc szerepeiből. A lány szülei még ezt a testvéri viszonyt sem látták szívesen, s barátságosan, ám határozottan eltiltották Raimundot lányuktól. A lányt ez a tilalom annyira megrendítette, hogy ágnak esett, s hosszas betegség után meghalt. Raimund életében talán ez volt az egyetlen eset, amikor nő szenvedett érte, egyébként mindig neki kellett drága árat fizetnie a rövid szerelmi boldogsáért.

A legközelebbi szerelmi kaland már nem volt ilyen ártatlan és romantikus, hanem lefolyásában is, következményeiben is tragikomikus: tragikus a fiatal színész számára, s komikus a nagyközönségnek, amely mindig kegyetlen ítéletet ül a felsült szerelmesek felett.

Raimund Győrben ismeretséget kötött egy fiatal polgárlánnyal, akiről nem tudunk közelebbit, csak annyit, hogy ERZSI-nek hívták. Erzsi halálosan beleszeretett Raimundba, az emberbe, de talán még inkább a művészebe, az emberábrázolóba. Ismét a szülők álltak az ifjak útjába: tudni sem akartak lányuk és a »hivatásszerűen« erkölcstelennek tekintett színész házasságáról, — mert Raimund a maga tiszta gondolkozásával mindig csak házasságról ábrándozott.

A szülői önkénnyel szemben a fiatalok romantikus tervet eszeltek ki: meg fognak szökní, és Pozsonyban egybekelnek. Raimund tervébe beavatta KOVÁCSI nevű barátját, egy pesti kereskedőt, aki vállalta, hogy a kis menyasszony-

jelöltet kocsiján egy Győr melletti faluba szállítja, és az ifjú hölgy ott várja be aráját, aki az esti előadás után, — a derék, becsületes Raimund még ezen az estén sem akarta, hogy a színházban miatta zavar keletkezzék, s milyen drága árat kellett fizetnie tisztességéért, — utána siet és együtt szöknek tovább. Így is történt, csak az a kis hiba csúszott be a számításba, hogy Kovácsi, — aki nyilván már korábban szemet vetett Erzsire, — addig beszélt a színész-feleségek bizonytalan társadalmi és anyagi helyzetéről, míg végül is a megbeszélthelyen meg sem álltak, hanem továbbrobogtak Pestre, ahol is összekeltek.

Már ismételten céloztunk Raimund érzékeny lelkiállapotára. Csak ennek ismeretében képzelhetjük el dűltségét, amikor a lóhalálában történt lesmin kelés s az este kitört vihar után megérkezett a megbeszélthelységbe, és nem találta ott sem ifjú menyasszonyát, sem a jóbarátot. Bizonytalanságérzetét még csak fokozta az, hogy visszatérése után Erzsí mit sem sejtő szülei rajta keresték eltűnt lányukat, majd együtt rettegtek sorsáért. Raimund számára az sem volt vigasztaló, amikor idegtépő öt nap múlva megtudták a történeteket: hosszú-hosszú időre megint elvesztette hitét az igazságban, a női hűségben. Tragikus hangulatát még csak fokozta az a homéri kacaj, amellyel Győr közönsége az ifjú szerelmes felsülését kísérte.

De a keserű poharat fenékgig kellett kiürítenie! Amikor a hűtlen barát és a még hűtlenebb szerelmes két hét múlva, — most már házastársakként, — visszatért Győrbe, a színtársulat éppen PERINET: »Neues Sonntagskind« c. bohózatát játszotta, amelyben a főszerepet Raimund alakította. Amikor a szegény megkínzott színész a darab vezető dallamát énekelte: »Wer's Glück hat, führt die Braut nach Haus, der führt die Braut nach Haus!«, hatalmas tetszésnyilvánítás tört ki, amely természetesen még jobban meggyötörte hősünket. Úgy érezte, hogy gúnyból tapsolnak neki, olyan volt ez számára, mint a nyilvános megvesszőzés. De ő immár vérbeli színész volt, aki biztosan uralkodott arcizmain. A számára provokációnak tűnő ünneplésre Burgtheater-beli mintaképének, a nagy OCHSENHEIMER-nek a modorában válaszolt: torz vi gyorral nézett farkasszemet a publikummal, amely a fiatal színész nem várt önuralmát újabb és újabb tapsorkánnal honorálta.

Emberré formálásához e vándorévek alatt még egy szerelmi epizód tartozik. Az ifjúság mohó, szenvedélyes, de feledékeny! Ilyen volt Raimund is. Kalandját Erzsivel elfeledte, szíve sebéit begyógyította a legbiztosabb orvos, az idő. De hiába hegedt be a seb, ha rövid idő múlva kíméletlen kezek újra feltépték a frissen sarjadt felületet. Mert Raimund szerelmi életének az is tragédiája volt, hogy a legtöbbször olyan nőre vetett szemet, aki méltatlannak bizonyult a férfiben rejlő sok tiszta várakozásra, reményre.

Az Erzsí-kaland után néhány hónappal megint fülíg beleszeretett egy csinos leányzóba, aki szívesen viszonzotta érzelmeit. Azt a jóhiszemű ifjú megint csak jóval később tudta meg, hogy újabb szerelme nemcsak rá pazarolja olyan bőven kegyeit, hanem megosztja két-három ifjú között. S ami Raimund szívét talán ennél is mélyebben sebezte, az a határtalan cinizmus volt, amivel szíve választottja a számonkérésnél védekezett. A kacér lány arcátlan szemérmetlenséggel azzal vigasztalta: örüljön az élvezett kegyeknek, ő a házasságát úgyis más típusú férfivel képzelte el. Ez a szégyentelen viselkedés annyira felháborította Raimundot, hogy otthagya a hűtelent, elrohant, és egy hajtásra kiivott

egy üveg bort. Ezután kiszaladt a Rába partjára, és úgy, ahogy volt, ruhástól a vízbe vetette magát. Szerencséjére nyakánál begombolt malaclopó köpenye a víz felett tartotta, amíg kijózanodott segélykiáltásaira odasiető barátai ki nem mentették. Így egy hetekig húzódó tüdőgyulladással megúszta a veszélyes kalandot.

Hogy a férfi-Raimundot, sok szenvedését, ellentmondásos, kiegyensúlyozatlan életét megérthessük majd, álljunk meg egy percre ennél a szerelmi kalandnál. Alig huszonhárom esztendő, és egyszer már megkísérelte, és ki tudja, hányszor elképzelte az öngyilkosságot, amely majd további huszonhárom év múlva pontot tett még akkor is fiatal, reményteljes élete végére. Az elmegyógyászok egy részének felfogása szerint született elmebeteg nincs, az örültek csupán a hajlamot hozzák magukkal, s mindig valamely külső esemény robbantja ki a betegséget. Ha elfogadjuk ezt az elméletet, akkor megállapíthatjuk, hogy hősrünk eddigi rövid életében is nagyon sok olyan megrázkódtatás volt, amely előidézhette a lappangó kór kitörését.¹⁰

A győri kalandot a férfi-Raimund sem felejtette el, a vízbefúlás motívuma egyik művében is visszajár kísérteni. A hazánkban eltöltött évek egyébként mélyebb nyomot nem hagytak költészetében. Egy-egy magyar indulatszó (amilyen számos korabeli és későbbi osztrák darabban előfordul, mint népünkre jellemző vonás), egy sematikusan ábrázolt magyar alak, egyik-másik magyar város futó emlegetése, mindössze ennyi, amit — az időben előrehaladva erősen fogyó irányzattal, — költészetében felfedezhetünk. Mégis egy motívum emlékeztet a győri kalandra. Legmélyebb és legpoétikusabb darabjában, az »Alpenkönig und Menschenfeind« c. tündérajátékban (bemutató: 1828. június 6.) a főhős, RAPPELKOPF, a sajátmagáról mintázott embergyűlölő a rémkirály javító szándéka következtében felhőszakadásba kerül, s hogy életét mentse, felkúszik egy fára. A víz követi, míg végül már szájaig ér. Raimund a megfúlással küszködő embergyűlölő vergődését olyan élethűen ábrázolta, hogy feltehetjük: saját ifjúkori meggondolatlansága lebegett szeme előtt e jelenet megírásakor (II. felv. 7. jel.).

Közel hat esztendeig tartott Raimund magyarországi tanuló ideje. 1814 január 31-én még fellépett Sopronban a »Das alte Weib vom Schneeberge« c. tündérajátékban, amelyet SCHMIDT JOZEFA és leánya javára mutatott be a társulat. A darabot későbbi ünnepelt kollégája és versenytársa, egyúttal bizonyos fokig mintaképe, IGNAZ SCHUSTER írta, s a szereplők 16 tagú gárdájában ott olvashatjuk Raimund nevét is. Ez lehet egyik utolsó magyarországi fellépése.

Az 1814. év első hónapjaiban ismét régi jó barátja, a már említett JOSEF KINDLER ajánlására, — aki már korábban visszakerült Bécsbe — ő is szerződést kapott a Josefstädter Theaterhez, amely felemelkedésének első lépcsője lett.¹¹ Hazánkba életében többé nem jött.

Az osztrák nép egyik legnagyobb írójának hányatott életéből hazánkban eltöltött 6 évet ismertünk meg. Ha — mint már megállapítottuk, — közvetlen irodalmi indítékot nem is sokat vitt magával, mégis biztosak vagyunk abban,

¹⁰ Vö. Sadger, J.: Ferdinand Raimund, eine pathologische Studie, Waage, 1898. I. 23–25. füzet.

¹¹ Életrajzíróinak egy része, — így a nevesebbek közül Wollzogen — (id. m. 6. lap) a visszatérést Bécsbe az 1813. esztendőre teszi. Ennek ellene mond többek között az idézett soproni színlap is.

hogy a vándortársulatoknál eltöltött idő nem vezett el sem az emberré, sem a színésszé, sem a költővé formálódás összetett folyamata számára.

Amikor hazánkba kerül, 18 évével még ifjúnak számít, aki nálunk érik férfivé, itt kapja meg azokat az emberi vonásokat, amelyek reá oly jellemzőek. Ezek közül most csak lelkeségét és szenvedélyességét emeljük ki, amely vonások életére, de különösen szerelmi életére nyomták rá bélyegüket. Raimund bizonyos fokig zseni volt, s a zsenik szerelmi életét a szélsőségek: a túlzott eszményítés, vagy a fékezhetetlen érzékiség jellemzik. Kevés zseni volt olyan szerencsés mint Goethe, aki a szerelem viharaiban is megőrizte egyensúlyát. Raimund nem volt ilyen kiválasztott. A nőhöz való sajátos, ferde viszonya már a gyerekifjú életében is jelentkezett, s a nő már most is több szenvedést, mint gyönyört hozott neki.

Az emberen keresztül a színész is sokat fejlődött e tanulóévek folyamán. A különböző vándortársulatoknál ismerte meg közelebbről azt a műfajt, amelyben majd legnagyobb sikereit aratja, az akkortájt divatos tündéres vigjátékot, s itt nyert bepillantást az ilyen darabok rendezésébe, ami majd a rendező és színigazgató Raimund munkáját segíti elő. A sokszínű szerepkör el látása kifejlesztette benne a rögtönzés művészetét, és ő nagy bécsi mintaképei-nek, az említett OCHSENHEIMER mellett KRÜGER-nek és KOCH-nak művészetéből átvett jellemző vonásokat művészileg olvasztotta be a maga színes egyéniségébe.

S végül az ifjú költő világa is ez években és itt alakul ki, az irány itt határozódik el, s később csak az indítékok járulnak majd hozzá. Vándorlása folyamán számtalanszor érintkezésbe került a néppel. Ennek emlékét őrzik darabjainak népies alakjai, ezek a vérbő, élettől duzzadó s mégis oly poétikusan megformált fő- és mellékhősök, akiknek minden szavából kihallatszik terem-tőjüknek törekvése a jóságra, a tisztaságra. S itt találja az elemeket sokszor meghökkentő realizmusához, amely a korabeli könnyebb fajsúlyú, ún. lokális bohózatok felszínes ábrázolásmódjától oly élesen elüt.

Mindez együttvéve okozza aztán, hogy az osztrákok ma is irodalmuk egyik legizmosabb, legeredetibb s legjellemzőbb egyéniségét tisztelik benne, akinek emlékét többek között a főleg népies darabokat tolmácsoló Raimund Theater s a Deutsches Volkstheater előtt Bécs egyik legszebb szoborcsoportozata őrzi.

Berczik Árpád

ADALÉKOK RIMAY ÉS A BÁTHORIAK KAPCSOLATÁHOZ

A régi magyar irodalomnak aligha van még egy alakja, akinek ifjú- és mondhatni gyermekkorra is annyira gazdag volna irodalomtörténeti jelentőségű mozzanatokban, mint a Rimayé. Irodalomtörténetünk egyik »csodagyerek«-e ő. 10—12 éves korában Balassi Bálint barátja és verseinek kritikusa, vagy legálábbis korrekтора. 10 esztendővel később már kiforrott költő és irodalmi szervező. Teljesen egyéni stílusban ír latin és magyar prózát meg verset. Gyűjteményes kiadásokat tervez, verseivel a közélet dolgaiba is beleszól, egyik vezető egyénisége az akkori Magyarország talán legjelentősebb kulturális mozgalmanak, a Lipsius-követő »új sztoikusok« csoportjának. S ami mindennél többet mond: első klasszikus költőnk műve egyedül méltó folytatójának a 20 éves Rimayt tartják. Nem alaptalanul: magának Balassinak a végakaratóban és a későbbi Balassi-kiadások egyes megjegyzéseiben is kifejezésre jutó vélemények alapján.

Külön emeli Rimay ifjúkorának jelentőségét, hogy fiatalabb éveiben valahogyan harmónikusabb egyéniségként áll előttünk, mint később. A Bocskai-szabadságharc bukása után szinte két Rimayt vélünk látni: a magyar főurak, az osztrák császár, majd az erdélyi fejedelem szolgálatában követséget vállaló »államférfit« és a birtokára visszavonulva elvont erkölcsi kérdésekkel vívódó, kiábrándult »sztregovai bölcsőt«. Korábban viszont — főleg az 1590-es években — versekkel, irodalmi szervező munkával, tudós levelezéssel és aktív közéleti, sőt feltehetően katonai szerepvállalással is, egyszerre küzd saját tehetsége kibontakoztatásáért, osztályának a kor színvonalán álló humanista műveltségesszéménnyel való áthatásáért és az akut nemzeti problémák megoldásáért.

Világos tehát, hogy az ifjú Rimayra vonatkozó minden, csak valamennyire is jelentős adatnak többet kell vallania költészete fejlődésének menetéről, irányáról, mozgatóerőről, mint az érett költő bármily fontos »államiratainak«.

Helyesebben: *kellene*, mert sajnos épp e csodagyerek, e rendkívül gyorsan kibontakozó fiatal tehetség gyermek és ifjúkoráról az átlagosnál jóval kevesebb biztos ismeretünk van. Születési évét irodalomtörténeti kézikönyveink mindmáig megkérdőjelezzik. Semmi adatunk arról, hogy hol és mikor végezte iskoláit. Azt pedig, hogy hol, milyen környezetben, milyen hatások alatt nevelődött, csak homályos és egymásnak ellentmondó hipotézisek sejtetik.

A homályos biográfiai kérdések közé tartozik az ifjú Rimay viszonya a Báthoriakhoz. A Rimayval foglalkozó irodalom az utóbbi négy évtizedben hallgat erről — nyilvánvalóan az adatok hiánya, illetve bizonytalansága miatt. Pedig ennek a látszólag jelentéktelen biográfiai részletkérdésnek a tisztázása nagyjelentőségű lenne nemcsak Rimay élete és költészete, hanem az egész kései magyarnyelvű humanizmus forrásvidékének kijelölése szempontjából is.

Az alábbiakban csupán egy évtizedeken át lappangó, közöletlen Báthori—Rimay-okmány kallódásának történetéhez, eddigi értelmezésében fűzött néhány megjegyzéssel szeretnék a kérdés megoldásához hozzájárulni.

Egyes életrajzok és nagyobb lexikonaink az ifjú Rimayt két (sőt három Bathorival is összefüggésbe hozzák. — »Iskolái befejezése után, 1587 körül ecsedi Báthori István országbíró vette udvarába, hol alkalma volt a fegyverforgatást és vitézi gyakorlatokat elsajátítani; ott nagyúri ismeretségbe jutván Erdélybe ment és ott töltötte a fejedelmek udvaránál s táboraiiban élete legnagyobb részét. Báthori Zsigmond 1594-ben írt hadidaláért kedvelte meg s vitte magával udvarához, valószínűleg mint énekes apródot, de hadi szolgálatra is.«¹ Ez a magyarázatok közül a legkerekebb, legtetszetősebb változat.

Irodalomtörténeti kézikönyveink viszont mindezt nem veszik át, sőt már Ferenczi Zoltán is kételkedett ilyen kapcsolat meglétében.²

Mi a valóság? Erre a kérdésre a választ Ipolyi Arnold és Toldy Ferenc cikkeiben és leveleiben találjuk meg.

Ipolyi még pályája kezdetén épp a saját családi levéltárában talált Rimay okmányok közlésével lép a tudományos közvélemény elé. Ezekben a pályakezdő cikkekben tesz először említést arról, hogy az ifjú Rimay kapcsolatban állhatott Báthori István lengyel királlyal,³ egy másik közlemény szerint Báthori Zsigmond erdélyi fejedelemmel.⁴

Az Akadémia kéziratárában rátaláltam Ipolyi Toldyhoz írott korai levelei közt azokra, amelyekben először tudósít egy Rimaynak írt Báthori-levelelről.⁵ 1853. augusztus 17-én így ír a vidéken lelkészkedő Ipolyi fővárosi patrónusának, Toldynak: »Ide mellékeltem szinte a kérdéses levelet, mely felül a Te kintetes Úr előtt volt szerencsém emlékezni, hogy azt régi feljegyzés nyomán, mely aláírata alatt látható, Báthory István levelének tartom, most figyelmesben megtekintve keltét (1587 midőn a fejedelem már nem élt) Batory Sigmund fejedelemnek tulajdonítanám, mit az utolsó sornál fogva is vélek ... A cím és *fiam* elnevezés, mint a benne érintett tárgy is Rimaynak (így *y* írja ő magát alá leveleiben) udvari, apród hivatalára mutatna. A levél több helyét kétesen olvasom, s az aláírás első betűjét sem fejthetem meg; a többit S(igism) B(atory) p(rinceps)-nek vélem.«

Toldy erre a levélre válaszolva figyelmeztette Ipolyit arra a lehetőségre, hogy esetleg nem az erdélyi fejedelem és lengyel király Báthori István, de nem is Báthori Zsigmond, hanem ecsedi Báthori István országbíró írta a Rimay levelet.⁶ Nem véletlen, hogy Toldy erre gondolt, hiszen épp ezidőtájt kap

¹ Szinnyei: Magyar írók XI. Bp. 1906, Pallas Lexikon, Magyar Irodalmi Lexikon, stb.

² Ferenczy Zoltán: Rimay János. Bp. 1911. 10—11 l.

³ Hely- és nemzékteni[!] adalék. Új Magyar Múzeum 1853, I. 105—109.

⁴ Uo. 492—3, 1.

⁵ M. Tud. Akad. Kézirattára. M. Irod. Lev. 71. sz. alatt őrzi Toldy Ferenc levéltárcáját. Ennek XVI. kötetében található Ipolyi korai levelei. (A későbbi Ipolyi leveleket Hellebrant Árpád közölte: ItK. 1926:76—87. l.)

⁶ Lásd uo. Ipolyi 1854. január 27-én kelt levelét. — Ipolyi tévedése érthető. Abban az időben ecsedi Báthori István még nem volt olyan ismert a kutatók előtt és különösen az irodalomtörténeti kutatás csak Toldy 1869-ben tartott akadémiai előadása óta figyelt fel rá. Az előadás alapján készült tanulmány — függelékében a zsoltár-parafrazisok néhány töredékével — megjelent Toldy: Adalékok a régibb ma-

egy nevezetes küldeményt Erdélyből: ecsedi Báthori zsoldárparafrázisai kéziratának a pusztulástól megmentett töredékeit. Toldy bizonyára akkor kezdett érdeklődni komolyan a levél iránt, amikor a Báthori-féle zsoldárok egy részének sajtó alá rendezésével foglalkozott. Elkérte magának az okmányt Ipolyitól; megállapította, hogy ecsedi Báthori kezeírásáról van szó. Ezután Rimayról írva mindig megemlítette, mint az ifjúkorára vonatkozó legbiztosabb adatot, hogy »ecsedí Báthory István országbíró szolgálatában állott«.⁷

Ettől kezdve két különböző adat szerepelt az irodalomban: az egyik — Ipolyi nyomán — Báthori Zsigmond udvarába helyezi költőnket, a másik adat — Toldy nyomán — ecsedi Báthori István apródjának tünteti fel az ifjú Rimayt ugyanebben az esztendőben, 1587-ben. Szinnyei és lexikonaink cikkírói a két adatot egymás után teszik és »vitézi gyakorlatokra«, »tábori életre«, »énekes apróságra« vonatkozó tetszetős körítéssel találják. Ferenczi Zoltánnak (és sok irodalomtörténészünknek mind a mai napig) viszont gyanús volt az adatok ellentmondása s ezért vagy alaptalan legendaként említették, vagy teljesen elhagyták az erre vonatkozó utalásokat is.

Különösen indokoltá tette ezt az óvatosságot az a tény, hogy az Ipolyi és Toldy által többször említett legkorábbi Rimay-okmányt egyikük sem közölte, sőt az a részben még Ipolyi által sajtó alá rendezett első nagy Rimay-gyűjteményben⁸ sem kapott helyet. Pedig ebbe a kötetbe nemcsak a Rimay által írt és a neki szóló levelek kerültek bele, hanem szinte minden olyan addig előkerült okmány is, amiben akárcsak említik is Rimayt.

Megvolt-e egyáltalán az említett 1587-es Rimay-okmány, s ha igen, hogyan maradhatott ki »államiratai és levelezései«-nek éppen Ipolyi által kiadott kötetéből? Erre a kérdésre is az Ipolyi—Toldy levelezésben kaptam választ. 1867-ben Ipolyi többször sürgeti Toldyt, hogy küldje vissza neki az okmányt, két évvel később pedig ezt írja egyik levelében: »hosszabb ideig kestem az illető jelentést, valamint a Rimai—Bátori-féle iratot, de egyre sem akadtam... Ellenben Bátori István levele itt lesz. Csak a Rimaiának közt nem találok, ámbár egyenként átnéztem azokat. Nálad levén sokáig, mire visszaadtad valószínűleg félretettem valahová, már azóta vett, s nem rendezett okmányok közé. Amint érkezésem lesz, ezeket kell majd átvizsgálnom«.⁹

Ipolyi tehát — valószínűleg épp a Rimay-kiadás előkészítése során — kereste a levelet, ami kiadványának egyik legértékesebb, mert legkorábbi darabja lett volna, de nem lelte meg a Rimay-okmányokat tartalmazó csomagban.

Ennek az adatnak a nyomán indultam el, és találtam meg végre a közelmúltban a feltehetően Rimayra vonatkozó legkorábbi okmányt. Az Ipolyi hagyatékot tartalmazó ládát az Esztergomi Érseki Levéltárban őrzik. A családi levéltár, a saját levelezés, a művészettörténeti, néprajzi és egyéb munkáival kapcsolatos jegyzetek mellett van ebben a ládában jónéhány csomag vegyes,

gyar irodalom történetéhez c. kötetében. Értekezések a nyelv és széptudományi osztály köréből. Pest 1870.

⁷ A magyar költészet kézikönyve. II. kiadás I. kötet, Bp. 1876. 124 l.; Magyar költők élete I. kötet Pest 1870. 90. l., stb.

⁸ Rimay János államiratai és levelezése. Szerk. Ipolyi Arnold, Bp. 1887.

⁹ MTA Kézirattára és IK 1926 85. l.

rendezetlen okirat is. A Báthori-levél egy »Mohács-utáni iratok« feliratú csomagból került elő.¹⁰

Lehet-e okunk kételkedni abban, hogy a levél írója ecsedi Báthori István? Véleményem szerint nem. Mindenekelőtt az írás az akadémiai zsolttárkéziratok írójának kezevonásához hasonlít.¹¹ Azután a »C S B [m] p« aláírás ma már igen könnyen feloldható: Comes Stephanus de Bathor manu propria (a C S B rövidítést Báthori máskor is gyakran használja nem hivatalos kézírataiban és leveleiben.¹² Végül a legdöntőbb bizonyíték a levél keltezése: »ex tagi ma reggel 1587«. Tagy, Szatmár megyében, Ecsedhez közel, kedvelt tartózkodási helye volt Báthori István országbírónak.¹³

Érdekes, hogy a címzett személyében Ipolyi és Toldy is biztos volt. Pedig a címzés csak ennyi: »Rimaynak adassék.« Valóban majdnem egészen biztos, hogy a költő Rimay János a címzett, márcsak azért is, mert ezt a levelet Ipolyi a saját családi levéltárában találta, a többi Rimay-okmányokkal együtt még 1850 körül, tehát akkor, amikor még nem indította meg a Rimayra vonatkozó anyagok összegyűjtése érdekében mozgalmát.

A legfontosabb bizonyíték amellet, hogy itt nem egy másik Rimayról van szó, hanem költőnkéről — nem magának a levélnek az eredete, hanem más Ecsed felé mutató adatok. Mindenekelőtt Rimaynak a Telegdyekhez fűződő kapcsolataira gondolok. A költő legrégebb ismert levelét 1590-ben Vidóczi Kisvárdára annak a Telegdi Pálnak írja, aki sógora ecsedi Báthori Istvánnak, akinek feleségéről, Várdai Katáról egész életén át szinte gyermekeként gondoskodik a gyermektelen országbíró.¹⁴

Ezzel kapcsolatban Lukcsics Pálnak azt a feltételezését sem hagyhatjuk figyelmen kívül, mely szerint a Telegdi Kata híres verses levelében említett — talán épp az érdekes költői versengést kezdeményező — »secretarius« ecsedi Báthori Istvánné titkára Rimay lett volna.¹⁵

Rimaynak ecsedi Báthori Istvánnal való kapcsolata mellett szólhatnak azok a sorok is, amiket az országbíró Újvárról írt. Haroklyany Pálnak, tiszttartójának, 1593. szeptember 30-án: »János deák írt egy Apológiát, im kegyel-

¹⁰ Fényképmásolat híján nincs még módomban közölni betűhíven a levelet. Különböző tartalmi szempontból jelentéktelen: posztvásárlással kapcsolatos utasításokat tartalmaz.

¹¹ Az 1605-ben befejezett zsolttárkéziratoknak a MTA kézírattárában őrzött példányát Báthori István sajátkezü másolatának tartják.

¹² V. ö.: Toldy: Adalékok 63, 71, stb. l.

¹³ Lásd Eckhardt Sándor kiadványát: Két vitéz nemesúr Telegdi Pál és János levelezése. Bp. 1944. 152, 161–164. l., stb. Pl. »Datum in Curia Nostra tagi«.

¹⁴ A levél az Országos Levéltárban: gr. Zichy család Zsélyi nemzetségi levéltárában. Kiadta Lukcsics Pál, It. 1930. 98. l. és Eckhardt Sándor Rimay J. művei Bp. 1955. 222. l. Telegdy Pálról, Várdai Katáról és a kisvárdaiakat ecsedi Báthori Istvánhoz fűző bizalmas, családias kapcsolatról ld. Eckhardt S. Két vitéz nemesúr.

¹⁵ It. 1930. 97–99. l. Eckhardt Sándor nemcsak azt vonja kétségbe, hogy a levélben említett költő-secretárius Rimay lett volna, hanem azt is biztosra veszi, hogy Lukcsics a címzett meghatározásában téved: Telegdi Kata levelező társa — Eckhardt szerint — csak valamelyik bátyjának a felesége lehetett. Kérdés azonban, hogy az »ányom-asszonyom« kifejezés valóban csak testvərbátyja feleségének jelölésére vonatkozhat-e. Az ország egyes vidékein ma mindenesetre használják ezt a kifejezést minden idősebb férfirokon feleségének jelölésére is. Vö. pl. Bálint Sándor: Szegedi Szótár. Bp. 1957. 1. köt. 71. l.

mednek küldtem videndi causa.¹⁶ Klaniczay Tibor ugyan bizonyosra veszi, hogy az eredeti Balassi emlékkiadvány-tervezet 1595-nél hamarabb nem keletkezhetett.¹⁷ Azt azonban az ő érvelése sem zárhatja ki, hogy a magyar nyelvű Balassi-apológia — esetleg még külön, még nem a Nádasdynak címzett előszó formájában — az egész kiadvány összeállítása és a Darholcz-gyűtemény megjelenése előtt is kész lehetett már. S az sem lehetetlen, hogy az Apológia egy korai kéziratos változatát terjesztették.

Összefoglalva: Bizonyos, hogy az ifjú Rimay János kapcsolatban állott ecsedi Báthori István országbíró, a nagy protestáns irodalompartoló körével. Ennek egymagában is igen nagy jelentősége van, mert a következő évtizedekben Ecsed a késői magyar nyelvű humanizmus egyik legfontosabb központja lesz. Valószínű, hogy 1587 körül tehát 18 éves korában — vagy a szerintem elfogadhatóbb 1873-as születési évet véve alapul 14 éves gyermekként — Rimay Ecseden élt Báthori szolgálatában. Ha ez a feltevés elfogadható, akkor a további Rimay-kutatásnak fontos feladata, hogy ezen a nyomon elinduljon, adatokat gyűjtsön és következtetéseket vonjon le Rimay ifjú éveire, tanulására, neveltetésére vonatkozóan, s újabbakkal gazdagítsa a magyar irodalomban oly gazdag hagyományú költőbarátságok legkorábbikára, Balassi és Rimay barátságára vonatkozó eddigi ismereteinket is.

Külön kérdés Rimay Báthori Zsigmondhoz fűződő kapcsolata. Azt már mindenesetre biztosra vehetjük, hogy Rimay nem Báthori Zsigmond udvarában nevelődött. Ugyancsak bizonyos, hogy »hadi imadalát« nem Báthori Zsigmond udvarában írta, hiszen a »Jöjj mellém szent Isten« kezdetű éneket úgy »küldötte bé« (nyilván Erdélybe) »Kátai Györgytil.«¹⁸

Általában erdélyi tartózkodását bizonyító adatot a XVI. század utolsó évtizedéből és a XVII. század elejéről csak kettőt ismerünk, de egyiket sem Báthori Zsigmond fejedelemsége idejéből.¹⁹

Keserű Pálint

¹⁶ Uo. 98. l.

¹⁷ Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához. MTA Nyelv és Irod. tud. oszt. közl. XI. köt. 288. l.

¹⁸ Ezek a tévedések is eléggé elterjedtek, vö. Toldy, Ferenczi, Szinnyi, id. h.

¹⁹ Az első ilyen biztos adat 1599-re, Báthori András fejedelemségének idejére utal. Erre visszaemlékszik maga Rimay is. Vö. Balásfi Tamással folytatott későbbi levelezésével. Államiratai 51., 164. és 186. l. (Ferenczi valószínűleg tévesen Balásfi helyett Bosnyák Tamásról ír.) — A másik adat már Bocskai idejéből való. A Nagybányai Városi Levéltár protocollumaiban bejegyzéseket találtam, melyek arról tanúskodnak, hogy 1605 februárjában Rimay Erdély felé mentében Bocskai Miklós szatmári kapitány társaságában megszállott Nagybányán. — Tehát mindkét adat inkább Rimay erdélyi utazásáról, mint Erdélyben lakásáról tanúskodik.

SZEPSI CSOMBOR MÁRTON PRÓZASTILUSÁHOZ

(Mutatvány egy készülő nagyobb Csombor-dolgozatból)

Az újabb kutatások óta tudjuk, mennyire benne élt Szepsi Csombor Márton kora társadalmi, politikai életében, hogy műveinek alapos vizsgálata olyan határozott íróegyéniséget sejtet, aki tudatosan törekedett hazaszeretettől, tudásvágytól ösztönözve, a XVII. század haladó polgári eszméinek tükrözésére.¹ Az »*Europica Varietas*« adatai nyomán ismeretes, hogy a felvidéki irodalmi élet akkori kiválóságai (Bocaius János, Alvinczy Péter, Szepsi Korotz György, Velechinus István, Simándi Kolcsár János stb.) személyes jóbarátai voltak. Ugyancsak barátság fűzte Heidelberg, Strassburg és London egyetemének számos, később íróvá lett magyar hallgatóságához, a Sorbonne egyik professzorához, *Martinus Meurisse*hez. Irodalomtörténeti szempontból is fontos említései, idézetei (*Skaricza Máté: Vita Stephani Szegedini*, az *Argirus-história*, *Honterus János* földrajzi munkái, *Szenczi Molnár Albert*, *B. Keckermann*, *G. Sabinus*, *G. B. Bonifacio*, *Whittakerus*, *Perkinsus*, stb.) szintén ezt példázzák.

»*Udvari Scholá*«-jából meglepően kiváló *humanista műveltségét* ismerhetjük meg. A humanista enciklopédiák, erkölcsgyűjtemények mintájára született könyvecske szinte ontja a klasszikusok, az újlatin költők és tudósok idézeteit, példáit. Persze, tudnunk kell, hogy a XVI., XVII. század magyar írója nem mindig közvetlenül, hanem sokszor bonyolult hivatkozások nyomán merít más szerzőktől.² Csombor érdeme azonban éppen az, hogy sok esetben kivétel ez alól. A Balassi által is sűrűn forgatott *Volaterranus* (Maffei)-féle »*Commentariorum Urbanorum*«-ot (ebből ismerte Dantét!), *Fulgosius* »*Fac-*

Jegyzeteimben a következő rövidítéseket használom:

EV = Szepsi Csombor Márton: *Europica Varietas*. Kassa, 1620. Nyomt. Festus János. Orsz. Széch. Kvt. RMK. I. 500. (Szamota István 1892-es és Szeremlei László 1943-as modern kiadásaira azok csonkasága és rossz olvasata miatt nem hivatkozhatom.)

US = Ua: *Udvari Schola*. Bártfa, 1623. Nyomt. Klösz Jakab. Orsz. Széch. Kvt. RMK. I. 527.

NT = Tolnai Dali János: *Novissima Tuba*. Kassa, 1639. Nyomt. (?) Ford. Darholz Kristóf. Orsz. Széch. Kvt. RMK. I. 692.

A szövegeket betűhíven közlöm a régi betűtípusok következetes átírásával.

¹ Vö. Wittman Tibor: az *Europica Varietas*. ItK. 1956. 28—34. Bán Imre: Szepsi Csombor Márton Párisban. ItK. 1956. 236—269.

² Bornemisza forrásainak vizsgálata közben Nemeskürty István hívta fel erre a figyelmet. Bornemisza Péter c. kandidátusi disszertációjában (kézirat). Használatáért Koltay-Kastner Jenő professzor úrnak tartozom köszönettel.

torum dictorumque memorabilium libri IX« c. példatárát, Marullus költeményeit stb. bizonyíthatóan maga is olvasta.

Az »*Europica Varietas*« függelékében közölt *versei* pedig, melyek sorra megjelentek a Balassi-kiadások Istenes Énekeinek kiegészítésében, Balassi több költeményének hatását mutatják.³

Prózasztílusának összetevői szintén a korabeli irodalmi ízlésben, hatásokban gyökeredznek. Jelen esetben ennek két szempontból való vizsgálatával és egyik mintája népszerűségével foglalkozunk.

«

Érdekes lenne összevetni az »*Europica Varietas*« és a kor egyik későbbi kitűnő műve: *Bethlen Miklós Önéletírásának* megfelelő részeit.⁴ Mindkettlen átéltek és leírtak pl. egy *tengeri vihart*. A két remek leírás híven példázza erőteljes, szép prózájukat, s egyben élesen világít rá a kettőjük közötti jellembeli különbségekre. Figyeljük meg az alábbi idézetben, milyen pompásan ábrázolja Csombor a hajón kitörő pánikot, milyen találóan szatirizálja a félelmében remegő, olvasóját »zörgető« pápista papot, milyen könnyedén, szemléletesen festi a csikorgó kötélzetű, csattogó-ropogó hajó hánykolódását a háznagyságú habok között:

«Május 3-án felette nagy szélvész bennünket elő találá, és hogy az haioi Vr igyekezet méghis az szél ellen, annijra el hatalmazék az szélvész, hogy oly nagyokat roppant az haionak dezkazása, ítélte volna ember algyu lövésnek, ki kiáltotta: Orate, ki jaygatot, az kormányos az főhaioi Vrat szitta hogy szalntszandekcal mind maghát s mind penigh annij lelket el akar veszteni, noha penig oly nagy volt az jelen valo veszedelem, hogy azkinek legh inkább kellett volna is biztatni, az is azt mondotta, hogy el veszünk, mindazonáltal mégh sem türhettem nevetesnelkül az velünk levő Papista Papnak czelekedetit, az könyörgést meg unvan immar csak az sok Paternostert, kiket mi olvasoknak hivunk, zörgheti vala, és valameniszer az haio czattant avagy fordult, vagy penig az habok, mint az ighen nagy kadak feiünk felet megh ütköztek, csak ezt iterállya vala: Jesus Maria, Jesus Maria, mondotta ezeket egy nehany ezerszer. Latván az után hogy nehéz Isten ösztöne ellen rugodozni, nagy siruan az haioi neki boczatak az szerencze vitelének... Legh nagyob félelemben ez nap voltunk, mert az ellenünk jövő szél oly nagy haraggal volt hogy az habok nagy magos hazakat magosságokkal megh halladának, kikre az haio haghdosuan, néha oly ighen bé ment az vízben hogy csak nem el merült az elei, neha oly nagyra hagogt fel hogy le esuén csattogot roppogot, az szántalan sok kötél csikorgott, mely dolog az én szivemben nagy félelmet szórot.»⁵

³ Csombor és Balassi közös forrásaival, Csombor verseivel kapcsolatban I. »Szepsi Csombor Márton versei (Balassi Bálint utóéletéhez)« c. dolgozatunkat. ItK. 1958. 70—76.

⁴ Csombor és Bethlen összehasonlítására eddig két kísérlet történt. Turóczy-Trostler József szemléletük, filozófiájuk, s a cartesianus eszmékre való reagálás szempontjából hasonlította őket össze, s természetes, hogy Csombort Bethlennel szemben elmarasztalta. »Magyar cartesianusok.« *Minerva*, 1933. 64—68. Bán Imre pedig Csombor Páris-leírásának teljességét emelte ki Bethlen hasonló, de igénytelenebb soraival szemben. Id. cikk: 269.

⁵ EV. 73—74.

Majdnem száz évvel későbbi, de mégis szegényesebbnek tűnik a félelmében imára fakadó Bethlen leírása, aki a körülötte levők lelkiállapota helyett inkább a hajó fékentartásának nehézségeit ábrázolja apró részletességgel:

»A mű tökhajónk, mint a réce, felemelkedett a habnak, mint egy hosszú halomnak, vagy bércnek a tetejére, osztán meg, mint egy hosszú keskeny völgybe, béereszkedett s meg kihágott a más hab tetejére, s meg alá, s ez mind így volt... Árbócfánk a hajóhoz képest, mint egy lószekér rúdja, olyan volt, a vitorla is ahhoz képest kicsiny, mellyet egy istrágnál fogva a hajós kezén tartott, hogy mikor akarja, elbocsássa; ezt a vitorlácskát a szél oldalt fúván, a hajót úgy felfordította, hogy a hajó baloldala majd félig a vízbe, és a hajó fekeke a vízből jobb felől majd félig kifordult, mint aki féloldalon úsz... és olyankor a hajós a kötelet, vitorlát elbocsátotta hirtelen, és ugyanazon szempillantásban az árbóca fel, s a hajó rendesen a maga fenekére állott. Ez százszor, meg százszor mind így volt... Elgondolván én azt, hogy életem halálom, noha ekkor ebben a kis rossz tökhajóban, de valósággal Isten kezében vagygyon... én csak imádkozám.«⁶

Ugyancsak érdekes és még fontosabb eredményre vezet, ha Csombor két könyve: az »*Europica Varietas*« (1620) és az »*Udvári Schola*« (1623) prózastilusának jellemzőit vetjük össze.

Az első dísztelen, mindenki számára érthető, egyszerű, de így is szép prózájával szemben, több helyen keresettebbnek, mesterkétebbnek tűnik a második jelzőkkel, metaforákkal, képekkel, körmondatokkal díszített stílusa. Annak a *későhumanista, barokkos stílusváltozatnak* a jegyei ezek, melyek néhány XVII. sz. eleji protestáns írónak nyelvében világosan kimutathatók.⁷ Hogy Csombor »*Udvári Schola*«-ja ennek szellemében fogant alkotás, az alábbi gondolatainkból és példáinkból fog kitűnni.

Csombor első könyvében azt kívánta elmondani, amit európai körútján látott, tapasztalt. A feltűnően erős *polgári, világi szemléletű és témakörű alkotás* az olvasók széles rétegének készült. Csombor maga írja, hogy könyve kiadására többek között a következő okok kényszerítették: »Effele idegen országoknak törvényeiről, szokasokrol, folyo vizekről, öltözetekről, czelekedetekről... kiczinyek, nagyok, iffiak és vének, férfiak, Aszonyállatok, leanzok és gyermekek... iob értelemben legyenek.«⁸ Ennek a célkitűzésnek logikusan megfelel az »*Europica Varietas*« stílusa.

Az »*Udvári Schola*« már annak a Csombornak az írása, aki *Bocatius János* utódeként Kassa iskolaigazgatói székében sem tudta csillapítani vándorlási, tanulási szenvedélyét, aki »*csak sétálásban és hivalkodásban ment el*

⁶ Bethlen Miklós Önéletírása. Bp., 1953. (Magyar Századok). Az előszót írta: Tolnai Gábor. Sajtó alá rendezte: V. Windisch Éva. I. köt. 196–197.

⁷ Bán Imre kutatásai fontosak ezen a téren, aki idesorolja Rimayt, (Vö. Eckhardt S. Rimay-kiadásának ismertetése. It. 1956. 239.) Bár itt tudatosabb törekvéstről van szó (Vö. Koltay-Kastner Jenő: Rimay János Balassi-előszava. EPHK. 1948. 87–90.), Szcenci Molnárt (Vö. A velencei barokk kongresszus eredményei és tanulmányai. FK. 1956. 507.), Geleji Katonát, Keserűi Daykát, Alvinczyt, Medgyesit. Összefoglalásukra I. a szerző Prágay Andrásról és a magyar manierizmusról írott sajtó alatt levő tanulmányát.

⁸ EV. Praefatio: 7–8.

etc.«,⁹ akinek szabad, polgárius életfelfogása bizonyára összeütközött a város vezetőinek merevségével, s oly annyira, hogy kénytelen volt elhagyni Kassát, prédikátorságot vállalni Varannón, házitanítóságot Bedegi Nyári István felvidéki főúr udvarában.

A kiábrándult Csombor itt a tudomány, a műveltség, az erkölcs világába menekül. Könnyedén, talán kissé tudálékosan, mesterkéltén rendszerezzi erkölcsi kategóriákba kitűnő humanista ízlésre valló ismereteit, bibliai, történeti, irodalmi példáit és ezekhez fűzött elmélkedéseit, hogy »a jó erkölcsre tanítsa s rendes maga viselésére a Nagyságos Bedegi Nyári Ferentzet, a Nyári István Fiját«.¹⁰

Ez a könyv tehát már a világi témakör és szemlélet majdnem teljes feladása, s érdekes, figyelemreméltó változás a stílus terén is. Végeredményben itt is az »*Europica Varietas*«-ra jellemző logikus stílusmegfeleléssel állunk szemben: a bizonyos humanista műveltséggel rendelkező, pompakedvelő, nemesi, »udvari« olvasóközönségnek készült könyvecske szerzője jó érzékkel, díszes, cicomázott köntösbe öltöztette mondanivalóját. S valóban, a Csombor által használt metaforák célravezetően alkalmazhatók a bonyolultabb fogalmak közötti összefüggések kifejezésére, a jelzők, képek, hasonlatok, s az olykor pázmányi logikára emlékeztető körmondatok választékosan, néha művészi módon emelik ki, világítják meg az író mondanivalóját.

Az »*Udvari Scholá*«-nak különösen a »*Dedicatoria*« c. előszava árul el sokat ebből a stílusból. Íme egy jellemző körmondata, mely egyetlen, jelzőkkel, metaforákkal díszített hasonlatnak is felfogható:

»En ez világhot méltán hasonlítom amaz Cretábéli Labyrinthushoz, mely felől azt írják, hogy oly *czudálatos czigz biga kerengő tekergő* épület vólt, hogy ha bé boczátottac az embert, az sok tekhergésecc miatt, soha ki nem tudott jöni belőle... (itt következik a Minothaurus, Ariadné, Theseus meséje): Bizony ez világhban valaki bé jó, ez világhnac sok tekervényes ösvény[e] közöt néki el kellene tévedni, és *amaz rut vadtól az testi gyönyörűséghtül* megh kellene emésztetni, ha *amaz tiszta Ariadnenac az Anyasz: egyháznac vezérlő fonalat, az Szent írást, avagy* azon formára *az Philosphusoktól viaszszaltatot mazzagot, az Ethicat, az jó erkölczökrül* írt tudománt ne követné: De az szabadíttya megh az embert ez világi Sireneknecc csalárd éneklésüktül, az az Circenek undok vendégségétül, kiben az vendégek disznocká tünnecc vala.«¹¹

Ugyancsak itt így szólítja meg tanítványát:

»...Kénszerítettel az én temérdek rockamon elmémnek darabos szöszibül fodrot fonalomat csak azért követni, hogy azt az mi természeted szerint benned vagyon, job módgyával végbe vihessed.«¹²

S itt tűnik szemünkbe az is, hogy a szentírásnak példájával élő könyv: »az Vr földé szántására csinált eke«,¹³ hogy »az Nömös Tudománynak zabolun

⁹ Kemény Lajos: Szepsi Csombor Márton életéhez. ItK. 1909. 482–484. Az idézet a városi tanács 1620. III. 19-én kelt jegyzőkönyvéből való.

¹⁰ Bod Péter szavai. Magyar Athenas. Nagyszében, 1766. 314.

¹¹ US. 2–4. A Labirintus hasonlat megtalálható Balassi »Mire most barátom azon kérdezkedel...« kezdetű versében is (Balassi Bálint Összes Művei. Bp., 1951. Eckhardt S. kiadása. 51. 41–44. sor). A párhuzamot l. idézett dolgozatunkban.

¹² US. 7.

¹³ US. 12.

való hordozása az, mely által helyesen lehetne minden frásoknak ki boczáta-tása...¹⁴

A könyv tartalmát képező »Intés«-ekben ilyen mondatokat olvashatunk: »Erős az ki... semmi világhi gyönyörűségnek szelének fuására nád módgyára nem hayladozik, hanem inkább palmafa módgya szerent az szorongatasban nevelkedik szerenczeiében fel nem fualkodik.«¹⁵

»Az mint az mezőben tavasszal nagy gyakorta felálván, amaz kéz sebesítő tövisék között találod az ió szagú szép gyöngy virághot, és szömedet gyönyörkötöttő sárga és kék violát: hasonlatosképpen ez világhi szorongato nyomorúságokban, és szenvedésekben leled fel az bődoghságot...«¹⁶

»Soha sebz hasonlatossággal én le nem írhatom ez világhi nyomorúsághnak hasznát, mint mikor azt mondom: Az miképpen az ki az ighen mély kút-nak fenekéről az éghet nézi, szintén dél színben is megh láttya az éghi czil-laghokat, az ki penigh az kutban ninczen, hanem csak az kut mellől nézi, az napnak ragyogása miatt megh nem láthattya, Hasonlatosképpen az ki az nyomorúsághnak vermében, avagy mélységes kutyában esik, mindenkor [l]áthattya az Istennek czillagzo ırgalmassághát, könyörületességét, az ki penigh ez világhnak tündöklő szerenczeiében gyönyörködik, ritkán avagy soha nem láthattya.«¹⁷

»... az fősvénység... az emberi életnek kertében nőtt gonosz fű... bé repülte Dalilanak kebelében az fősvénységnek fogoly madara...«¹⁸

»Nem használ semmit idődnek szépen tündöklő virága, semmit nem barátidnak melletted álló serege, iámbor, tisztos szolgálidnak minden-félé való gyors tekintete, semmit nem szükséghedre nézendő bőséghed, nem hasznal okos, és bölcz elmélkedésed, semmit nem nemzetségednek nagy tekintetes eredete: Migrabimus omnes, mindnyaian el menyünk, mindnyaian el költözünk, csak azok bődogok az kik iól mennek ez világból, iól mennek azok, az kik megh utállják semminek tartják az halált.«¹⁹

Jegyezzük meg erről az igényes logikával felépített utóbbi mondatról, hogy ugyanúgy, mint Pázmány néhány »kis remeké«-nek, ennek is ismétlődő szókapcsolat a »lelke«:²⁰ a nem-sem, sem-nem. Ez fogja össze, ez teszi erélyesebbé, világosabbá.

De milyen források, példák vagy hatások eredményeként beszélhetünk Csombor prózastílusának későhumanista, barokkos vonásairól? Műveltsége, irodalmi mintái nyilvánvalóvá teszik, hogy nem a Rimayéhoz hasonló tudatos kísérlet az övé.²¹ Az csak feltevés lehet, hogy már európai vándorútja

¹⁴ US. 14.

¹⁵ ŰS. 56.

¹⁶ US. 72. A tövis és viola hasonlat megvan Balassinál is:

»Irigyekttől mert oly nehéz én vigasztalómhoz

Nekem jutnom, mint tevistül az szép violához.«

Id. Balassil-kiadás. I. köt. 64. Bizonyára mindkettőjüknél az »Énekek Éneké«-ből (IV. 1.) ered.

¹⁷ US. 75.

¹⁸ US. 127–128.

¹⁹ US. 184.

²⁰ Pázmány stílusában Horváth János mutatott ki ilyen szerkesztésű mondatokat. »Barokk ízlés irodalmunkban.« Napkelet. 1924. Újra kiadva: Tanulmányok. Bp., 1956. Innen idézem. 76.

²¹ Rimay prózastílusának barokkos vonásairól l. Koltay-Kastner Jenő: id. cikk.

során meglegyinthette ennek az akkor már virágzó stílusterékvésnek a szele, de az, hogy az olaszból (esetleg latin, vagy német közvetítéssel) fordított vallásos művek: prédikáció-gyűjtemények,²² melyekben már pompázik a barokk, hatottak rá, ez egy példával bizonyítható.

Az »Udvari Schola« utolsó »Intés«-ének »Vtáld megh ez halált Tarczdl semminek« ezek a sorai vezetnek bennünket nyomra:

»Vtolszor, talám méghis azt veted előmben: Vallyons édes lelki Pasztorom, ki nem félne az halaltól, az kit oly rut ábrázatban irnak le az kép írók? Nincz feiében egy szöme is, allatlan, orratlan, kopasz, nincz hosa, ere, ina, vékony nyaka, hosszú ujjai, kezei lábai, görbe az hata, gyomor nélkül való, véri vet, keskeny, magos kezében penigh aso, kapa es kasza, es mit mondgyak egyebet, egy szü rettentő nagy czuda.«²³

Egy szövegösszehasonlítás elárulja, hogy Csombornak ez a leírása Lépes Bálint 1616-ban Prágában megjelent »Az halandó és itilétre menendő tellyes emberi nemzetnek fényes tüköre«²⁴ c. könyve (az olasz Gabrielle Inchino lelki-gyakorlatos prédikációgyűjteményének fordítása) barokk naturalizmussal ábrázolt Halál-képének rövid, tömör, néhány helyen egy-két módosítással ellátott átvétele. Csombor minden bizonnyal ismerhette ezt a rendkívül népszerű könyvet.²⁵ A kiadás után két évvel maga is járt Prágában, s 1623-ig itthon is kezébe kerülhetett. Mivel a könyv népszerűségéhez egy új adalékkal kívánunk szolgálni, a Halál-leírást hosszabban idézzük:

»Az kép irok... ki abrazák, szemünk eleyben teriesztik minékünk az halalnak tulaydonsagat, természetét es mivoltat, midön rutt iszonyu abrazatban es képben le lineazzak iedzik ötet. Hogy meg mutassak mi legyen az Halal, irnak egy emberi oly képet, ki csak azon cyont es tetém, kit mintha az inak foglalnanak egyben, kinek sem szeme, sem füle, sem orra nyncsen: mezételen es csak latnys ötet szörnüü: Nincs semmi ferfiuy, vagy aszony emberi neme ő neki, kezében eles sarlot irnak, mintha azt reszkettetne, es ugy yiezetne vele az embereket.

Oh bölcs kep iroknak ieles mesterségek, elegh ektelen abrazat ugyan, de titkos dolgokkal bevelkedik.

Nem irnak szemeket a halalnak, mivelhogy őis senkinek, hanem tudom mely nagy hatalmu es értékő legyenis, személyével nem gondol...

Fülek nélkül irattatik az Halal, mert haraghianak es busulasanak meg enyhettesere, senki könyörgesenek nem ad helt...

Nem irnak orrot az Halalnak, mert nem gondol oh te czifran öltözködő aszony allat; óh, te faytalan iffiu, az te pesmaddal, az veled hordozo, patikabol valo io illatu szaggal...

Meztelen irizk az Halalt, mert ő nem sokat ad ez vilagy ioszagon, gazdagsagon, ayandekon...

²² Összefoglalásukat l. Koltay-Kastner Jenőtől: XVII. és XVIII. századi olasz-ból fordított vallásos műveink. EPhK. 1927. 24–31.

²³ US. 199.

²⁴ Nyomt. Sessius Pál. MDCXVI. Az Orsz. Széch. Kvt. egyik példányát használtam. RMK. I. 469.

²⁵ Lépes B. és a barokk viszonyával, könyvének népszerűségével kapcsolatban l.: Koltay-Kastner Jenő: A magyar irodalmi barokk. Bp. Szle. 1944. 117–129.

Bőr, hus es ver nélkül iratik az Halal, mert semmi tekintete nyncs, oh szép, es ekes Aszonyok, ő neki, az ti ekesseggetekre, es magok mutogatására...

Termeszett közöt valo valasztas nélkül irattatik; mert sem Him es Nösten, sem Ferfiu, sem Aszonyalat rendben tem teszen külömbseget...

Vegezetre eles sarlot irnak az kezeben, mert mint egy valami arato az gabonat, es füvet, úgy ő az embereket aratton arattia ki ez vilagbol.»²⁰

Az a mű, melyen erősen érződik Lépes prédikációgyűjteményének hatása, 1639-ben Kassán jelent meg ezzel a címlappal: »NOVISSIMA | TVBA | az az | ITILETRESER | KENTŐ VTOLSO | TROMBITASZO | Mely | Ez kis Könyvben keresztyeni hat ki | voltkeppen valo Beszelge | tesekekben Osztatot el. | KELLYETEK FEL HA | LOTTAK, JÖVETEK | AZ ITILETRE | Deakbul Magyarra fordítatot | DARHOLCZ CHRISTOPH | Altal | Cassan 1639 Esztendőben.«²⁷ Az előszóból tudjuk meg, hogy a latin eredeti szerzője Tolnai János. Sokáig eldöntetlen kérdés volt, kit kell e név mögött keresnünk.

Turóczy-Trostler József egyenesen kétségbevonta szerzőségét,²⁸ *Zoványi Jenő* előbb a Kapiban lelkészkedő, Darholcz köréhez tartozó Tolnai Balog Jánosra gondolt,²⁹ majd végül ő tisztázta a problémát *Tolnai Dali János* személyében jelölve meg a szerzőt.³⁰ Tolnai Dali a magyar puritánus mozgalom legkiemelkedőbb alakja,³¹ 1638-ban tért haza külföldi tanulmányútjáról, ekkor kereste fel Darholczot, s kérte meg a fordításra.

Mivel a »*Novissima Tuba*« eddig csak mint könyvészeti probléma keltett érdeklődést,³² röviden néhány szempontot kívánunk felvetni elemzéséhez. A fordító *Darholcz Kristófról* nem tudunk sokat. Apja: *Ferenc*, szendrői várkapitány, Finta és Hilyó birtokosa (Sáros m.), később az 1535. évi országgyűlés választmányi tagja,³³ irodalompartoló főúr volt. Különösen *Szenczi Molnár Albert* támogatásában vannak nagy érdemei, aki »*Discursus de summo bono — Az legfőbb iorol...*« c. Lőcsén kiadott fordításának 1630. I. 20-án kelt ajánlásában melegean emlékezik meg pártfogó gondoskodásáról.³⁴ Másik pártfogoltja maga *Csombor*. Ő »*Europica Varietas*«-a Németországról szóló részét szép dedikációval ajánlja neki és *Ketzer Andrásnak*.³⁵ *Darholcz Kristóf* a XVII. sz. eleji felvidéki humanizmus kiemelkedő alakja. A legszorosabb barátságban állott a *Balassi-testvérekkel*,³⁶ kedvelte, maga is művelte

²⁰ 35–39.

²⁷ Az Orsz. Széch. Kvt.-ban őrzött egyetlen ismeretes példány. RMK. I. 692.

²⁸ Tolnai János és a *Novissima Tuba*. ItK. 1936. 219–220.

²⁹ Kisebb dolgozatok a magyar protestantizmus történetének köréből. Sáros-patak, 1910. 119.

³⁰ Melyik Tolnai Jánosnak a műve a »*Novissima Tuba*?« MKSzle, 1941. 82–84.

³¹ Életének, munkásságának legjobb értékelését l. Makkai László: A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen c. könyvében. Bp., 1952.

³² Makkai is éppen csak említi.

³³ Nagy Iván: Magyarország családai. Pest. 1858, III. k. 238.

³⁴ A dedikációt idézi Dézsi Lajos; *Szenczi Molnár Albert Naplója*, levelezése és irományai. Bp., 1898. 396–397.

³⁵ EV. 153.

³⁶ Eckhardt S. szerint Kapy Sándor révén Balassi többször megfordult *Darholcz* fintai birtokán. Utóljára közvetlenül a költő halála előtt Esztergom ostromakor találkoztak. Vö. Balassi Bálint kortársai. ItK. 1943. 132–139.

a családjukban divatos humanista költészetet.³⁷ Ő íratta udvari embereivel és barátjaival a Balassi-testvérek dicsőítésére kiadott epitáfium-gyűjteményt (Bártfa, 1595).³⁸ Hogy *Rimaynak* szintén barátja volt, ezt Rimay egy hozzá írott latin nyelvű levele mutatja.³⁹ A már említett *Bocaius János »Hungaridos libri poematum«*-át, s ezen belül tizenkét versét,⁴⁰ *Rohaczius (Melchior)* pedig »*Disputatio*«-ját⁴¹ dedikálta neki.

A »*Novissima Tuba*«-öt (a címlapon tévesen hatnak írott) beszélgetése a HALÁL a TEST, az ÖRDÖG, a LÉLEK, a LELKIISMERET és a BŰN az EMBER utolsó óráján folytatott dialógusa. Műfaját tekintve tehát »része a négy utolsó dologgal foglalkozó beláthatatlan nemzetközi irodalomnak, mely megnyugtató háttérül szolgál a barokk zenének, drámának, festészetnek, s amely a mi XVII. századunkat is megtermékenyítette.«⁴²

Főleg *nyelve, stílusa* érdemel figyelmet. Helyenként *dramatikus* erővel peregnék dialógusai. Így mindjárt az Első beszélgetésben:

HALÁL: »Nyissatok Aytot.

TEST: Ki lehet az ki ily méresz parancziolattal zörget?

HALÁL: Az ki addigh semmi keppen el nem megyen valamigh hozzatok be nem mehet.

TEST: Az ayto hasadékjan majd megh tekintem, ha méltó vagy az mi szallasunkra, ha nem, bár sokkaigh zörgetsz sem jeösz be.

HALÁL: Lassad mit gondolsz? be fogaczé.

TEST: Oh iszonyu rettenetes vilagtallan czuda; Soha itt nem yarsz; eregy minden veszélyre: ha mind holtigh sem jüsz ide.

HALÁL: De bizony bé megyek...« stb.⁴³

Hogy további izelítőt kapjunk Darholz szép, választékos prózájából, idézzük még azokat a sorokat, ahol a TEST kétségbeesetten szabadkoczik az ellen, hogy a HALÁL táncba vigye:

»...ennekem hagy békét. Mert ugyan is ezen hur nyomorgatni, gyengen Hegedühöz termet uyaim miképpen illethetik, az te hidegh tetemeidet? s Az én verőfényen aranymódra tündöklő, külömb külömb virágokkal, es gyönyörűségees illatokkal ékesített hajam, miképpen szenyvedhessék Sas körmeodhoz hasonló uyaidot? Ez az en Tavaszi első virágokkal megh ékesített széles sima homlokom, az te hidegh kezeidtül, mint nyomattathatik le? Avagy hóhoz hasonló, szerelmes ölelgetesekre termet fejer karjaim, Jégh modu hidegh karjaid alat, miképpen fogyhassanak el? Tanczra gyors labaim miképpen szállhassanak az sötet sirban? Végezetre, az én nézésre méltó szerelemhez valo gyenge testem, miképpen rothadna megh, szoros helyen valami rosz edényben?«⁴⁴

³⁷ Az apját, Ferencet sirató kéziratot latin epitáfiumgyűjtemény három verse tőle származik. Eckhardt: id. cikk.

³⁸ Kiadta: Dézsi Lajos: Balassi Bálint Minden Munkái. Bp., 1923, II. k. 625–654.

³⁹ Új pontos kiadása és fordítása Eckhardt Rimay-kiadásában. Bp., 1955. 33–38.

⁴⁰ RMK. II. 287.

⁴¹ RMK. II. 956.

⁴² Turóczi-Trostler József: id. cikk.

⁴³ NT. 14–15.

⁴⁴ NT. 7–8.

Szinte kívánczik a felismerése annak, hogy ez a próza széphistóriánk és Balassi nyelvén iskolázódott. Az ő verseinek, Zrínyi szavával: »fajtalan énekeinek« zenéje, hangulata, szókincse lüktet itt tovább. Idézetünkhöz bőven találunk analógiát Balassi verseiben. A költő látva Krusit Ilona »haja arany színő voltát«, azt kívánja, hogy »hónál fejérb keze... szorosan ölelvén rá kerüljön«. ⁴⁵ Júlia »hónál fejérb mellyét kapcsolja ki«, úgy »hül szép szellőn árnyékban«, ⁴⁶ s »mint nap úgy tündöklök gyöngy között fényes haja«. ⁴⁷

Bécsi Zsuzsanna haja is arany színű, ⁴⁸ s a lengyel citerászlányé is: »Fényes haja nap csillaga vagy sárarany sárgája« ⁴⁹ stb. Költői közhelyek ezek, de annak a Darholcz Kristófnak a fordításában, aki Balassi baráti köréhez tartozott, nyilván a költő hatására tűnnek fel.

A »Novissima Tuba« Balassival kapcsolatban azért is érdekes lehet, mert ha fél századdal később is, de szinte csokorba köti a kor ifjú főurainak, így a költőnek is: »vétkét, sok hitetlenségét, undok fertelmességét, rútságát, álnokságát«: testi gyönyörűségek, mulatozások (jól felserdült pohár borok emelgetése!), drága ruhákba való öltözés (sok színű, külömb-külobm féle virágokra szőtt drága köntösök!), mesterséges és csúfos játékok nézegetése, bujálkodó táncok járása, paráznság, szerelmes gyönyörűségekkel teljes ölelgetés, kedves és jó ízű álmok az ágyas házban, vizekben való hűsölés stb., stb. ⁵⁰

Érdekes kultúrtörténeti adat lehet, s arra is rávilágíthat, hogyan udvarolt — mondjuk Balassi Bálint — jó háromszázötven éve.

»Igazán szabadosan meg vallom, hogy az paráznát mindenkor velem hordozom, ha penigh olyan kedvem szerint valo talaltatik lenni, az ki az en ölelgetéseimet méltan megh érdemli, szeonyegekkal be vont, szerelmes gyönyörűségekkel tellyes, ágyas hazamban viszem; Avagy ha masképpen kívannya az alkoholmatossagh, az vig lakasnak eredünk, szép szerelmes tréfa beszédekkel élünk, közönseges jatekokat czudallunk, avagy ha mikor lehet, az szép viragokkal ekesült kús mezőn, altal ölelkezve egymás kezét fogjuk, s — ugy setalunk, az faknak héjaban metellyük nevünköt (!), s úgy faytalan-kodunk; Ezeket megh unvan, az szép ki terjedett fáknak gyönyörűséges, hives arnyekiban, az zöld pasiton heverünk avagy ellenünkben épitet szép haylekokban megyünk be, s testünkben úgy hevülünk, és így enyhítgetem eletemet.« ⁵¹

De bennünket részletesen most csak az a rész érdek, mely a Halál leírását adja. Az alábbi idézetből ki fog derülni, hogy Darholcz fordítása még Csombornál is szembeötlőbben azonosítható Lépes már idézett soraival:

»Fogd meg az nyelvedet mert kéveset hasznalsz véle. Bar gyenge uyaid gyémantos gyűrűkkel ragyogyanak; kecze szörnél vékonyab hajaid arany modra tündököllyenek; Tavasz első viragokkal ekesült széles sima homlokid el ne nyomattassanak; Fejér-Borostiannal ékeseb karjaid nagy fríusen fényle-

⁴⁵ Eckhardt: id. Balassi-kiadás. 42.

⁴⁶ Uo. 93.

⁴⁷ Uo. 99.

⁴⁸ Uo. 111.

⁴⁹ Uo. 128.

⁵⁰ NT. 19—24.

⁵¹ NT. 24—25. A nevek »fába metelés«-ének klasszikus példájával Ariosto »Orlando Furioso«-jában találkozunk (XXIII. 102—104).

nek; Azte faytalan lábaid az bé vött közonseges tanchoz szokjanak; De az te gyenge bőrödnek külső részei es minden szépségi engem könyörületességre nem inditanak. Vgyan-is ezért irnak engemet megholt s el rohadott embernek hasonlatosságaban, egy kaszaval, fül, orr es szemek nélkül, cziak Cziontbul allonak; Mely kép irok mestersége noha nem szinte szép de oh mely igen nagy s rakva Titkos, mély ertelemmel! Akarodé hogy megh feycziem? Noha az külső kedveskedéssel nem gondolok, de mind azonaltal kedvedért megh czielekszem. Ezek azok az titkos dolgok!

Szemek nélkül vakon azért irattatom, hogy személy valogatás nélkül senkinek hatalmára, gazdaghsagara nem nézek senkivel sem gondolok.

Fülek nélkül azért; Mert azon haragom engesztelésére semmi könyörgést bé nem veszek.

Orr nélkül azért; Mert sem férfinak, sem Aszonyallatnak kedveskedő illatozási, nalam nem kellemetesek.

Mezítelen iratom azért; hogy ez világiakat nem keresem, sem gazdagságra, sem ajandekokra nem vagyodom.

Bőr, Hus vér nélkül azért; Mert engem az szép Aszonyok ékességek gyönyörűsége, sem magok hiaban valo mutogatások fényessége, hozzájuk nem édesíthet.

Nemek nélkül azért; Mert abban sem férfiat, sem Aszonyállatot nem tekintek.

Végezetre, Eles kaszaval azért; hogy megh tessék abbul, hogy en ez földről minden embereket, mint az mezei buzat, es kerti füvet, egy arant le kaszallok.»⁵²

A magyarázat az lehet, hogy Darholcz szintén forgatta Lépes könyvét, s a »Novissima Tuba« halál-képét Lépes kifejezéseinek pontos átvételével magyaráította. Ez viszont azt tételezi fel, hogy a Tolnai Dali János latin szövegének ezen a helyen szintén Lépes könyvén kellett alapulnia.

Egy kérdésre kell még válaszolnunk: Kik azok a »kép írók«, akikre Lépes (s forrása: Gabriele Inchino), az ő nyomán pedig Csombor és Darholcz hivatkoznak? Pontosan eldönteni nem lehet. Talán az akkor már Európaszerte elterjedt Halál és Haláltánc ábrázolásokra,⁵³ pl. *Holbein* (1497—1543) bámulatos és óriási népszerűségnek örvendő Haláltánc-sorozatára történik utalás.

Kovács Sándor

⁵² NT. 9—11.

⁵³ Képzőművészeti és irodalmi feldolgozásuk összefoglalását l. Dézsi Lajos Pesti György Haláltáncéneke kiadása előszavában. Bp., 1927. 7—24.

NÉHÁNY ADAT CSOKONAI »KULTÚRÁ«-JÁNAK KELETKEZÉSÉHEZ

A Csokonai színdarabjainak keletkezésével és szövegelemzésével kapcsolatos problémák vizsgálatánál komoly nehézségekbe ütközik a kutató, mivel ezek a darabok kéziratokban maradtak fenn, de legtöbbször nem Csokonai, hanem diákjai, barátai feljegyzésében, s valamennyi esetben egymástól eltérő, több kéziratban és ezek sem tartalmaznak pontos adatokat a keletkezésre vonatkozóan.

Így a »Kultúra«, teljesebb címén »Cultura vagy Pofok« c. darabjának születése körül sok kérdés még ma is tisztázatlan. Ferenczi Zoltán több helyen foglalkozik Csokonainak ezzel a művével és úgy beszél róla, mint amelyik már a Tempefői előtt elkészült és bizonyos mértékig ez utóbbi megírását készítette elő.¹

»Ily tanulmányok és hatások közt írta 1793-ban Tempefői vagy az is bolond, a ki poétává lesz Magyarországon cz. satyrai vígjátékát öt felvonásban. E művéhez mintegy bevezető gyakorlatul szolgált Terentiusból Patvarsky a „mai világhoz alkalmaztatva és magyarországi történetté téve”, továbbá egy eredeti pásztorjáték olasz mintára és a *Pofok vagy Cultura* vígjátéka. Közülük csak az utóbbi maradt ránk másolatban...«

Ezt a véleményt teszi magáévá bizonyos mértékig Varga Balázs is.² Csokonairól szóló tanulmányában.

»Kéthónapi nyári foglalkozás után azzal lepte meg az iskola pártfogóját és a csurgóiakat, hogy mulatságos komédiákat adott elő a diákokkal... A „Kultúra vagy Pofok” nagyszerű előadása majdnem botrányba fullt. A *talán még Debrecenből magával hozott* darabban...«

Ferenczi és a hozzá csatlakozók véleményét az teszi elfogadhatóvá, hogy a Kultúra témája és bizonyos mértékig szerkezete is hasonlóságot mutat a Tempefőivel. Ugyanígy hasonlóságot találunk a szatirikus és vígjátéki módszerek alkalmazásában is. A Tempefőit és a Kultúrát is bizonyos mértékig irodalmi programdaraboknak lehet tekinteni. Mindkettő Bessenyei nyom-

¹ Ferenczy Zoltán: Csokonai, Budapest, 1907. (Franklin).

² Varga Balázs: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1954. (Művelt Nép)

dokain halad, amikor szinte felsorakoztatja szereplőin keresztül a különböző műveltségű magyar típusokat.

Ezzel a felfogással áll szemben Horváth János véleménye, aki a Kultúra keletkezését Csokonai csurgói tartózkodásának idejére teszi.³

»...két első, a befejezetlen Tempefői (1793), meg Gerson (1795) a rokokó költő ifjúkorának, a másik kettő, Pofok vagy Cultura meg Karnyóné, a paródisztikus visszahatás évének, 1799-nek a terméke. Amazokat Debrecenben, ezeket Csurgón írta és itt elő is adatta, mégpedig úgy hogy a dalokhoz maga klavirozott: A Pofok kézírata jelzi is megfelelő helyen, hogy „Profeszor Csokonai úr” játszik valósággal a színpadon klavirozó szereplő helyett...«

Ugyanígy jár el Haraszi Mihály is Csokonairól írt életrajzában. Ő is két részre bontja keletkezés szempontjából Csokonai drámáit; az első csoportba tartoznak a Debrecenben írottak — Tempefői és Gerson —, a másodikba a szerinte Csurgón készített két vígjáték, a Karnyóné és a Kultúra.⁴

»Borissal, a szobalánnyal már egy egész népdalt énekeltet el...
...Szintén népdalt szólaltat meg a Cultura, vagy mint később elnevezte Pofok, című vígjátékában...«

Bár Haraszi kifejezetten nem beszél a keletkezés problémájáról, mégis azáltal, hogy a Karnyóné után tárgyalja a Kultúrát, hallgatólagosan ezt a felfogást teszi magáévá. A Csokonaival foglalkozók sok esetben nem foglalnak állást ebben a kérdésben, mint ahogy ezt Gulyás József is teszi. Elmondja mindkét felfogás érveit, de maga nem csatlakozik egyikhez sem.⁵

»A Pofok vagy Cultura c. darabot Ferenczi 1793-ból származtatja, de somogyi tájzólásai az 1788—89 évekből valónak mutatják. Haraszi szerint nem más, mint a Tempefőinek ifjabb kiadása. Tehát 1793 után keletkezett. Az érvelés alaptalan, a következtetés valószínűtlen. Ferenczi szerint a Tempefőihez bevezető gyakorlatul szolgál s hozzá képest az nagy haladást jelentett. Tehát szerinte előbbi a Pofok. A hozzá csatolt conclusió szerint 1799. aug. 17-én került színre Csurgón...«

Gulyás megvizsgálja mindkét felfogást és rámutat azokra a pontokra, amelyek gyengének mutatkoznak ezen állításokban. Annak ellenére, hogy a maga álláspontját nem közli a keletkezés kérdésével kapcsolatban, mégis jelentős Gulyásnak ez a tanulmánya. Felhívja figyelmünket a filológiai vizsgálódásra. A darab somogyi tájnyelvi sajátosságaira utalva, a mű dunántúli keletkezését valószínűbbnek véli. Valóban, ha a szöveget vizsgáljuk, sok olyan

³ Horváth János: Csokonai és Csokonai költő barátai.

⁴ Haraszi Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1880.

⁵ Gulyás József: Csokonai színdarabjainak előadása. Irodalomtörténeti Közlemények, 1925.

új, eddig ismeretlen adatra bukkanunk, amelyek segítenek bennünket a keletkezés kérdésének megoldásában. Nemcsak a tájnyelvi sajátosságokat fedezhetjük fel, amire már Gulyás is felhívta figyelmünket, hanem kisebb-nagyobb utalásokat dunántúli személyekre, helyiségekre és ezek az utalások még jobban aláhúzzák a mű itteni keletkezésének valószínűségét.

Mindjárt a darab elején Petronellával való beszélgetés közben Lehelfi a következőket mondja:⁶

»Éppen Bajomba létembe hallottam, hogy az examen alkalmatosságával Csurgón is játszottak komédiát; és ha annak egyéb haszna nem volna is...«

Csire István közli Festetics György grófnak, egy 1799. július 22-én Csépanhoz írt levelét, amelyben említést tesz erről az előadásról. Csire úgy véli, helytelenül, hogy a Karyóné c. darabot játszották volna ekkor. Irodalomtörténetírásunk azóta már bebizonyította, hogy ez a feltevés téves.⁷ Mindenestre a Csurgóra való utalást e helyütt alkalmi jellegűnek véljük, nem a darab egésze szerves részének. Ennél sokkal fontosabb, hogy ugyanabban a jelenetben említi Kármán József Urániáját és az első állandó magyar színjátszó társaságot.⁸

»Az a gyönyörű Uránia úgy magához vonta minden üres óráimat; kikérem az úrtól a negyedik kötetjét is.

Lehelfi

Sajnálom, hogy vele nem kedveskedhetem a kisasszonynak, mert ez a szép nemnek pallérozására célzó munka is arra jutott, amire minden jó szándékok Magyarországra. In specie a magyar Teátrum...«

Az Uránia megszűnése, mint ismeretes, a magyar jakobinus mozgalom bukásával következett be, amikor Kármán elhagyta Pestet. A Kelemen-féle társaság, amellyel Csokonainak volt némi kapcsolata, feloszlása 1796-ban, szintén Martinovicsék bukása után következett be, mivel föltehetően kapcsolatban állottak az említett mozgalommal.

Míg a Csurgói színjátszás említése nyilvánvalóan csak az aktualitás kedvéért történt, mintegy az iskolai munka propagálására, addig ez utóbbi utalások azért sokkal jelentősebbek számunkra, mert nem a környezet, a hely diktálta őket, hanem a főgondolathoz szervesen kapcsolódnak, Csokonai társadalombírálatának megnyilvánulásai és mint ilyen utalnak arra is, hogy ez a rész feltétlenül az említett események bekövetkezése, tehát 1796 után keletkezhetett.

⁶ Cultura. Első felvonás, harmadik jelenés.

⁷ Gulyás József: Csokonai színdarabjainak előadása. Irodalomtörténeti Közlemények. 1925.

⁸ Cultura. Első felvonás, harmadik jelenés.

Ezeknek említése nagyszerűen beleillik abba a képbe, amely az egész Kultúrát jellemzi, abba az irodalmi programszerűségbe, amelyet a Tempetőihez hasonlóan, ebben a darabjában is adott.

A színmű egy másik helyén⁹ »Pupám«, vagy más változat szerint »Pampám« kutyát emleget, ugyanazt a kutyanévet, amely a Dorottyában is előfordul.

Ez természetesen csak arra enged következtetni, hogy a két mű keletkezésében közel állhat egymáshoz. A mi szempontunkból jelentősebb az a rész,¹⁰ ahol a kor híres, vagy hirhedt somogyi betyárját említi:

»eregy the gyilkos, tholvaj, bizony thalán the vagy Pihó
(Pihó)...«

Ez a Pihó nevezetes személyiség ebben az időben Somogyban. Sokan rettegnek tőle, de a szegény nép ajkán úgy él, mint a nép hőse, aki csak a gazdagokat és elnyomókat rabolja ki, a szegényeket segíti, támogatja. A hagyomány szerint maga a költő is találkozott a híres betyárral. Mindenesetre Csokonai öbbször is megemlíti, így a másik csurgói darabjában, a Karnyónéban:¹¹

»Rettenetes gyilkosság,
Merő azon pihóság...«

A betyár nevének említése mindkét darabjában valószínűvé teszi a két mű keletkezésének közelségét.

Másutt Csokonai Szászlaki szájára ilyen szavakat ad,¹² amikor az a külföldi ételeket dicséri, a magyar ételeket pedig ócsárolja:

»Velem a somogyi sodárt, thuri sajtot azt az elszenvedhetetlen
kövér magyar kolbászt meguntatta az a fein, ah igen igen fein
vestfáliai sonka, helvétiai sajt, és veronai salami...«

Somogyi ételek említése természetesen ismét arra utal, hogy az író ha mást nem is, legalább ezeket a részeket valószínűleg itt, Csurgon írta.

Csurgó környéke is belekerül darabjába.¹³

»... lesz kávé, lesz minden, szép thánc, mondhatom derékh, itt
lesznek a Thopünári Thopünáriak, mondhatom szép muzsika lesz...
no így fogja a hegedüt (mutatja neki a zsidó) a Thopünári zsidók is
így fogják, a kesztheliek mégis szebben...«

Toponár somogy megyei kis falu, amely abban az időben arról volt nevezetes, hogy messze környéken ott laktak a leghíresebb zsidó muzsikusok

⁹ Cultura. Első felvonás, ötödik jelenés.

¹⁰ Cultura. Első felvonás hatodik jelenés.

¹¹ Karnyóné. Harmadik felvonás, első jelenés.

¹² Cultura. Második felvonás, ötödik jelenés.

¹³ Cultura. Második felvonás, nyolcadik jelenés.

Akik híres lakodalmat akartak tartani, azok a toponári muzsikusokat hívták magukhoz. Ugyanígy híresek voltak a keszthelyi muzsikusok is.

A későbbiek folyamán más vonatkozásokban ismét megemlíti az író Keszthelyt:¹⁴

»...de azt is elhiszem, hogy minden tubákos embernek orrának a kesztheli kéményseprőt kellene konvencióra megfogadni...«

Ezek a dunántúli utalások, amelyeket a fentiekben megemlítettünk talán valószínűbbé teszik azoknak a véleményét, akik már eddig is azt vallották, hogy Csokonainak ez a darabja minden bizonnyal nem az író debreceni tartózkodása (1790—95) körüli időkben keletkezett, hanem amikor Csurgóra került tanítani. Természetesen mindezzel nem zárjuk ki annak lehetőségét, hogy a Kultúra alap gondolata már a debreceni években is megszülethetett.

Ha a Kultúra keletkezésére vonatkozó vitának egyik oldalát vizsgáljuk, sok olyan érvet találunk, amely bizonyítja a Cultura alap gondolatának hasonlóságát Csokonai első debreceni korszakában írt műveihez, különösen a Tempefőihez. Az általunk felhozott idézetek ezzel szemben azt mutatják, mivel csaknem minden felvonás valamennyi jelenetéből találunk egy-egy példát, hogy az esetleges Debrecenből hozott alapötlet Csurgón alapos átdolgozáson eshetett keresztül, és végleges formáját szerkezet és egyéb szempontból, itt nyerte. Különbösen ez utóbbi véleményt igazolja a nemrégiben előkerült ún. Jókay kézirat. Jókay József (Jókai Mór édesapja) versgyűjteményében található a Kultúra egy kéziratosa példánya, amelyhez egy eddig ismeretlen előszó is tartozik.

Ebben az előszóban többek között ezeket találhatjuk:¹⁵

»...hát ha még azt is hozzá tesszük, hogy a leghíresebb theátrumban is hét számra készülnek; itt pedig egy hét alatt ki is dolgozták, le is írták, meg is tanulták, játszani is próbálták a theátrális darabot egy hét alatt, még pedig az exameni szoros napokban; hogy másutt a poeta minden játékhoz való dolognak viselésében úgy tehet, amint akar, csak képzeld és parancsol: itt pedig a firhangok is tegnap készültek el, hogy a poeta (mert ez teszi ám a legtöbbet) az ő két hetes nyavalyái között, felét kedveltség, felét pedig nyögés között többnyire az ágyból diktálta...«

Az előszó, amennyiben hiteles, megmagyarázza a darab keletkezésének közvetlen körülményeit. Természetesen így is fennállhat, ill. fennáll annak a lehetősége, hogy Csokonai a már korábban megkezdett alaptémát használta föl, sőt talán erre készítette az az igen rövid idő is, amely a darab elkészítésére és előadására még rendelkezésére állt. Egyet mindenesetre eldönt: a darab végleges formája kialakulásának időpontját, amely a költő csurgói tartózkodásának ideje. Ugyancsak magyarázatot ad a kéziratok különbözőségére,

¹⁴ Cultura. Második felvonás, tizedik jelenés.

¹⁵ Csokonai Vitéz Mihály: négy színjáték. A kötetet szerkesztette és utószóval ellátta Varga Balázs, Budapest, 1956.

és arra is, hogy miért nem maradt fenn saját kézírásában. Megmagyarázza ez a dunántúli tájszavak kérdését is. Csokonai diákjai, akiknek betegágyában a darabot diktálta, csaknem valamennyien dunántúliak.

Varga Balázs, a kitűnő Csokonai-kutató már ebben a szellemben rendezte sajtó alá a gondozásában 1956-ban megjelent négy Csokonai színjátékot.

E rövid kis eszmefuttatásban nem akartuk az egész kérdést feldolgozni, csak néhány új adattal szeretnénk volna hozzájárulni Csokonai egy műve keletkezésének tisztázásához.

Kordé Imre

MOLNÁR GYÖRGY, A REALISTA SZÍNJÁTSZÁS ELŐFUTÁRA

Színészről, rendezőről tanulmányt írni nem könnyű feladat. Az irodalomtörténész számára az írói alkotás mindig hozzáférhető anyag, ami biztos támpontul szolgál az értékítélet kialakításában. A színész és a rendező művészetének megítélésében más a helyzet. Alkotásuk az előadással együtt eltűnik. Igaz, hogy ott vannak a korabeli napilapok és folyóiratok színikritikái, ezek azonban az egész előadás minden mozzanatát nem tudják pontosan és híven megőrizni. A színháztörténész számára a legbiztosabb adat egy-egy színész, vagy rendező művészetfelfogásának a megítéléséhez, ha a színész, vagy rendező művészetéről vallott felfogását írásban is lerögzíti. Molnár György színészi és rendezői felfogásával és elképzeléseivel kapcsolatban abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy színházesztetikai nézeteit több műben is lefektette, amelyek legnagyobb részét éppen szegedi tartózkodása alatt, Szegeden adta ki.

Molnár György, a színész, a rendező, színigazgató és dramaturg sok tekintetben figyelemreméltó alakja a magyar színháztörténetnek. Mint igazgatónak nagy érdeme, hogy elvitte a magyar szót és színházi kultúrát a legeludgotabb helyekre is, mindenütt szítva a hazafias érzést. Mint a Budai Népszínház igazgatója fiatal magyar írókat toborzott és tehetséges színészeket fedezett fel. (Jászai Mari). Mint dramaturg drámaírókat nevelt a magyar színpadnak. Rákosi Jenő Aesopusa az ő átalakításában aratott sikert. Molnár Györgyről, a rendezőről Galamb Sándor írt egy rövid ismertetést. Galamb megállapítja, hogy Molnár György rendezői képessége a Budai Népszínházban bontakozott ki. »Ő az első, aki megsejti az együttes játék fontosságát. Rendező működése a magyar színészet történetében nagy jelentőségű. Azzal, hogy a rendezői munkának nagy fontosságát felismeri, iskolát csinált s az utána következőknek nyomát egyengette.«¹

Molnár Györgyöt, a színészt Verő György »nagyerejű, bensőséges, de igen szeszélyes művésznek tartja.«²

A magyar színháztörténeti kutatás is sokat köszönhet Molnár Györgynek. Háromkötetes emlékirata³ értékes adatokat szolgáltat a magyar színészet

* A »realista« szón a XIX. század történetileg időzített művészeti irányát értjük. Ettől függetlenül a patétikus, deklamáló színjátszói stílus túlzásaival szemben minden korban fellépett egy egészségesebb, természetességre való törekvés. (Igy Molière is a XVII. században.)

¹ Színészek Lapja, 1927. 1. sz.-ban, Galamb Sándor — Az első nagy magyar rendező.

² Verő György — A Népszínház Budapest színi életében. 1925. 64—66.

³ Molnár György — Világos előtt, Szabadka, 1880; Világostól Világosig, Arad, 1881; Világos után, Arad, 1882.

múltjából. Emlékirataiból képet alkothatunk magunknak az akkori közönség ízléséről, a vándorszínészet keserveiről, nagy színészegyéniségekről, mint Egressy, Prielle Kornélia stb.

Végül Molnár Györgynek talán a legnagyobb érdeme: a Budai Népszínház megalapítása.

Mindezek az értékeken túlmenőleg Molnár György nemcsak a magyar, hanem az egész európai színjátszás területén a színpadi realizmus egyik előfutára. Mostani kis tanulmányunkban Molnár György sokoldalú munkásságából csak azokat a nézeteit ismertetjük, amelyekkel a színpadi realizmus útját készítette elő.

Míg André Antoine, az 1887-ben Párizsban megalapított »Théâtre libre«-ben, Otto Brahm az 1889-ben létrehozott »Freie Bühne«-én a színpadi naturalizmust honosítják meg, Molnár György néhány évvel fellépésük előtt előremutatón már a színpadi realizmus alapjait fekteti le Shakespeare és Molière néhány művének többnyire Szegeden könyv alakjában kiadott szerepfelfogásában.

»Lear király tragédiája és előadásáról« szóló tanulmányában így ír: »A műtárgy és az élet egy legyen, ti, valóság, mely szép és igaz is.« A műtárgy az ő felfogásában azonban nem a naturalisták szolgái életmásolását jelenti, hanem bizonyosfokú eszményítést is: »amikor a műtárgyat feldolgozzuk és szépségben, igazságban eszményítve az élet valósága szerint tökéletes illúzióval előállítani igyekezünk, egyszersmind a műtárgy idejét és korát, levegőjét a közönség szeme elé kell varázsolnunk.«⁴

Ez a megállapítása két szempontból is figyelemreméltó: 1. a valóságból indul ki, de míg a naturalisták megragadtak abban a törekvésben, hogy a valóságot fényképszerűen másolják, Molnár György azt is tudja már, hogy a valóságot a színművészet sajátos törvényei alapján kell ábrázolni. 2. realizmust követel a történeti darabok előadásában a jelmezektől és a díszletektől. Ezen a téren nyilván a meiningeniek is hatottak rá. A színjátékot szintetikus egységben fogja fel, elítéli a díszlet és a jelmez öncélúságát, a jelmezektől és a díszlettől is azt követeli, hogy összhangban álljanak a dráma szellemével és hangulatával. Elítéli a Learnek azt az előadását, amelyben »Lear lányai a 19. századi divatos szabású, könnyű lyoni selyem uszályos ruhába öltöznek.«⁵

Molnár György korán felismeri, hogy milyen fontos egy darab előadásában az egységes játékművészet, az együttes kialakítása. »A színpadon mindenkinek és mindennek egy irányban kell összeműködnie. Ekkor és így lesz a műtárgyban minden természetes, emberi és igaz.«⁶

A »természetes«-re, »igaz«-ra és »emberi«-re való törekvésével Sztanyiszlavszkij előfutáraként lép fel. Abban is, hogy a tudatos színészi alakítás mellett tesz hitet. »Az előadó művésznek a költő műtárgyát mélyen tanulmányoznia kell, részletekre szedni... ismét egybeolvasztani.«⁷ Ellene van a hatásvadászó ripacszkodásnak és a színésztől művészi alázatot követel a drámaíró iránt. A színésznek a drámaíró által megalkotott jellemet kell

⁴ Molnár György: Shakespeare — Lear király tragédiája és előadásáról. 2. b. kiadás, Szeged, 1885.

⁵ Uo. 6. old.

⁶ Kiemelés tőlem.

⁷ Uo. 5. old.

ábrázolnia. Ilyen alapon bírálja Salvini Othello alakítását, amelyben, szerinte, túlteng az öncélú hatásvadászat a jellemábrázolás rovására. »Hűség a költőhöz, akivel együtt teremt az alkotó művész! Ez a jelszó! Ez a kötelező! Éppen ezért hűtlennek tartom és hamisítónak az oly előadó művészt, aki a költőt megértve, mégis ellene tesz, hogy magát előtérbe tolva a költőt eltakarja.«⁸ Azt követeli tehát a színésztől, hogy ne önmagát mutogassa, hanem a szerepét adja. Olyan elveket hirdet tehát, amit később Sztanyiszlavszkij fogalmazott meg hasonlóképpen. Ilyen alapon tartja például nagy színésznek Komáromi Samut, akiről azt írja, hogy »akárhány alakot adott, mindenik más-más volt bensőben-külsőben egyaránt.«¹⁰

Szerepfelfogásában Molnár György maga is a drámai alak jelleméből indul ki. Molière »Tartuffe«-jében Pernelle-nét igen helyesen férfias természetű, öreg, de mindig erőteljes asszonynak fogja fel és elítéli a korabeli gyakori és helytelen ábrázolási módot, ami Pernelle-néből töpörödött, tehetetlen testű aggot alakított, aki botra támaszkodik. Molnár György rámutat a helytelen ábrázolási mód valószínű eredetére is. Molière korában egy sánta férfiszínész, az ifj. Béjard alakította a szerepet, aki a botot sántasága miatt használta. A Comédie Française hagyománytisztelete megőrizte a botot, de az öregasszony férfias, kemény, erős természetét is. Egy magyar rendező láthatta Párizsban a darabot és csak annak külső rekvizitumát, a botot vette át. Így terjedhetett el abban az időben magyar színpadokon ez a helytelen ábrázolási mód.

A »Tartuffe« szereplőinek analizisében realizmus és lélektani elmélyedés látszik, amiben megelőzte és felülmúlta a korabeli előadások átlagát. Kifogást emel az ellen a ripacszkodó játékmódot ellen is, amit Orgon megszemélyesítői használnak akkor, amikor Dorina úrnőjének, Elmirának betegségéről tudósítja Orgont. A legtöbb korabeli színész ezt úgy játszotta meg, hogy olyan kifejező fintorokat használt, amelyek teljes érdektelenséget mutattak nejük iránt, pedig Orgon csak türelmetlen, hogy Dorina mindig Elmira betegségére viszi át a szót, míg Tartufferől gúnyolódva csak odadobja a szót. »Orgon szereti nejét, tiszteli, becsüli is, érdeklődik iránta és egyáltalán nincsen olyan terhére, s nem is unta meg a nálánál sokkal fiatalabb, kedves nőt, amint ezt Orgont játszó Dorina beszéde alatt fintoraikkal kimutatják.«¹¹

Ezzel a felfogásával a pszichológiai realizmus hírnökévé válik és a túlzott, bohózatí játékmódot helyett az igazibb, lélektani elemzésen alapuló játékmódot vallja. Tartuffe-öt, igen helyesen, jellemvígjátéknak fogja fel és nem bohózatnak. »Molière »Tartuffe«-ben olyan élethű embereket vitt a színpadra, akiknek céljuk és dolguk van, akik cselekszenek és nem pedig csak mókáznak, mint az olyan Orgonok és Dorinák, akik a művészi alkotás helyett, ezzel nem bírván, azt képzelik, hogy Molière játszi szeszélyből bábfigurákat rángat a közönség mulattatására.«¹²

Elmira szerepét nehéznek tartja, ami csak: »nagy gondolkozással, hosszas tanulmányozással kell feloldani és újra egybeolvasztva, egészében megalkotni.

⁸ Világostól Világosig 123. old.

⁹ Molnár György: Shakespeare — Othello, Szeged, 1885.

¹⁰ Világostól Világosig, 83. old.

¹¹ Molnár György: Molière — Tartuffe, Szeged, 1885. 11. old.

¹² Uo. 15. old.

Nehéz szerep, amihez nem elég csak a rutin, teremtő lélek, költői ihlet kell hozzá.«¹³

Ez az idézet azt is megmutatja, hogy a színészi alakítástól egyszerre megkövetelte az ihletet, tehát az ösztönös érzelmi elemet, de ugyanakkor a tudatos, értelmi tevékenységet is. Prielle Kornéliát kivéve nem is talált mást, aki jól megoldotta volna Elmira szerepét. A Tartuffe-öt alakító színészek játékában azt kifogásolja, hogy csak a képmutatást emelik ki belőle, de nem mutatják meg jellemének másik vonását, amit főleg Elmira mellett árul el, a »kedélyes huncutot, a szenvedélyes, érzéki szerelmest«.¹⁴

Ez a rövid ismertetés is, amint látjuk, rávilágít arra, hogy Molnár György a színjátszástól lélektani realizmust követelt és ezzel a felfogásával nemcsak a magyar, hanem az egész európai színjátszás egyik élenjáró alakja volt. Érdekes viszont az a körülmény, hogy saját rendezői gyakorlatában ő se mindig valósította meg a fentebb ismertetett elveit és rendezéseiben sokszor csábították a látványos színpadi trükkök.

Kálmán László

¹³ Uo. 22. old.

¹⁴ Uo. 25. old.

A SZEGEDI PARASZTNOVELLA KELETKEZÉSE

(Részlet egy készülő tanulmányból.)

Ma már minden iskolásgyermek ismeri hazánkban Tömörkény István és Móra Ferenc nevét, s azt is tudják róluk, hogy életművük a szegedi népeleten alapszik, belőle merít anyagot, ihletet és művészi formát. Mikszáth Kálmán, Juhász Gyula, Móricz Zsigmond ismerői azt is tudják, hogy a szegedi és Szeged környéki népelet problémái, sajátosságai nemcsak néhány helyi író számára nyújtottak művészi ösztönzést. A szegedi irodalmi élettel foglalkozók mindhez hozzáteszik — és nem alaptalanul — hogy a nagy alföldi város és tanyavilágának parasztsága pusztá létével akkora hatást gyakorolt Szeged irodalmi életére, hogy itt hosszú évtizedeken keresztül az irodalom alig jelentett mást, mint a parasztról novellát írni.

Ha a múlt század hetvenes éveitől kezdve belelapozunk a szegedi, vagy akár a fővárosi napi- és hetilapokba, egyre-másra szemünkbe ötlenek ezek a szegedi parasztnovellák. E novellák sajátosságai, íróik élete és működése elsősorban a helyi kutatókat foglalkoztatták. Megkísérelték kideríteni ennek a hazai viszonylatban egyedülálló jelenségnek az okait, megvilágítani kapcsolatait az országos irodalmi fejlődéssel, feltárni e művészi munka jellegzetességeit, meghatározni értékét, stb. — E kérdések megoldása nem maradt a néhány kutató magánügye, a város értelmiségét, a szegedi író, költő utódokat, újságírókat mindig foglalkoztatta a probléma. Sokan akadtak, akik túlbecsülték az u. n. »szegedi népiesek«-et, mások jelentéktelennek, jószándékú dilettánsoknak minősítették őket, akikkel jobb, ha nem dicsekszik a város.

Juhász Gyula kezdetben — minden bizonytalansággal a Babits-csal, Kosztolányival kötött barátság némi befolyására — Tömörkényestől elítélte őket, majd mintegy »exhumálva« legjobbjait a »szegedi őskert«-ből, kedves emléket állított nekik.¹

Preszly Lóránd jóindulatú lokálpatriotizmussal az egekig magasztalta mindannyiukat.²

¹ Lásd: Fővárosi és vidéki stílus. *Szeged és Vidéke*, 1903. jún. 21.; Szegedi irodalom. Uo. 1906. júl. 15. — A cikket és a körülötte kialakuló vitát röviden ismergetti Tolnay Gábor a *Magyar Szemle* 1934 szept. számában (74–80. l.); — illetve Tömörkény. *Szeged*, 1921. ápr. 24.; Tartozás. Uo. 1924. ápr. 26.; Homok. *Délmagyarország*, 1925. dec. 18.; Szegedi őskert. *Homokóra*, 1928. okt. 27-től 1929. febr. 4-ig; Tömörkény István (kézirat) 1928. Nyomtatásban, Ortutay Gyula előszavával 1941-ben, a Dugonics Társaság kiadásában jelent meg, Szegeden.

² A szegedi népies írók. Szeged, 1931. (Széphalom-könyvtár, 24. sz.)

Ortutay Gyula erős választóvonalat húzott Tömörkény és szegedi elődei, kortársai közé.³

Gergely Gergely a regionalizmus, a táj és népe, valamint az irodalom közötti bonyolult kölcsönhatások alapján kísérelt meg fényt deríteni az egész »szegedi népies« komplexumra, egyformán számbavéve Palotás Fausztint és Juhász Gyulát is.⁴

Vélemények és ellenvélemények egybevetése után végülis megállapítható, hogy Szegeden a XIX. század második felében egy speciálisan helyi jellegű parasztnovella-típus alakult ki, amelynek sajátos tartalmi-formai jellegzeteségei vannak, s ennek legjelentősebb — de nem egyetlen — művelője Tömörkény István. — E megállapításnak csupán Ortutay Gyula a Tömörkény-életművet máig legrészletesebben elemző tanulmánya mond ellent bizonyos mértékig azzal, hogy Tömörkényt szinte elszigeteli a »szegedi népiesek«-tól. Szerinte a »szegedi népies írók« azon túl, hogy szegedi témákat dolgoztak fel, műveikben semmi jellegzetesen szegedit nem nyújtottak, »kifejezési formájukban tehetetlenül kapcsolódtak a kor átlagirodalmához«, »nem alkothattak az egyetlen Tömörkény kivételével maradandót...«⁵

Kétségbevonhatatlan igazság, hogy pusztán a témaválasztás, maga a művészi ábrázolás tárgya nem határozza meg a művészi alkotás sajátos jellegét. Ha egy írói csoport, egy város irodalmi élete csak helyi tárgyválasztásában hordozza egyetlen közös vonását, művészileg semmi olyat nem ad, ami feljogosítana bennünket arra, hogy az illető csoportról, mint valami irodalmi specifikum megteremtőjéről, kiművelőjéről beszéljünk.

A későbbiekben azonban látni fogjuk, hogy a szegedi novellistákat nemcsak a szegedi parasztéletből vett témák kapcsolják össze, hanem írói látásmódjukban is rokonok. Egyfajta »parasztkultusz« ez, amelyet Ortutay is tudomásul vett, s a német »Heimatkunst«-hoz hasonló, bár azzal össze nem függő jelenségnek tekint.⁶ Szerinte »a magyarosságnak és a vidékiességnak öntudatosan vallott és vállalt formája, a fővárostól való elszakadottságnak attitűdje melengeti« a szegedi írók hangját. Ehhez azt fűzi hozzá, hogy még ebben az írói látásmódban jelentkező rokonságban sincs formateremtő erő, mert szükségképpen velejárója a széleskörű műveltség hiánya és a bezárkózottság. Csupán Tömörkény az, akinek kortársaitól eltérő látásmódja és formateremtő tehetsége teszi lehetővé, hogy maradandót alkosson. E tömörkényi látásmódnak Ortutay szerint megállapított legsajátabb jegyei a *nép-rajziség, az ezzel összefüggő konkrétság, valamint a szegedi nép vallásos áhitatának és szociális helyzetének »benső megrendüléssel, minden kritizáló fönn-tartás nélküli« ábrázolása.*⁷

Egy pillanatilag sem vonjuk kétségbe Tömörkény szegedi kortársai fölé emelkedő tehetségét. Érthető az is, hogy Ortutay hangsúlyozta Tömörkény és a szegedi novellisták közötti különbséget, hiszen célja Tömörkény pályájának, életművének feltárása volt, s dolgozatának erénye, hogy viszonylag sokat foglalkozik a szegedi irodalmi élet problémáival. Mégis úgy érezzük, hogy Tömör-

³ Tömörkény István. Szeged, 1934.

⁴ A szegedi tájirodalom. Szeged, 1943.

⁵ I. m. 65. l.

⁶ I. m. 63. l.

⁷ I. m. 70–77. l.

kény írói nagyságának megmutatása és bizonyítása eredményesebb, ha a különbségek — amelyek Tömörkény és szegedi elődei, kortársai között kétségkívül fennállnak — mellett az egyezéseket, a kapcsolatokat is feltárjuk. Ortutay ugyan maga is a »szegedi népiesek« talajából sarjadottnak tekinti Tömörkényt és elismeri, hogy »a szegedi népies irodalomnak kétségtelenül jelentősége volt Tömörkény munkásságában«. Majd így folytatja: »Azonban ezt a hatást inkább ösztönzésnek nevezhetnénk, mely az író az idegen témák felől saját kifejezéséhez segítette, megindította benne az öntudatosodás folyamatát.«

Véleményünk szerint ez a megállapítás nem egészen pontos. Meggyőződésünk, hogy Tömörkény sokkal több szállal kapcsolódik az Ortutay által túlságosan lebecsült írói körhöz. Ha a »szegedi népiesek« látásmódja azért nem válhatott formateremtő erővé, mert hiányzott hozzá a széleskörű műveltség és megbénította a bezárkózottság, nem tudnánk megindokolni a tömörkényi »formateremtő erőt« sem, hiszen Tömörkény sem rendelkezett feltűnően szélesebbkörű műveltséggel, mint a parasztnovellákat írogató szegedi tisztviselők, tanárok, újságírók. Ami pedig a bezárkózottságot illeti, az Tömörkényre is jellemző, s maga Ortutay is »rejtőző ember«-nek titulálja. A későbbiekben látni fogjuk, hogy Tömörkény parasztlátása, amelyet Ortutay élesen megkülönböztet a szegedi tollforgatók és íróársak látásmódjától, számtalan rokonvonást mutat éppen a Tömörkény-féle specialitásnak tekintett *néprajziaság* és *konkrétság*, valamint a *szegedi nép szociális helyzetének átélése* tekintetében nemcsak kortársainak, hanem elődeinek szemléletmódjával is. Nyilvánvaló tehát, hogy a tömörkényi forma sem önmagából táplálkozik, hanem a Tömörkényt több mint egy évtizeddel megelőző, eleinte csak szerény kezdetként jelentkező helyi kísérletek szerves folytatása.

És ha Tömörkény adott valamit életművével a magyar irodalomnak — márpedig nem szorul különösebb bizonyításra, hogy parasztábrázolásával nem keveset adott —, akkor rajta és életművén keresztül a szegedi Tömörkény-elődök, a szegedi parasztnovella szorgalmas művelői is nyújtottak annyit, hogy legalább legjelentősebbjeik nevét számontartsuk, s alaposan megvizsgáljuk e novellatípus kialakulásának folyamatát. Különös ösztönzés számunkra, hogy a szegedi »parasztkultusz« Mikszáthon, Gárdonyin keresztül is beleszólt a magyar irodalom fejlődésébe, s tudjuk, hogy egyetlen magyar író sem fordulhatott meg Szegeden anélkül, hogy tarsolyába ne vitt volna magával olyan ösztönzéseket, melyek írói fejlődésében hasznára ne váltak volna, s ne hagyott volna örökül maga is Szeged íróinak hasonló, hasznos írói útmutatásokat.

I.

A szegedi hírlapok hasábjai már az 1870-es években arról tanúskodnak, hogy a város kulturális és ezen belül irodalmi életében szembeötlően jelentkeznek bizonyos mozzanatok, amelyek egy sajátos parasztszemlélet kialakulásának, ezen keresztül a parasztnovella új típusa megszületésének feltételei.

Mint Mikszáth szegedi éveit tárgyaló tanulmányunk bevezetésében kifejtettük, a város ekkor éri el fejlődésének azt a fokát, ahol a helyi kereskedelmi

tőke és ipari szervezethez hatására az ipari kapitalizálódás erőteljes kezdetei jelentkeznek.⁸ Ezzel egyidőben kezdődik a város arculatát eddig jóformán egyoldalúan jellemző kisparaszti, saját szükségletére termelő mezőgazdaság kapitalizálódása is. A piacra termelő parasztbirtok megerősödésével egyúttal járó paraszt-proletáriátus egyre növekvő tömege az egymást követő városi bérföldosztások révén — ha gyakran csak időszakosan is — kisbérilővé válik. A már korábban is meglévő szegedi tanyavilág rohamos gyorsasággal benépesedik. A város határához közeleső nagybirtokok telepítési akciókat hajtanak végre, hogy külterjes gazdálkodásukat valamelyest racionalizálják. Ezzel a folyamattal párhuzamosan modernizálódik a városi közigazgatás és újjászervezik a tanyai közigazgatást, ha lényegében meg is hagyják a tanyai »kapitányságok« (körzetek) régi rendszerét. A megnövekvő hivatalnokréteg mellett nő az értelmiség száma és szerepe is, megújul és korszerűvé kezd válni az önkormányzatára régóta büszke szegedi polgárság öntudata. Ez a jellegzetesen polgári öntudatosodás — jórészt a város rendkívül élénken élő 48-as hagyományai hatására — alapjában és megnyilatkozási formájában hangsúlyozottan nemzeti, magyar jellegű. A Szegedet az ország más városainál különbnek tartó, látszólag elfogult lokálpatrióta nézeteknek is van itt egy figyelemreméltó válfaja. Ez a város egyik legjellemzőbb sajátosságának azt tartja, — és joggal —, hogy Szeged ez időben az egyetlen olyan város Magyarországon, melynek nagyszámú lakossága teljes egészében magyar, kisebb nemzetiségi csoportjait gyorsan asszimilálja. A hozzá hasonlóan magyar lakosságú városok ekkoriban kisebb lélekszámúak, legnépesebb városunk, a főváros pedig még messze áll attól, hogy kevert lakosságát tökéletesen asszimilálja. — »Szeged Magyarország Lyonja!« — kiált fel Váry Gellért, az első magyar vidéki országos ipar- és terménykiállításról írva 1876-ban.⁹ Irodalmi síkon mindez legszembetűnőbbben a »népies-nemzeti« irányzathoz való hűségben és a Dugonics-kultuszban, mint az élő helyi magyaros irodalmi hagyomány ápolásában jelentkezett. Ilymódon nem véletlen, hogy amikor a város társadalmi struktúrájában az említett változások végbemennek, fellendülő irodalmi életében ezek a helyi irodalom jellegét hosszú időre befolyásoló, meghatározó tényezőkkel találkozunk.

Dugonics András emlékét mindig is nagy szeretettel és öntudatosan ápolta a szegedi polgárság, értelmiség. A helyi piaristák kezdeményezésére már a század elején márvány-emlékművet emeltek sirján s nem sokkal utána szobra elkészítéséről is szó esett.¹⁰ Akkoriban (az 1830-as években) ugyan nem sikerült megvalósítani a tervet, de a szoborállítás gondolata állandóan ébren maradt.¹¹ A Dugonics-kultusz bizonyos tekintetben tűnhetik ugyan lokálpatriótizmusnak, mely meglegszik a város szülőtte nevével való dicsekvéssel, az azonban kétségtelen tény, hogy a szegediek legöntudatosabbjai, a város értelmiségének hangadói mindig pontosan tudták, hogy mit jelent számukra a Dugonics név s a derék piarista elveinek és törekvéseinek ismeretében élővé, korszerűvé igyekeztek formálni a Dugonics-hagyományt. Ennek

⁸ Nacsády József: Mikszáth szegedi éve. Budapest, 1956. 14–22. l.

⁹ Szeged hivatása. Vidéki utóhang a kiállításához. *Szegedi Lapok*, 1876. okt. 8.

¹⁰ Lásd: *Sz. L.* 1874. jún. 14.

¹¹ Lásd Csaplár Benedek cikkét a *Szegedi Híradó*, 1859. nyárhó 24., illetve 1860. márc. 15-i számában. — Dugonicsnak a város szellemi életére gyakorolt hatását igen jelentősnek tartja Bálint Sándor is. (Szegedi Szótár, Budapest, 1957. 13–14. l.)

hatékonyasága — éppen a nemzeti nyelv, a nemzeti kultúra ápolásának, az idegen szellemi elnyomás elleni harc gondolatának ébrentartására utaló volta miatt — a szabadságharctól a kiegyezésig volt különösen erős, de a kiegyezés utáni években sem csökkent. Így például a Dugonics-szobor felállítását célzó szervezkedés mögött mindig sokkal több húzódott meg holmi lokálpatrióta törekvéseknél. Erre utal az is, hogy a szegediek a 70-es évek elején országos méretűvé fejlesztik a mozgalmat. 1873 elején megalakult a Dugonics Szobor Bizottság, majd hamarosan az első, szabadságharc utáni vidéki irodalmi társaság, a Dugonics Kör. Az irodalmi kör eszméje sem új Szegeden. A város lelkes ifjúsága már az 1830-as években megkísérelte, hogy »írói kör«-t alakítson s valóra váltsa Dugonicsnak az »Arany perecek« c. műve előszavában kifejezett óhaját: »Vajha mindeneket magyarul olvashatna a magyar. Anyai nyelven békőszöntött igazságok hamar gyökeret verhetnek a termékeny magyar szívekben!« — A kiegyezés évében kap végre engedélyt a működéshez egy »Ifjúsági Kör«, amely értékes szépirodalmi és tudományos könyvtárat létesít, felolvasásokat tart. Tagjainak száma 1871-ben már 110 főre szaporodott.¹² A Kör vezetője Szabó Mihály, tanítóképző intézeti igazgató, a szegedi hírlap-irodalom és kulturális élet becsült munkása, az 1848—49-ben megjelenő szegedi hírlapok szerkesztője és főmunkatársa. 1873. március 15-én »Tudományos képzettségű ifjainkhoz« címmel felhívást tett közzé a Szegedi Lapok c. újságban, amelyben »Ifjúsági Írói Kör« alakítására buzdít.¹³ Felhívásában megállapítja, hogy az »Ifjúsági Kör«, amely egyik fontos feladatának tekintette az irodalmi tevékenység fejlesztését, az utóbbi években nem tud megfelelni feladatának s ezért azt javasolja, hogy alakuljon át írói körre az »irodalmi munkaképes ifjak számára«, akik magukat »a nemzet díszes írói koszorújába való belépésre méltókká tehetik.« (Meg kell jegyeznünk, hogy Szabó Mihály felhívásában nem csupán szépirodalomra gondolt — amint Dugonics sem —, hanem a tudományos, tudományt népszerűsítő »irodalomra« is.)

Felhívása megértésre talált, a jelentkezők száma gyorsan nőtt, ami részben a már meglévő szervezeti kereteknek, részben a szegedi ifjúság lelkesedésének volt köszönhető. (A létszámnövekedésről a Szegedi Lapok 1873. márc. 19-i száma is örömmel számol be.) A Szegedi Lapok, mely a mozgalom hivatalos lapjává lett (szerkesztője Gyalókey Mózes reáltanodai tanár) március 20—21-én már közöl is egy, a kör kezdeményezésére született útirajzot,¹⁴ március 23-án, vasárnap az alakuló ülést is megtartják. Elhatározzák, hogy a Szegedi Lapokban tessik közzé »különböző szakok területén« írt dolgozataikat. Március 30-án közgyűlést tartanak a Szegedi Lapok szerkesztőségében. (A Sz. L. 1873. márc. 28-án jelenti be.) Április 6-án hat új tagot vesznek fel s négynek a felvételéről tárgyalnak.¹⁵ A kör tagjai (művelt iparos és értelmiségi ifjak) valóban »különböző szakok területén« forgathatják tollukat. A többségben lévő szépirodalmi érdeklődésűek (Szőnyi Lajos, Domokos Elek, Sárhegyi Pál novellákat, rajzokat ír, Pintér Ferenc, Csáky Lajos, Agárdi Jenő

¹² Reizner János: Szeged története. Szeged, 1900. III. k. 150. l.

¹³ A Szegedi Lapok, 1873. jan. 5-én indult, mint ipari, kereskedelmi, közgazdasági és közművelődési napilap. — A Szabó Mihályra vonatkozó adatokat lásd Reizner i. m. III. k. 352. l.

¹⁴ Oravica—Anina—Steyerlak. Írta: —n.

¹⁵ Sz. L. 1873. ápr. 13.

verseket, Kutasi József, Váry Gellért, Klein Salamon, Hepp Ferenc, Jablonkay Géza műfordítással kísérletezik) mellett Ferenczi János fiatal tanító például »Szeged elnevezési és helyrajzi tekintetből« címen ír cikket, melyben régi szegedi városrész-neveket (Juhász-város, Jerikó, Tyúkbögy stb.) dülő-elnevezéseket (Lószagató, Gajgonya, Kukucska stb.) rét és járásneveket (Bodom, Rúza-járás. Kutyaménős stb.) gyűjtött össze.

Kétségtelen, hogy ez a hirtelen nekilendülő munka meglehetősen alacsony színvonalú. A műfordítások közül Váry Gellért Puskin-fordítása¹⁶, a rajzok közül Szőnyi Lajos »Szegény Bandi« c. paraszti tárgyú írása,¹⁷ a nagyobb elbeszélések közül Domokos Elek Jókait utánzó kísérlete¹⁸ figyelemreméltó. A költemények kivétel nélkül igen gyarlók.

A kör 1873. május 6-án elhatározza, hogy Dugonicsról nevezi el magát. A Belügyminisztérium által jóváhagyott alapszabályok leszögezik, hogy a Kör célja: »A szellemi erő és tevékenység fejlesztése s gyakorlása az irodalmi téren; a korszellem igényelte üdvös s szabad eszmék s elvek terjesztése, a magyar nyelv s irodalom fejlesztése s tökélyesbitése« (a második § a. pontja), továbbá közlöny alapítása, emlékkönyvek, évkönyvek kiadása, pályadíj kitűzése.¹⁹

E jellegzetesen dugonicsi program megvalósítását szembeütően zavarja lapjuk, a Szegedi Lapok elleni támadások nagy száma. Az 1859 óta hegemon helyzetben lévő Szegedi Híradó konkurrenciát lát a nemrég alakult lapban s a Szegedi Lapok egyik munkatársa joggal panaszodik, hogy a Híradó tábora az »egy isten az égben, egy lap, a Híradó, Szegeden« elvet vallja.²⁰ A fiatal lap szerkesztőit az ultramontánstól, egyházi szubvenció elfogadásán keresztül az égvilágon mindennel vádolják²¹ s a megújuló hadjáratok (pl. 1875 májusában) lassan aláássák hitelét, elfogyasztják olvasótáborát, végül megbuktatják. E céljuk elérésében a Híradó hívei odáig mennek, hogy a Szegedi Lapok elleni gyűlöletükben a város kulturális élete szempontjából igazán jelentős Dugonics Körről egész fennállása idején egyetlen hírt sem közölnek, csupán a Dugonics Szobor Bizottság munkájáról tájékoztatják olvasóikat. Az áldatlan érdekharc gyakori szerkesztőváltozást és rohamos színvonalcsökkenést eredményez a Szegedi Lapok-nál s csökkenti a Dugonics Kör megérdemelt tekintélyét is. Nem sokat segít az sem, hogy a Szegedi Lapok az 1873 óta viselt »A Dugonics Kör Közlönye« alcímet hol elhagyja, hol felveszi, aszerint, hogy mi látszik előnyösebbnek.²² Már 1873 augusztusában kénytelen volt a korábbi napilap hetilappá alakulni.

A város lakosságának Dugonics-kultusza a személyeskedések ellenére sem csökken. A Dugonics-szobor ügyének sikerül megnyerni az emigrációból haza-

¹⁶ A parasztkisasszony. Uo. 1875. jan. 24-től márc. 7-ig folytatásokban.

¹⁷ Uo. 1874. nov. 27.

¹⁸ Egy magyar önkénytes külföldön. Uo. 1873. aug. 24-től nov. 28-ig folyt.

¹⁹ A Dugonics-kör alapszabályai. Sz. L. 1873. júl. 16–17. (Ismerteti Szabó Mihály) — A Dugonics-kör történetét elsőnek Hofbauer László tárgyalja »Védiki irodalmi társaságaink története a XVIII. század végétől a XIX. század végéig« c. tanulmányában. (Budapest, 1930.) Véleményünk szerint a Kör jelentőségét kissé lebecsüli.

²⁰ Sz. L. 1873. szept. 20.

²¹ Uo. 1873. aug. 31.

²² Lásd Szőnyi Lajos tanító cikkét 1873. okt. 26-án, illetve 1875. júl. 18-án.

tért Reményi Edén kívül Liszt Ferencet is, aki ígéretet tett az őt felkereső szegedi küldöttségnek, hogy hangversenyt ad a Dugonics szobor-alap javára.²³

A Híradó minden féltékenykedése, a Szegedi Lapok veresége ellenére is a Dugonics Kör mégiscsak irodalmi életet teremt a városban. A kör tagsága még 1875-ben is gyarapszik,²⁴ a céljait, ha lassan és nehézségek árán is, megvalósítja. Szervezete megszilárdul. (Elnöke Szabó Mihály, könyvtárosa Cziklay Lajos városi írnok, pézántárosa Auer József órásmester.)

48-as nemzeti szellemben működik (novella-címek a kör tagjainak munkásságából: A muszka hadjárat idejéből, Egy honvéd halála, Temesvár, stb.) igyekszik világirodalmi kapcsolatokat teremteni (tagjai Puskintól, Andersentől fordítanak) és végre 1876-ban közgyűlése meghirdeti a beígért pályázatot is.

A pályázat eredményéről nincs tudomásunk. Valószínű, hogy az 1876 augusztusában újra elburjánzó intrikák miatt a megalakulását annakidején csak három évre kimondó kör vezetői nem vállalkoztak a további irányításra. Így az évek során 44 főnyire szaporodott kör feloszlott,²⁵ s a pályázat is tárgytalanná lett.

A kör utolsó ténykedése a Dugonics Szobor Bizottsággal karöltve a Dugonics Szobor felállítása és a Dugonics-Album kiadása volt. Ugyanez év október 28-án a Szegedi Lapok is bezárja szerkesztőségét.

A Dugonics-kör munkája — rengeteg belső problémája, a város egyes köreinek megnemértése ellenére is — nem volt eredménytelen. A város irodalmi hagyományainak intézményes ápolását egyszersmindkorra napirendre tűzte, megnövelte az irodalom iránt érdeklődők táborát, lapjában teret nyitott a helyi — bár még nem jelentős — íróknak, költőknek s ezzel a konkurrenciában erősebbnek bizonyult vetélytársát, a Szegedi Híradót is arra kényszerítette, hogy ezután több teret szenteljen a szépirodalomnak. Mindezzel, továbbá azáltal, hogy a fővárosi irodalmi társaságok hagyományos példáját követve »népies irányú költői beszélyre« hirdetett pályázatot s lapjában ilyeneket közölt,²⁶ lényegében a helyi, elsősorban paraszttémájú széppróza felé lendítette előre a szegedi tollforgatók nagy részének érdeklődését.

A meginduló pezsgés egyre nagyobb hullámokat ver a szegedi irodalmi életben. Vita indul a vidéki hírlapirodalom szerepéről és hívatásáról²⁷ s ezzel kapcsolatban a vidéki irodalmi viszonyokról.²⁸ A fővárosi irodalmi hegemonia ellen cikkeznek, tiltakoznak a vidék fölényes elmarasztalása ellen.²⁹ Irodalmi ünnepeket rendeznek.³⁰ Petőfi születésének 50. évfordulójára a Szegedi Híradó közli Magyar Gábor szegedi gimnáziumi igazgató emlékbeszédét, majd Horváth Sándor gimnáziumi tanár »Petőfi lírai költészetéről s ennek egy-némely tárgyáról« c. hosszabb tanulmányát.³¹ A Polgári Olvasó Egylet is újjászületik s Sophokles Antigonéjáról, a Parcival-ról, stb. tart előadásokat, me-

²³ Sz. H. 1875. márc. 12., 19.

²⁴ Sz. L. 1875 jan. 3.

²⁵ Reizner i. m. III. k. 408. l.

²⁶ Pl.: Szegény Bandi (1874. nov. 24.); Csillaghullás (1876. szept. 28.)

²⁷ Vidéki hírlapirodalom. Sz. H. 1873. máj. 25.; A vidéki lapokról. Uo. nov. 12.

²⁸ Irodalom és politika. (Vezércikk!) Uo. 1874. nov. 25.

²⁹ Pl.: Egy vidéki poeta rugdalózása. 1875. ápr. 30.

³⁰ Pl. Csokonai születésének 100. évfordulójára. Sz. H. 1873. nov. 23.

³¹ 1874. nov. 29.—dec. 16.

lyeknek szövegét a Szegedi Híradó rendszeresen közli.³² A már többször említett Váry Gellért, a Dugonics Kör lelkes tagja szinte programszerűen hirdeti »... hazai művelődésünket és magyarságunkat illetőleg oly hivatás vár arra (t. i. Szegedre) a jövőben, mint talán egyetlen hazai városunkra sem. A Dugonics-szobor emelése, az országos kiállítás, mely Szeged kebelében mutatta be képességét, oly remek nyilatkozat, melynél illőbben újkori város nem tehetett volna bizonyosságot nagykorúságra jutott fejlettségéről...« — majd az irodalomra térve: »A nép a nemzetiség éltető ereje... A nép az, melynek élményei és szokásai adnak erőt a nemzeti irodalomnak és művészetnek is. Míg íróink és művészeink idegen élményeket dolgoznak föl, mily élettelen és álcaszerű kinézete volt költészetünk és festészetünknek; de mihelyt a néphez fordultak, megnyerte az irodalom azt a természetes elevenséget és pirosságot, mely legbiztosabb jele az egészségnek.«³³

Talán visszásnak tűnik, hogy a polgárosodás útjára lépő város irodalmi programja a paraszti élet felé fordítja a város tollforgatóinak figyelmét, ahelyett, hogy a modern városi élet jelenségeire figyelmeztetne. Azonban ha meggondoljuk, hogy Magyarországon az 1840-es években is hasonló volt a polgári fejlődés gondolatának irodalmi vetülete, s hozzávesszük, hogy Szeged egész társadalma a felsővárosi hajóslegénytől az alsóvárosi nagygazdáig, a gyufagyári munkástól a polgármesterig, a piarista tanároktól a tanyai tanítón keresztül a liberális elveket valló újságíróig át- meg át volt itatva a szegedi parasztság hagyományaival, életformájával, nyelvével, akkor egy cseppet síncsokunk ezen csodálkoznunk, vagy e »program« anakronisztikus voltára gondolnunk. A város fejlődésének e fokán más irodalmi programnak talaja egyszerűen nem lehetett volna. Az más kérdés, hogy ezzel Szeged újat mondott-e 1876-ban. Bizonyára nem. Az azonban, hogy önmagában szüli meg újra azt az irodalmi irányzatot, mely országos viszonylatban már az egy Arany János kivételével nem tud jelentőset alkotni, akkor amikor a szinte egészen nyomorító országos irodalmi élet mély válsággal küzd és közben bezúdul válogatás nélkül a magyar sajtóba a nyugati »import-irodalom«, a nemzeti irodalom legjobb hagyományaihoz való ragaszkodást jelentette.

E »program« megfogalmazója — biztosra vehetjük — nem volt képes áttekinteni a korabeli magyar irodalom minden problémáját. Az sem valószínű, hogy világos elképzelései lettek volna a szegedi irodalmi élet jövőjéről. Azt azonban világosan látta, hogy Szeged ezt a programot képes eredeti, a maga nemében új tartalommal megtölteni — meg is töltötte! — és éppen ez az a mozzanat, mely minden irodalmi programot, megfogalmazásának látszólag korszerű, vagy idejétmúlt volta ellenére is mindenképpen jogosulttá tesz.

**

Amint láttuk, a 70-es évek elején megindult irodalmi pezsgés a Dugonics Kör feloszlásával korántsem ült el. Minthogy pedig a jobb sorsra érdemes kört létrehozó összes helyi tényezők továbbra is jelen voltak, sőt megnövekedtek

³² 1876. május 31.—jún. 9., dec. 8—10. stb.

³³ Szeged hivatása. Sz. L. 1876. okt. 8.—15.—22. sz.

és egyre jobban hatottak, az irodalmi érdeklődés nemhogy megcsappant volna, hanem tovább erősödött, legfeljebb módosult formában.

A Dugonics-kultusz eddig nem látott méreteket öltött. A helyi Dugonics-hagyományok sajátos, új színben való felvirágzása nagyrészt Csaplár Benedek piarista tanárnak köszönhető. Nyitráról került Szegedre 1853-ban. Ipolyi Arnoldnak jó barátja és leglelkesebb munkatársa volt.⁸⁴ Már említett 1859-es cikkében ő adja meg korai alapvetését annak a kulturális és irodalmi mozgalomnak, mely a 70-es években kezd kibontakozni: Dugonics »törekvéseinek pedig legvalószínűbb sikere, hogy a hazai irodalom és művészetek az ő példája nyomán a nemzeti történelem a hagyományok buzgó fölkarolása mellett a valódi népies elemet is mindinkább illőleg méltatják, hogy a nemzeti szellem összes fejleményeinek gondosabb gyűjtése, megóvása és gyümölcsöztetése növekvő buzgalommal folytattatik közöttünk...« Csaplár ugyan csak 1867-ig tartózkodott Szegeden, de addig Ipolyinak végzett folklorisztikai gyűjtőmunkájába nemcsak felsőosztályos gimnáziumi tanítványait vonta be, hanem — erre is van adatunk, — rendtársain kívül talán tanítványainak szülei közül is nem egyet. Gyűjtőtársaival a Szinyei-féle tájszótár adatszolgáltatásába is bekapcsolódott.⁸⁵ Bár maga Csaplár szemmel láthatóan az Ipolyi-féle »Magyar Mythologia« varázsa alatt dolgozott, (még írói álnevei is erre utalnak: Árpádfi G., Eteközi A. G., Pusztaszeri, stb.) e gyorsan anakrónisztikussá váló szemléletmód ellenére is számos tanítványába oltja bele Szegeden is a népelet, a szegedi parasztság folklorja iránti kioltathatlan érdeklődést. Bizonyára nem véletlen, hogy diák-gyűjtőtársai közül többen a város közeletének jelentékeny alakjai lettek (Szluha Ágoston, Bakai Ferdinánd, stb.) hogy jelesebb tanítványai mint néprajz, folklor-kutatók szereztek nevet maguknak. (Pintér Sándor a palóc-folklor-kutatás úttörője, Kovács János a szegedi népelet legkiválóbb ismerője, Lőw Immanuel a zsidó folklor nemzetközi híru tekintélye.). Ez időben végezte a szegedi gimnáziumban tanulmányait a kitűnő Kálmány Lajos és Palotás Fausztin is, a szegedi parasztnovella egyik jelentékeny művelője.⁸⁶

A szegedi gimnázium diákjaiból nevelődött a város értelmiségének jelentékeny hányada, ők lettek a helyi irodalmi mozgalmak szervezői, majd 1892-ben a Dugonics Társaság alapító tagjai. Csaplár eltávozása után Kovács János volt a Dugonics-kultusz legügybuzgóbb munkása. Egymás után jelentek meg a cikkei, tanulmányai Dugonicsról.⁸⁷

A többi Csaplár-tanítvány sem ült tétlenül. Kováccsal együtt szinte elárasztják néprajzi, folklorisztikai cikkekkel a Szegedi Híradót, majd 1878 nyaratól az akkor meginduló Szegedi Naplót is. Nem egy cikküket a fővárosi lapok tárcarovataiban is megtaláljuk.⁸⁸

⁸⁴ Lásd Kovács Ágnes: Ipolyi Arnold folklorgyűjteménye a Néprajzi Múzeum kéziratgyűjteményében. *Néprajzi Értesítő*, 1956. 223–60. l.

⁸⁵ Uo. 223. l.; Bálint Sándor i. m. 15. l.

⁸⁶ Csaplár szegedi tevékenységéről, tanítványairól, munkatársairól ír Péter László is: Kálmány Lajos népköltési hagyatéka. Budapest, 1952. I. k. 7. l.

⁸⁷ Dugonics halála évfordulóján. *Sz. H.* 1874. júl. 26.; D. ifjúkori versei. uo. 1875. febr. 3.; D. naplójegyzeteiből. Uo. 1876. nov. 22–24.; D. egy ismeretlen színműve. Tárház. Végzetés története. Uo. 1877. febr. 2–7-ig.; Barczafalvi Szabó Dávid levele D.-hoz. Uo. 1877. márc. 9.; D. Martinovicsról uo. 1877. dec. 23.; stb.

⁸⁸ Kovács cikkeiből: Piros Pünkösöd napján (népdalok, népszokások, mondókák) *Sz. H.* 1874. máj. 10.; A szegedi halászok. Uo. 1877. júl. 22–25.» Tápé (a

Hamarosan megjelennek Kálmány Lajos nagyjelentőségű gyűjteményei is. A *Szeged népe* első kötetét (*Ős Szeged népköltése* 1881.) — Kovács János, a másodikat (*Temesköz népköltészete* 1882.) »Zs. P.« (Lőw Immanuel) méltatja a szegedi sajtóban.³⁹

Parázs vita is kerekedik a szegedi népdalokról.⁴⁰ Jellemző, hogy az 1875-től rendszeresen megjelenő Szegedi Képes Naptár is állandóan közöl népdalokat szegedi gyűjtőktől.

Figyelemre méltó, hogy ez a nagy néprajzi érdeklődés — bár elsősorban a szegedi népéletre irányul, — nem zárkózik be saját szűkebb pátriájába. Számos cikk foglalkozik az ország más vidékeinek parasztságával, a nemzeti-ségekkel, sőt más népek folklórájával is. Természetesen ez nem programszerű munka, a legtöbb esetben valamilyen jelentősebb esemény kapcsán kerül rá sor, és más lapokból is kölcsönöznek ilyen cikkeket.⁴¹

Ez, a kezdetben szinte kizárólagosan néprajzi-folklorisztikai érdeklődés fokozatosan általános népélet iránti érdeklődéssé fejlődik s szervesen beleilleszkedik az évekkal korábban meghirdetett irodalmi programba, számtalan szálon beleszövődik a szépirodalmi igényű művekbe. A hivatásos és »amatőr« néprajzkutatók elszaporodása és munkássága annál könnyebben gyakorol hatást a szegedi újságírókra, írókra, mivel ők maguk is felcspannak kutatóknak, hiszen a szegedi népélet megismerésének szándéka természetesen a város népe önmagára ismerésének, már említett hazafias öntudata kibontakoztatásának programjával esik egybe. A szegedi írók, újságírók, — ritka kivétellel, — ez időben nem az újságírásból élnek. Mikszáth az első ilyen Szegeden! Kenyerüket a városi hivatalokban, az iskolákban vagy családjuk kisebb-nagyobb ipari, kereskedelmi vállalkozásaiban keresik meg. Tollforgatásuk egyéni kedvtöltés, egyben városuk felvirágzásának szolgálata. Mint máshelyütt már említettük, ez a népélettel összeforrt, hazai gyökerű polgárosodást szorgalmazó lendület ragadja magával az 1878-ban Szegedre kerülő Mikszáthot is.

Ezek után mi sem természetesebb, mint hogy a hetvenes évek végén rohamosan elszaporodnak a »népies beszély«, a »rajz a népéletből« alcímű írások. E jelenség — ha egy kis késéssel is — egybeesik a népszínmű és a vele rokonszemléletű novellairódalom új, országos méretű virágzásával.⁴² Talán főlősleges hangsúlyoznunk, hogy ha erősen meg is érzik a szegedi paraszt-novellán az országos divatnak a hatása, nagyszámú megjelenése, kedvelt helyi műfajjá válása elsősorban az eddigi említett helyi tényezők hatásának tudható be. A népszínmű-hatás vitathatatlan, hiszen a hetvenes évek végén jelentkező szegedi novelláírók majd mindegyike népszínművet is ír.⁴³ E népszínművek

³⁹ Lásd: *Sz. H.* 1881. júl. 8–13., illetve *Szegedi Napló*, 1883. jan. 4. — Lőw Immanuel »Zs. P.« (Zsidó Pap) szignójára vonatkozóan lásd Péter L. i. m. 20. l.

⁴⁰ *Sz. H.* 1877. okt. 31., nov. 9–18–25.

⁴¹ A népdal csak Boszniában is megterem *Sz. H.* 1878. okt. 25. (Újdonságok); Boszniai népdal... *Uo.* 1878. dec. 1. (Újdonságok)» A török zenéről. Írta Főkövi Lajos. *Uo.* 1878. aug. 9.; A birtokközösség az orosz községek parasztsága közt (Prof. Kavelin: Der bauerliche Gemeinde besitz in Russland után) *Uo.* 1878. okt. 19.; A szerelem népdalainkban *Uo.* 1882. dec. 17–18. (Papp Kálmán »Katonadalaink«-jának függeléke.)

⁴² Lásd Szigligeti Ede, Abonyi Lajos, Tóth Ede, Szigeti József, Almássy Tihamér, Csepreghy Ferenc, Berczik Árpád stb. műveit.

⁴³ Pl.: Palotás Fausztin: A csősz unokája (1878), A holdas (1879); Deréki Antal: A szépasszony kocsisa (1880) stb.

különösen Tóth Ede hatását mutatják s ez a hatás kimutathatóan áterjed a parasztnovellára is. A paraszti valóságot jól ismerő szegedi tollforgatók azonban, — ha szükségképpen fel is használják a készen kapott népszínmű-sablonokat, hisz gyakorlatlan színpadi rendezők, kezdő írók, — nem tapadnak tehetlenül az országos divathoz.

Nagyon jellemző, hogy amikor a szegedi irodalmi élet fellendülése egyben az irodalmi igényesség követelményét is magával hozza, a szegedi újságírók (maguk a népszínmű- és novellairók!) alkalmi kritikusokként éppen a népszínművek »népiessége«, paraszti hitelessége iránt érzékenyek. Az ekkor még csak időszakosan működő szegedi színház műsora igen sok népszínmű előadásáról tanúskodik, amit kétségkívül bizonyítja, hogy népes tábora volt Szegeden is e »műfajnak«. A kritikusok azonban, hacsak a népszínmű nem olyan valóban tehetséges színvonalas művelőről volt szó, mint Szigligeti Ede, vagy Tóth Ede, erős hangú, gyakran élesen gúnyos kritikákat írnak. Nem törődnek sem Csepregi, sem Abonyi Lajos, sem Rákosi Jenő, vagy még náluk is gyengébb tehetségű szerzők egyre növekvő népszerűségével. Jellemző, hogy a helyi szerzőket is kioktatják.⁴⁴

A sekélyes népélet-ábrázolás elleni tudatos szegedi hadakozás tipikus esete az a vita, amelyik 1880-ban zajlik a Szegedi Híradóban. Egy vasárnapi tárca szerzője (—s —a.) a szegedi parasztokról írván azt emlegeti, hogy lám, a parasztok körében a házasság csupa boldog megelégedés, szeretet; nincs ott annyi családi perpatvar, pletyka, emberszólás, válóper.« A legnagyobb harag csak olyan, mint a Falu rosszá-ban a Feledi Lajosé, meg a Bátki Tercsié!... Istenem, de boldogok is azok az egyszerű emberek!...« — Két nap múlva már »Egy fiatal leány« aláírással a következőket vágja a tárcaíró fejéhez valaki: »Szépek nagyon azok a népies idillek, csak az a kár bennök, hogy nem a népéletet, hanem egyes emberek túlcsigázott ábrándjait vázolják...«⁴⁵

Mindebből világosan következik, hogy a szegedi irodalmi élet hangadói a népszínművekben nem az idilli vonásokat, hanem a reális parasztdráma — vagy ahogy a korban szokás volt mondani: a népdráma — elemeit tartották fontosnak és értékesnek, bizonyos mértékig szembenállva a kor általános irodalmi felfogásával, amely a nép állítólag idilli világát mint »oázist« szerette látni a »sivár mai életben«, vagy legjobb esetben is azonos értékűnek tekintette a népszínműben az idillit és reálisan drámait.

*
**

Az 1878-tól 1884-ig tartó időszak sorsdöntő jelentőségű Szeged történetében. Ez a hat esztendő ragyogó kilátásokat és sötét kétségbeesést, távlattalan bűnlátást és szívárványos jövőt festő reményeket zúdít gyors egymásutánban a városra.

gyékényszövegről, gyermekversek stb.) 1878. aug. 11.; A »móva« (bácskai népszokások, népdalok) 1878. okt. 20.» A gügyü, A tyúkverő, A vőfély (házassági népszokások) 1879. febr. 23—29.; stb. — A *Pesti Napló* 1879. szept. 25-i, 1881. jan. 29-i stb. reggeli kiadásainak tárcarovatában találhatóunk e cikkekből.

⁴⁴ Sz. H. »Színház« rovat 1874. máj. 15.; ápr. 21.; 1880. jan. 13.; 1881. ápr. 5—8., 1882. febr. 4., nov. 21. stb.

⁴⁵ Uo. 1880. okt. 26—28—30.

A helyi erőkből táplálkozó, talán nem különösebben gyors, de feltétlenül biztosnak látszó gazdasági és kulturális fellendülést derékbatóri 1879 tavaszán a borzalmas árvíz. Az újjáépítés kínos egyhelybentopogását 1881-ben a lázas építkezés, a város egész arculata megváltozásának időszaka váltja fel, a »nagyvárosi« külsőségek és az elszegényedett lakosság mély ellentmondását hordozva. Az újjászülető város lassan talál önmagára, az új falak között — Mikszáth így jellemzi: »Nagy fal, nagy árnyék!« —, lassan bontakozik csak ki az új életforma, a palotasoros, sugárutas Szeged életének új rendje. A közigazgatás gyökeresen megváltozik, a patriarchális vonásokat ez ideig minden reform ellenére is megőrző városigazgatás korszerű bürokrata-gépezetté szerveződik, az élet modernebb és könyörtelenebb, az érdekek összeütközése keményebb lesz s az újjáépítési kormánybiztosság néhány évi (1879—1883) működése az eredetiségére büszke várost nemcsak talpraállítja, hanem minden erővel a Monarchia államgépezetének engedelmes alkatrészévé is igyekszik gyúrni.

Mindennek a mi szempontunkból egyik legjelentősebb következménye a tanyavilág és a város viszonylag gyors eltávolodása egymástól. S bár a csapásokat, a szegedi régi életformát ért sérelmeket, évtizedek múlva az adósságokat is kiheveri a város, soha nem lesz, — nem is lehet, — mindenben azonos az árvíz előtti Szegeddal. A tanyavilág és népének eltávolodása a fejlődő nagyvárostól, már korábban előrevetette árnyékát, azonban az eltávolodásnak ez a szükségképpen folyamata az események következtében váratlanul meggyorsult s az ellentétek riasztóan rövid idő alatt kiélesedtek, a város és tanyavilága között.

Az egyre jobban a tanyák parasztsága felé forduló szegedi irodalomban az említett hat esztendő a rohamos felnövést eredményezi. Az árvíz és az újjáépítés mozgalmassá, forgalmassá teszi a várost. Egy időre szinte a világ érdeklődésének középpontjába kerül s az ország is rajta tartja a szemét. Az iránta megnyilvánuló részvét, a hatalmas arányú segítőakció révén hozzájut olyan kulturális létesítményekhez is, melyekért korábban hiába harcolt; a konzekvensen ellenzéki várost ezelőtt a kormány nem nagyon támogatta. Most magán-adományból hatalmas könyvtára létesül, állandó kőszínházat kap stb. A rövid időközökben megismétlődő »királylátogatások« (1879, 1883) csak növelik tekintélyét, kapcsolatai megerősödnek a fővárossal is, újságíró-gárdájában olyan nevek szerepelnek, mint Mikszáth, Pósa Lajos, Sebők Zsigmond.

Szegeden indult meg ez időben (1882 nyarán) az ország első, nagyjövőjű gyermeklapja, a *Jó barát* Pósa szerkesztésében Reviczky Gyula, Herman Ottó, Kenedi Géza, Kálmány Lajos, Mikszáth, Radó Antal, Jókai, Palotás és mások ígért és valóságos közreműködésével.

Egészen természetes, hogy ebben a lázas sietségű, minden irányú felemelkedéssel kecsegtető korszakban új erőre kap a szegedi öntudat. Új erőre kap a vidéki közművelődési, irodalmi viszonyok lebecsülése elleni hadakozás is. Mélységesen felháborodott cikk támadja gróf Kreith Bélát, aki *Haladás* c. hetilapjában vidéki szerkesztők számára, kimondottan »kiollózás« céljából akar különféle cikkeket közölni, hogy »segítségére« legyen az általa tehetetlennek tartott kartársainak. »Sokkal mélyebb fölfogással goldolkozunk egy hírlapíró hivatásáról, semhogy a gróf úr szellemet lealacsonyító vállalatának jövőt jósolhatnánk!«

— írja a cikk szerzője. Szidja a fővárosi kolportázs-rendszert, az olyan üzleties szellemű lapokat, melyek még bevásárlási megbízásokat is elfogadnak vidéki előfizetőiktől, csakhogy reklámozzák magukat.⁴⁶

A Szegedi Napló »fővárosi level«-et közöl, melyben »Cajus« a pesti irodalmi viszonyokat bírálja: »A tehetségek elnyomása napirenden van, ha csak azáltal is, hogy tehetségtelen embereket helyeznek följük a napilapok bőbeszédű reklámjai. Így fújták föl Endrődyt az ő ügyetlen rímpengető szentimentalismusával, míg a kiválóbb tehetségek, mint *Reviczky Gyula*, *Kiss József*, önerejükben küzködnek, — de még ma sem olyan nagy poéták, mint Endrődy, — mert bizony a közönség egy idő óta nem igen veszi a verseket s nem áll közvetlen érintkezésben a fejlődő költőkkel...«⁴⁷

Kapóra jön a szegedieknek Kossuth 1882. augusztus 25-én Turinból a Petőfi Társasághoz, Szana Tamás címére küldött levele, melyben kárhoztatja az üzleties irodalmi szellemet és levelében a szegediek irodalmi elképzeléseivel egyező nézeteket vall a nemzeti irodalom fejlődési lehetőségeiről: »Hanem midőn ön, (t. i. Szana) a kozmopolitikus jelleg és idegen termékek áramlata felől panaszkodik, megvagyok győződve, hogy ezt nem úgy érti, mintha azt óhajtaná, hogy fajunk akár az európai társadalom simító befolyásától, akár az idegen irodalom színe-javának a hazai talajba átültetéséről elzárkóznék... Európa nemzetei közt egyetlen egy sincs, melynél a nemzeti érzület eleven fönntartása oly döntő súllyal bírna, mint a magyarnál...« A Szegedi Napló teljes egészében leközli a levelet és mindenben egyetért vele.⁴⁸ A szegedi irodalom irányítói, a szegedi lapok szerkesztői ez időben éppen a Kossuth által megjelölt úton igyekeznek járni. A külföldi irodalmi élettel igyekeznek lépést tartani. Mark Twain, Maupassant, Turgenyev, Daudet, Zola, Björnson majd olyan gyakran bukkantak fel lapjaik hasábjain — különösen a Szegedi Naplóban —, mint ez idő tájt a fővárosi lapokban. 1881-ben már kisebb vita is kerekedik Zoláról Gozdsu Elek párizsi levele nyomán, melyben igyekszik Zolát megvédeni a rászórt rágalmaktól és megmagyarázza írói elveit: »A regény, színmű mutassa, legyen tükre a valónak, ne szépítsen semmit!«⁴⁹ Egy névtelen cikk írja is pártját fogta Zolának s Dumas-val összehasonlítva a nagy romantikusnál nagyobb írónak tartja.⁵⁰ A Szegeden ez idő tájt hallatlanul népszerű Mikszáth »Jasztrabék pusztulása« c. novellájának németre fordítása ürügyén cikk jelenik meg »A magyar irodalom és a külföld« címmel.⁵¹

A szegediek mellözöttségük állandó felhánytorgatása során kapcsolatokat keresnek olyan fővárosi fiatalokkal, akiket ugyancsak mellöz a hivatalos irodalompolitika. A Szegedi Napló Gáspár Imrétől, Reviczky Gyulától közöl verseket, cikkeket.

A Petőfi Társaság tagjainak 1882-es vidéki körútja, amely útbaejti Szegedet is, újabb lökést ad a fellendülő helyi irodalmi mozgalomnak. Nagy készülődéssel várják őket, bár csak egyetlen szegedi tagja van ekkor a Petőfi-társaságnak (Szabados János helyettes polgármester, költő). Július 23-án tárca

⁴⁶ Sz. N. 1881. jan. 18.

⁴⁷ Irodalmi viszonyok. Uo. 1881. márc. 27.

⁴⁸ Uo. 1882. szept. 20.

⁴⁹ Valami Zola Emilről. Uo. 1881. márc. 31.

⁵⁰ Dumas és Zola. Uo. 1881. ápr. 30.

⁵¹ Uo. 1881. nov. 26.

mutatja be az írókat, akik között Jókait, Mikszáthot, Kiss Józsefet, P. Szathmáry Károlyt s másokat várnak. Másnap a Szegedi Napló különkiadást jelentet meg a nevezetes alkalmából, s bár nagyon fájlalják, hogy sem Jókai, sem Mikszáth nem jött le, a város örömmámorban úszik.

Ugyanez év novemberében Mikszáth, Bartók Lajos és ifj. Ábrányi Kornél látogat együtt Szegedre.⁵²

A látogatások okozta örömbé azért — mint később látni fogjuk —, nem kevés öröm is vegyült, hiszen csak még jobban ráébresztették a szegedieket »vidéki« voltukra.

Egy 1883-as vezércikk (szignója: —p —n. Palotás?) ugyan nem tartja szerencsétlenségnek, hogy Budapesten központosult a magyar irodalom, de megjegyzi, hogy ennek komoly hátrányai vannak, melyek miatt sokan elfeledkeznek előnyeiről. E hátrányok pedig a következők:

1. A fővárosi írók magukat a nemzet szellemi tőkéje letéteményeseinek képzelik (tisztelet a csekély kivételnek!).

2. Ennek folytán magukat túl-, a vidékieket pedig alábecsülik. (Utal az 1882-es kirándulások egynémely epizódjára, melyek történetesen Szegeden játszódtak le.)

Majd így folytatja: Nagyon természetes okoknál fogva a Főváros mindenkor meg fogja tartani fölényét az irodalom terén is, de magára a fővárosi iro-

⁵² Nem tudjuk megállni, hogy Pósa Lajos tréfás, pajtáskodó felköszöntőjét ne idézzük a Sz. N. 1882. nov. 7-i számából, mint a fővárosi irodalmi körökkel való meleg kapcsolat bizonyítékát. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a Pest-ről Szegedre jött Pósa részéről ez a közvetlen hang nem meglepő, s csak részben bizonyítja a szegediek és pestiek ez időbeli kapcsolatainak meghittségét.

*Ha megért a szilva, le kell annak hullni,
Fészekből kifelé törekszik a krumpli.
Poharamat tehát én is hadd emeljem,
Mert kádenciával tele van a mejjem.*

*Ha el nem mondanám, oldalam kifúrná,
Bordám likain jönne ki a: hurrá!
Hogy ez a baleset rajtam meg ne essék:
Mi a számon kijön, meghallgatni tessék!*

*Üljön a sutba most a komoly szavú Kant!
Híres Bolond Istók Szegedre bekukkant.
Bölcsék ide, mint ő, nagy ritkán kerülnek,
Kukorékoljon hát kakasa kedvünknek!*

*Legszebbjét ha látják, vének se nyugodtak,
Hullnak homlokából csillagok, rugottak.
Órtüzeket éleszt, s éjjel-nappal szítja —
Éljen Bartók Lajos, ez a fene szittyá!*

*De van itt egy másik, kinek neve Kálmán,
Nem strózsákon alszik, de koszorún, pálmán,
Virginája is babérfa levele,
Ki őt nem szereti, le vele, le vele!*

*Ismeri őt cseh, svéd, muszka, német, angol,
Hírneve külföldön mindenütt csatangol.
Róla szól dicsőség harsány trombitája —
Hanem azért palóc minden porcikája.*

dalomra is csak kedvező lehet, ha egyes vidéki központokon nemcsak érdekét elősegíteni, hanem működését mintegy ellenőrizni is képes társulatok alakulnak. Igenis, legyen »szellemi decentralizáció«. Ez nem csupán egyes helyekre, vidékekre nézve kívánatos, hanem az összes magyar irodalomra is; úgy a mutatkozó félszagségek háttérbe szorításával, mint esetleg a szellem teremtő munkásságával jó hatású lehet; tehát általános nemzeti érdek!

»Az ellenőrzés a nemzetiesség megóvása tekintetéből kiválóan szükségesnek látszanék. Nagyon gyakran merülnek föl, különösen a fővárosi hírlap-irodalomban olyan jelenségek, amik arra mutatnak, hogy a nemzeti szellem meghamisítását, a közérzület elsekélyesítését nem is tekintik már oly dolognak, ami még talán lelkiismeretbe vágó is lehetne.

»A szükségesség érzetének általánosságára mutat, hogy az ily vidéki közművelődési és irodalmi egyesületek száma mindegyre szaporodik. Méltó elismerés illeti a szegedi Dugonics-kör eszméjének kezdeményezőit. Ha kitűzött célja felé komolyan, lelkiismeretesen törekedni fog és személyes vagy mellékes tekintet miatt azt szem elől nem téveszti, főképpen pedig ha *magyar lesz* minden ízében (Lehetne-e más Szegeden? — Szerk.) és a szellemnek azon újabb divatos meghamisításával szemben is, amely magát nemzeti színnel kendőzi, de csak a közönség félrevezetése végett, mert a festék alatt a magyar jellemmel össze nem férhető léhaság, kétes erény rejtőzik, — határozott állást foglal: akkor a Dugonics-kör nemcsak Szeged város és vidéke, hanem az összes magyar nemzeti művelődés irányában jelentős érdemeket fog szerezhetni!«⁵³

*Híába szállt föl a Parnassz tetejére,
Le-levtávközik hozzánk, Szögedébe,
Mert nagyon szereti a hal- és lábitkrát —
Ki lenne ez más, mint a mi tótunk, Mikszáth!*

*De tovább nem fogom immár őt ábrázolni,
Mert Kornél is itt van, az ifjabb Ábrányi.
Százkezű csodát ki még nem látott soha,
Nézze csak őt meg jól, ő is ilyen csoda!*

*Egyik kezével ír lírai verseket,
Másikkal novellát, színműveket szerkeszt,
Harmadikból rendre a balladák hullnak,
Negyedikből rőfös vezércikkek nyúlnak.*

*Ötödik a regény híres kezelője,
Hatodik meg Ország-Világ szerkesztője,
A hetedik bírál, nyolcadik tán gtrál —
A jó isten tudja, a többi mit csinál!*

*Derék emberek ők mind: summa-summárum!
Nevüket nem éri se Bóra, se Számum!
Kívánom is nekik: éljenek sokáig,
Aranyban, ezüstben járjanak bokáig!*

*Valahányat ugrik életében a kecske,
Valahányat billent farkával a fecske,
Valahány fűszálat terem Bátka, Recske,
Annyiszor ölelje,
Csókolgassa őket — szegedi menyecske!*

⁵³ Dugonics-kör. Tárca-levél. Sz. H. 1883. jún. 17.

Ugyanis Reizner János, az újonnan alapított Somogyi-könyvtár vezetője ekkor már közzétette terjedelmes cikkeit egy új Dugonics-kör megalakítása érdekében.⁵⁴

Az, amit mintegy tíz esztendővel korábban már — ha szerényebben is — megfogalmaztak egyszer Szegeden, hangzik itt fel újra, harcosan, harsányan. Nincs módunkban részletesen foglalkozni azzal, hogy a lelkes cikkíró elképzelése a magyar irodalmi fejlődés »nemzeti ellenőrzéséről« mennyire vitatható. Az azonban kétségtelen, hogy amennyiben az egész magyar irodalmi élet országszerte való felvirágzását s ennek folytán a centralizáció okozta fejlődésbeli aránytalanságok, torzulások természetes kiküszöbölését igényli — márpedig ez is benne van elgondolásában —, programja pozitív. Hogy az országszerte elszaporodó közművelődési és irodalmi társaságok működése a valóságban mennyire segítette a magyar irodalmi élet 80-as, 90-es évekbeli fejlődését, külön tanulmány — egyáltalán nem érdektelen tanulmány! — tárgya. Pillanatnyilag szempontunkból ez a Szegeden elhangzott nyilatkozat annyiban fontos, hogy megerősíti a dugonicsi elvekben gyökerező szegedi népies irodalmat önbizalmában és a második legnagyobb magyar város — általában a magyar városok, — fontosságát hangsúlyozza a magyar, kulturális és irodalmi élet előrelendítésében (Szeged már harcban áll ekkor az ország harmadik, Szegeden létesítendő egyeteméért!).

Jellemző, hogy Szeged polgárságának korszerű gondolkozásával dicsekszik, amikor Pozsonyt, Kassát stb. leszólja, mondván, hogy az ott már megalakult irodalmi társaságok (Toldy-kör, Múzeum Egylet stb.) az illető városokban működő jogakadémiai tanárok kezdeményezésére, Temesvárott a katolikus klérus és a főispán buzgólkodására, de nem a polgárság kezdeményezésére alakultak. »Szeged saját polgárai erejéből hoz létre tudományos és irodalmi társaságot!«⁵⁵

A kiragadott és felsorolt példák azt bizonyítják, hogy a város ujjáépítésének időszaka irodalmi szempontból az összes helyi erők összefogását, az irodalmi élet eddig nem látott fellendülését, mintegy a város irodalmi életének »hőskorát« jelenti. A szegedi irodalmi élet szószólóinak programja — mint láttuk — több ponton közel esik a 70-es években a »Figyelő« körül csoportosuló, később a Petőfi-társaságba tömörülő, bizonyos vonatkozásokban Akadémia és Kisfaludy Társaság ellenes fiatal ellenzék irodalompolitikai elképzeléseihez. (A Szegedre kerülő Pósa Lajos még szorosabbra fűzi Szeged és a Petőfi-társaság kapcsolatait!)

Népies program és az irodalmi ellenzékiségnek e mérsékelt változata alkotja együtt ekkor a szegedi irodalmi élet tulajdonképpeni elvi alapját. Erre az időre esik a szegedi parasztnovella kialakulásának első szakasza, a mikszáthi formakincsel való felvérteződése, a szegedi írók sajátos parasztszemléletének kiforrása, eszmei továbbfejlődése. Ez időben jelennek meg az első, jellegzetesen szegedi *novelláskötetek* is.

⁵⁴ Egy szegedi irodalmi kör alakítása érdekében. Sz. H. 1883. jún. 6–7; A Dugonics-kör tudományos, irodalmi, s művészeti társulat alapszabályai. Uo. 1883. jún. 8–9.

⁵⁵ Irodalmi s tudományos társaság Szegeden, Uo. 1883. jún. 14. (Vezércikk, írta V[ass]. P[ál]. — városi aljegyző.)

II.

A jellegzetesen szegedi paraszt-rajz, parasztnovella — minden ezidőbeli népszínmű-kapcsolata mellett — két olyan, jórészt még »irodalmon kívüli« tényezőt olvaszt magába, amely egész további fejlődését elsősorban meghatározza. Az egyik a helyi népelet iránti érdeklődést tárca formájában tükröző, a néprajzi gyűjtőmunka alaphelyzetével rokon szemléletből fakadó »riport a szegedi tanyákról«.

Szerzője azonban nem a vadidegen, tudálékos amatőr-kutató száraz precizitásával, hanem a szülőföldre parasztjait eddig is jól ismerő, velük jóformán együtt nevelkedő szegedi újságíró meleg lírájával nyúl tárgyához. Ilyen ízes, hangulatos, szinte már tanyai »életkép«-pé kerekített riport egy tanyai dísznótorról a már említett Csaplár-tanítvány, népdalgyűjtő Ferenczi János írása a Szegedi Képes Naptár 1875. évi számában.⁵⁶

Schmidt Sándor *Tanyai Képek* című riportjában⁵⁷ szinte a szegedi parasztnovella egy jóval később fellelhető típusának szerkezeti sémáját is megteremti. E szerkezet a következő: — Kimondottan szépirodalmi igényű, lírai hangulatú bevezetés (tájleírás) adja meg az alaphangot. Ezután részletes néprajzi tájékoztatás következik az évszaknak megfelelő paraszti munka rendjéről (Schmidt írásában az asztagrakásról, nyomtatásról, gabonatisztításról) és a hozzá használt jellegzetes szerszámokról, a vele kapcsolatos fogalmakról, a szokásos elnevezésekről. (Pl.: ágyás, szemvonó, a »német« és a »magyar« favilla közötti különbség stb.). Ennek a néprajzi leírásnak a pontosságára jellemző, hogy például az említett munkafolyamatok és eszközök leírását szinte szóról-szóra így találjuk »A magyarság tárgyi néprajza' megfelelő fejezetében.⁵⁸

A »tanyai riport« e részében a tárgyi-néprajzi leírást egyre inkább népszokások, a hozzájuk kapcsolódó mondókák, dalok közlése helyettesíti. (Lásd Ferenczi említett írását!) Palotás Fausztin hasonló szerkezetű tanyai riportjában⁵⁹ a Schmidtnél tárgyi-néprajzi jellegű rész helyén azt a Pálfy-kapitányság területén dívó szokást magyarázza, hogy esténként, de főként vasárnap, ünnepnap délutánján az alacsony halmon álló szélmalom köré gyűlik össze a tanyák fiatalága táncolni. Felsorolja, hogy milyen táncokat járnak (»röszketős«, »riszálós«, »lippenős« stb.), elmondja, milyen a tánc iratlan rendje, stb.

Egyébként a »tanyai riport« e részébe illeszkednek bele a parasztoktól ellesett, pontos tájnyelvi lejegyzéssel közölt, jobbára anekdotikusan csattanós párbeszéddek, melyek valamelyest jellemzik is az egyébként csak néven említett szereplőket, Palotás említett »tanyai riportjába« népdalt is sző.

Palotás — kissé tudálékos érzelmességgel — a paraszti vígasságok értelmezésével, a nép életében betöltött szerepével is foglalkozik: »Milyen vagy te, édes magyar népem! Egész héten át fáradva, izzadva dolgozol, hanem azért vasárnap mégis mértföldekről is fölkeresed a mulató, táncoló helyet... hogy legyen, ami a munkanapok hosszúságát feledteti, az elborult kedélyeket olykor fölvidítja, szívedet, érzéseidet nemesíti!«

⁵⁶ Szegedi Képes Naptár az 1875-iki közönséges évre. Szeged, Burger Zsigmond özvegye kiadásában. »Ásd Balázs, kapard Tamás!«

⁵⁷ Sz. H. 1876. okt. 22.

⁵⁸ A magyarság néprajza. Bp. é. n. II. k. 221–291. l.

⁵⁹ Az alsótanyák közt. Sz. N. 1881. júl. 31.

A befejezés ismét lírai hangulatú általánosítás a tájról, népe életéről, a tanyai világról.

Ugyanezt a felépítést követi Lévay Béla *Kukoricafosztás* című írása,⁶⁰ a kukoricafosztás hírüladásának szokásos módját, a munka szertartásos mozzanatait (a gazda »mondókázása«, az ivás rendje, a főttkukorica »csemege« kínálásának ideje, mesemondás stb.) tárgyalva. Főlvázolja egy Hány Jánosra emlékeztető külfödet járt obsitos-katona alakját is, idéz meséből.

Palotás egy másik alsótanyai riportja, mely az előbb említettel együtt jelent meg, egy rombadőlt tanya történetét is magában foglalja: A fiatal gazdát katonának vitték. Az állomáson éppen feleségétől búcsúzott, s nem figyelt a kiadott parancsra. A hadnagy eltaszította egymástól a fiatal házасokat. Az ujonc leütötte a durva tisztet. Elvitték, sohasem jött vissza... A tanya gazdátlanul maradt.

Az ilyen és hasonló riportok természetesen nemcsak a tanyavilágot jelenítik meg, hanem gyakran a város parasztlakosságának az életét tárgyalják a jellegzetes figuráit is fölvonultatják.⁶¹

A »tanyai riport« szerkesztésmódja, tartalmi elemei befolyásolják a nem beszámoló jellegű írásokat is és a kimondottan szépirodalmi igényű novellák, rajzok állandó alkotóelemeivé lesznek. Ilymódon a riport jellegű írások és a velük rövidesen egyidőben jelentkező parasztnovellák között a határ a legtöbb esetben elmosódik.

Így van ez, — hogy csak néhány példát említsünk, — »Csényi« (Terescsényi Gyula) *Karácsony a pusztán* c. »népies rajz«-ában is,⁶² vagy Deréki Antal *A putri lakói* c. tárca-novellájában,⁶³ illetve Deréki *Aratáskor* című rajzában.⁶⁴ Ezekben a karácsonyi népszokások, a putri fogalmának és építésmódjának, illetve az aratóünnep lefolyásának leírása mindvégig a novella és a riport határán tartja az írást.

Az ilyen »tanyai riport« jellegű írások mégis megtartják önállóságukat s amikor szerzőik már mint több-kevesebb sikert arató szépírók is jelentkeznek helyi, sőt fővárosi lapokban is, tovább művelik ezt a műfajt. A Pesti Naplóban már 1879-ben olvashatunk Palotástól novellákat, 1881-ben gyűjteményes kötete is megjelenik, mégis közöl a Szegedi Képes Naptár 1881. és 1882-es évfolyamában folytatásosan »Szegedi népszokások« címmel hangulatos ritortokat tanyai lagzikról, disznótorokról, szüretéről.

A másik, a tanyai riporthoz hasonlóan többé-kevésbé »irodalmon kívüli« tényező, mely a szegedi parasztnovella állandó elemévé formálódik, a betyárhistoria, illetve a betyárhistoriát a lapok hasábjairól ez időben kiszorító *törvénytudósítás*.

Előre kell bocsátanunk, hogy Szegeden a 70-es évek végén még mindenki jól emlékezett az igazi betyárookra, akik nem a vadromantika világirodalmi sablonjai, vagy Jókai álruhás ifjú arisztokratái, nemesei voltak, hogy a Rab Ráby-ban betyárkodó Zabváry Fruzsinkát ne is említsük. Ráday véstörvény-

⁶⁰ Fotográfiák a nép életéből. Sz. N. 1878. okt. 1.

⁶¹ Kék Hyacint: A kísértet. Sz. H. 1880. jún. 6.; Zarkavölgyi Andor: Havi búcsú. Uo. 1881. aug. 12., stb.

⁶² Sz. N. 1879. dec. 25.

⁶³ Uo. 1880. ápr. 23–27.

⁶⁴ Uo. 1880. szept. 4–11.

széke csak 1873-ban fejezte be ezeknek a közönséges, a tanyavilágban személy szerint is jól ismert szerencsétlen parasztembereknek az üldözését. Mint Tömörkény egyik későbbi írásából tudjuk⁶⁵ a szegedi tanyak, de még a város parasztnépe sem tekintette általában elvetemült, bűnözésre predestinált gonosztévőknek őket, maga a »betyár« szó sem volt olyan peioratív értelmű, mint másfelé az országban. De nem is tekintette Szegeden a betyárokat a parasztság — az írók sem! — oly értelemben romantikus hősöknek, mint egyebütt. Az kétségtelen, hogy nevük, különösen Rózsa Sándor neve köré számtalan legenda szövődött, de mindvégig megmaradtak osztrák katonaság elől szökött, vagy a sors tragikus fordulata folytán társadalmon kívül rekedt parasztembereknek, akik imponáló bátorságukkal, talpraesettséjükkel, de kikerülhetetlen végső tragédiájukkal is e vidék népének kézzelfogható valóság voltak. Ilymódon nem meglepő, hogy a szegedi betyártörténetek nemcsak hogy hiteles nevekhez, valóban élő személyekhez kapcsolódnak, hanem cselekményük, főbb vonásokban a Ráday-féle perek anyagából is ellenőrizhető. Az első Szegeden megjelent betyár-históriákat tartalmazó könyv egyenesen hivatkozik a Ráday-féle aktákra.⁶⁶

A betyárhistóriák szerzői gondosan leírják a csárdák, a »dutyánok« életét, a betyárrejtő mocsarak, nádasok lakóinak életmódját, a pusztai ember öltözetét, készségeit stb. Hogy elbeszélésük középpontjában rendszerint a betyár és a csaplárné, vagy valamelyik parasztleány szerelmi kalandja kerül, nem egy esetben a betyár-romantika irodalmi hagyományainak követését árulja el. Ez azonban nem csökkenti a történet hitelességét.⁶⁷ Palotás Fausztin a *Becsei uram kanásza* c. betyártörténetében még »lábjegyzetet« is alkalmaz, hogy írói hitelét bizonyítsa.

A tanyai riporthoz hasonlóan évtizedekig fennmaradt Szegeden — ha szórványosan is, — a betyárhistória. Palotás, Békefi, de Cserzy és Tömörkény is ír ilyeneket, egészen a század legvégéig.

Ahogy a tanyai rendbontások a modernebbé váló közigazgatás folytán »rendőri ügyekké« lettek, a betyárhistóriák szenzációját, melyet egy újság sem hagyott kihasználatlanul, — a rendőrségi tudósítás pótolta a »Törvényszéki Csarnok«, vagy egyéb elnevezésű rovatban. A kezdetben sablonos tudósítások hamarosan eredeti szint őltenek. Szembeötlő, hogy nem minden tudósítás egyformán. Elsősorban azok az esetek mozdították meg a tudósítóknak az írói ambíciókat, melyek a rendőrbírószágon, a törvényszéken megforduló *parasztemberek* sorsára, mentalitására különösen jellemzőek voltak. Ha perbefogott parasztemberről, talpraesett kanászbojtárról volt szó, az esetleg milliós sikerkasztásokat, a »nadrágos emberek« családi tragédiáit többé-kevésbé szenvtelenül tárgyaló tudósító ihletet kapott, írásai megszínésedtek, kifejezést adott a vádlottal való együttérzésének, vagy legalábbis szánakozott rajta.

Természetesen az esetekben rejlő novella-lehetőségekhez mérten, de még inkább a bürokrácia paragrafusokhoz igazodó merevsége folytán méltánytalan ítéletek súlyosságához mérten változó ez a jelenség. Idők során a törvényszéki tudósítás »irodalmiasításának« formái is fejlődnek.

⁶⁵ A betyárvilágról. Uo. 1902. jan. 12.

⁶⁶ Békefi Antal—Palotás Fausztin: Sötét idők. A Rádai-korból. Szeged, 1887.

⁶⁷ Ligethy Endre: Csehó Pista. Sz. H. 1877. ápr. 29.; Barna György: Akik új földet keresnek. Uo. 1880. dec. 22.

Eleinte csak egy-egy mozzanat színesedik meg a tudósításban. Például az, hogy egy kissé részeg baka a betört ablak árát akkor akarja majd megfizetni, ha hadnagy lesz, s akkor is a »privadinertül« küldi el.⁶⁸ Később novella-címekkel ruházzák fel a tudósítók a tollukra kívánckozó eseteket. Például: *Csata a fináncokkal*.⁶⁹ Az ilyen címek alatt gyakran csak egyszerű, tárgyilagos tudósítás olvasható, nem egy esetben azonban egészen sikerült elbeszélés-vázlatokat találunk egy-egy »kidolgozott« részlettel. Az említett Csata a fináncokkal például ilyen részletekkel lep meg: »... az asszony kezében lévő kosarat kiragadta és hihetőleg a keménységi fokozat megbíráthatása céljából Haas pénzügyőri felügyelő fejéhez háromszor odavágta. Haas ilyenemű experimentumok elviselésére magát alkalmasnak nem vélte és ebbeli nézetének nemcsak hangos szavakban, de tettel is kifejezést adott, mire Molnár József és Ferenc csendes szemlélők neutrális állapotukat föladva, egész zendülést idéztek elő...« — A hivatalos jegyzőkönyv-stilus ilyen kigúnyolása már nyílt hadüzenet a bürokrata komolykodásnak, egyáltalán az ügy rendőri szempontú felfogásnak s a paraszttal érző író árulja itt el magát, ha nevét, vagy nevének betűjelét nem is írja a cikk alá.

Más esetekben a hiteles jegyzőkönyv a tudósító kezében dramatizált jelenetté változik át, melynek fő szereplői a törvényszéki tanácselnök és a vádlott. Mondanunk sem kell, hogy zárójelbe tett »szerzői közlések«, »rendezői utasítások« segítik ilyenkor az olvasót a jelenet átélésében.⁷⁰

Ismét máskor csak a vádlott, illetve a tanúk, naiv vagy furfangos feleleteit idézik szó szerint. Ezekből azután időnként csokrot köt a tudósító és »Törvényszéki adomák« vagy egyéb címen külön cikket ír. 1880. szeptember 13-án olvassuk a Szegedi Naplóban *Törvénykezési adomák Szegeden* címmel, hogy a beidézett juhász a bíró »Mit tudsz felhozni mentségedre?« kérdésére így válaszol: »Egy ürüjuhot Demeterkor!« A nem egyszer erőltetett, többször ismételt paraszt-anekdoták között húzódik meg például — a fent idézett közleményben, — Mikszáth *Bede Anna tartozász* c. novellájának alapötlete.

Amikor Palotás Fausztin kerül e rovathoz (névbetűi a cikkek élén: P—s.) már ilyen formát öltenek a törvényszéki tudósítások: »*Magas a kerítés teteje...* Biz az egy ölnél is jóval magasabb kőkerítés volt, de azért jó Pikali János, Makó szülöttje múlt év október tizedikének hajnalán mégis átmászott azon, hogy egy kis körültekintést tegyen Brenner mérnökék tágas udvarán...« — Szemmel látható, hogy a tudósító hogyan igyekszik a közlésből el nem hagyható, száraz jegyzőkönyvi adatok sokaságán lehetőleg hangulatosan átevezni, hogy mielőbb a történet magvához juthasson.⁷¹

A *Csongrádi városbíró* cím után már szabályos novellakezdetést találunk: »Egy szívből szakadtak, egy anyai gond és szeretet örködött fölöttük, és mégis — halálos ellenségei egymásnak...«⁷² A *Párba*j korszokkal esetében szintúgy: »Hja, a féltékenység! Ha ez a »zöldszemű szörny« nem zavarná meg a szívek boldogságát, bizony a szerelem is sokkal édesebb volna! — A szegény Vida Annus is csipőre tett kezekkel, nagy elkeseredéssel felelgetett szép Rózsi Má-

⁶⁸ Uo. 1875. febr. 24.

⁶⁹ Sz. N. 1880. aug. 8.

⁷⁰ A zöldszemű ördög tragikomédiája. Uo. 1882. szept. 6.

⁷¹ Sz. H. 1882. jan. 29.

⁷² Uo. 1882. febr. 5.

riának...« — majd az íróilag rekonstruált szóváltás következik, az ebből eredő »tettelesség« leírása, a vád, a tárgyalás és az ítélet ismertetése.⁷³

A »Törvényszéki Csarnok« tudósítói, akármelyik szegedi lapnál dolgoztak is, állandó kapcsolatban maradtak a népelet árnyoldalaival, szociális problémáival s bár egyes, erre módot nyújtó ügyeket hajlamosak voltak anekdotikus-humoros oldalukról is felfogni, szükségképpen nem fogadhatták el a felhőtlen parasztidillek világát valóságnak. Különös érzékenység fejlődött ki bennük a paraszt-tragédiák iránt. Jellemző, hogy amikor 1881-ben egy öreg tanyai paraszt, Ördög János megölte a fiát, mert földjének fiára iratása után nélkülvész, megalázás, embertelen bánásmód jutott osztályrészéül, mindkét szegedi lap tudósítója versengve írta meg a »paraszti Lear« történetét.

Palotás a Szegedi Napló 1881. november 4-i számában szinte kerek novellává alakítja az esetet. Bevezetésében szociális szempontból világít rá a felmerült problémára s azt magyarázza, hogy az árvízzel Szegedre zúduló anyagi, megélhetési problémák felbontják a módosabb parasztsaládok erkölcsi életét is. A tulajdonképpeni tárgyra térve megrázóan ecseteli, hogy hogyan változik meg fokozatosan a fiatalok magatartása a magát gondjaikra bízó öreggel szemben: megtiltják, hogy a »tiszta-szobába« bemenjen, a menyecske az ételét fölhányja, a betevő falatját »megpanaszolja«, nem szelhet maga kenyeret, azután az asztalnál sem tűrik meg s csak a maradékból adnak neki, szemrehányásait durván visszautasítják. A tárgyilagos hangú, majdhogynem riport-szerű leírás egyszerre drámai fordulatot vesz. Az öregember összeroppanásának napját jeleníti meg nagy részletességgel, reális lélekrajzzal az író. »És a keménytermészetű öreg, ki az élet változó napjait jó és balsors között hosszú éveken keresztül ismerni megtanulta, kinek erejét a küzködés, a munka, a fáradság csak megacélozta s annyi méltatlan bánásmódot is erős lélekkel tudott tűrni...« egy durva szótól sírvafakadt. Palotás érezteti, hogy ez a sírvafakadás a vég kezdete, a lélek ellenálló ereje felörlődött s már csak idő kérdése a tragédia bekövetkezése. És vacsorakor, a tehenek megitatására kiadott paranccsal odadobott szalonna visszautasítása jelzi a nagy pillanatot: az öreg eszelősen ordítva a fiába vágja a kést...

A befejezés egyben írói állásfoglalás: »Ördög István harmadnap a kórházban iszonyú kínok közt meghalt, a szerencsétlen apa pedig a börtönben várja méltó büntetését.

Méltó büntetését?

Ép szív, meleg kedély, szigorú lelkiismeret, mit igazság és meggyőződés erősít, még a büntető törvénykönyv paragrafusát sem olvashatja el a büntetés kiszabása miatt. Az emberi igazságszolgáltatás Ördög János fölött nem télhet...

És mégis ítél. Bánja is azt, hogy sok ilyen szerencsétlen Learja van e napsugaras, gyönyörű világnak!«

A nyolcvanas évek elején különösen megszorodnak a Törvényszéki Csarnokban a nyomor miatt tolvajjá lett parasztasszonnyal, parasztemberrel együttérző írások. (Pl.: A *nyomor*, Sz. H. 1882. máj. 16.) A Szegedi Napló ekkor lesz programszerűen is ellenzéki, 48-as napilap. Nem véletlen, hogy főleg benne találunk ilyen tudósításokat. 1881. november 6-án *Az inség* címmel közli azt

⁷³ Uo. 1882. febr. 12.

az esetet, hogy a tompaháti uradalomból húsz szegényparaszt négy kocsi repcét lopott. A fővádlott arra a kérdésre, hogy mi vitte őket erre, így válaszol: »Az inség, mög aztán hát az alkalom, kéröm!«.

Egyre több szó kerül itt a razián fogott, tanyáról városba szolgálni jött s elzúlló parasztlányokról,⁷⁴ a föld miatt egymással s a rend helyreállítása céljából a helyszínre érkező »pusztázókkal« vére menő tanyai parasztokról,⁷⁵ a bérével elégedetlen kubikosról, aki leüti a bandagazdát,⁷⁶ a bűnét majd három évtized múltán beismerő parasztról, akit enélkül nem vennének maguk közé a tanyán szervezkedő nazarénus szekta tagjai⁷⁷ stb., — azt bizonyítva, hogy a szegedi tanyavilágban milyen harc folyik az életért.

A rovatban dolgozók (jóformán minden, később nevezetessé vált szegedi novellista irt ide!) maguk is felismerik, hogy a népelet, a parasztsors ábrázolásának milyen jelentős forrására bukkantak. Erre utal »B.« (Békefi Antal) megjegyzése a Sz. N. 1883. ápr. 22-i számában: »A népelet titkainak gazdag világa tárul föl gyakran az igazság ítélőszéke előtt. A sötét történetek, melyekbe a büntető igazság belényül, elregélik, miképpen születnek a népbaladák. Egy idő óta Szeged határa dús anyagot nyújt a népelet regényeiből.«⁷⁸ Ugyancsak a Szegedi Naplóban olvashatjuk ugyanez év ápr. 27-én a következő mondatot: »A szomorúnál szomorúbb családi drámák egymást érik mostanában népünk körében«,⁷⁹ május 11-én pedig ezt: »Rejtélyesebbnél rejtélyesebb drámák vetődnek föl időközönként a Szeged-határbeli nép köréből...«⁸⁰

A Törvényszéki Csarnok ilyen irodalmivá színeződése szükségszerűen azt eredményezi, hogy a »tudósítások« szétfeszítik a számukra fenntartott helyet a lapban s tárcákként jelennek meg. Ezzel az író végleg túlteheti magát minden hivatalos kötöttségen, a történet kifejezetten irodalmi formát ölthet. Azonban a tárcarovat — még ha a Szegedi Naplóból egyetlen napon sem hiányzik is, — nem elegendő. Kötött terjedelmű s legfeljebb két szerző, rendszerint egy költő és egy prózaíró, számára nyújt teret. És mivel a szegedi lapok szerkesztői is igyekeznek színes tárcarovatot létrehozni, gyakran jelentetnek meg ehelyütt idegenből fordított műveket, fővárosi szerzők írásait, stb. Nem egy esetben hivatalos nekrológokat, a korban divatos, népszerű természettudományos értekezéseket közölnek. A szegedi novellista, ha a Törvényszéki Csarnokban nem élheti ki novellista hajlamait, az éppen rábízott »Helybeli újdonságok« rovatban, vagy egyébütt helyezi el — most már sűrített formában, — pár soros érdekes hírként ötleteit, élményeit. A nyolcvanas évek elején egyébként is váratlanul sok, a helyi publikációs lehetőségekhez képest egyesesen túl sok novellista jelentkezik a szegedi lapoknál. (Mikszáth, Palotás, Békefi Antal, Irányi Dezső, Deréki Antal, — hogy csak az ismertebbeket említsük.) Egészen természetes, hogy a lapok, melyeknél dolgoznak, — különösen a Szegedi Napló, szinte a hirdetésekig megtelik parasztnovellákkal, paraszta- nekdotákkal, kiformalatlan, megíratlan ötletekkel, tanyai históriákkal. A valóban megesett mulatságos, vagy tragikus utcai, vásári, piaci eseteket öltöz-

⁷⁴ A »szép lányok«. Sz. N. 1883. febr. 8.

⁷⁵ Harc a pusztázó és a tanyai legények közt. Uo. 1883. febr. 2.

⁷⁶ Kubikos-dráma. Uo. 1883. jan. 12.

⁷⁷ Huszonnyolc év után. Sz. H. 1883. okt. 19.

⁷⁸ A kitett gyermek.

⁷⁹ Családi dráma.

⁸⁰ Férjgyilkos asszony, aki föladja magát.

tetik irodalmi formába. Ilymódon az újság minden rovatában, hasábján ott bujkál a szegedi parasztnovella fokozatosan kialakuló íze, zamata, megjelennek tipikus figurái, érezzük a kialakulóban lévő parasztszemlélet jelenlétét.

Békefi Antal így ír meg egy verekedést:

»Kiskanász: Hallod-é Kalmár Ferkó, lábaj ki az én felelőmről, mert beléd hajintom a botomat!

Bojtár: Azt tunnád mögtönni Sebők Pista, nem öszöl többet a Mihály báccsiék szalonájából!

Kiskanász: Ha öszök, ha nem öszök: arra a!...⁸¹

Palotás érzelmes stílusára ismerünk egy, a kelleténél jobban megnyújtott hírben: »Nyomában járt, mint az árnyék, künn a réten, szőlőben, kertben, mindenütt. Édesgette selyem keszkenővel, csattos cipellővel, piros pántlikával. S hogy futott előle, úgy üldözte, mint olyv a galambot s ahol hasztalan kiáltott segélyért, ott rabolta meg becsületétől...⁸²

A *Tolvaj szerelemből* c. tudósításban a vallatott legény így védekezik: »Szögény legény létömrre mög akartam házasodni, aztán hát nem volt hozzá módóm. Azt gondoltam hát, Márki uramnak sok van, neköm mög annyi sincsen, hogy a lakodalmat mögülhessem, mondok, nem töszök nagy hibát, ha gazdag embör kárával segítök a magam baján...⁸³

Az eddigiek kétségtelenül bizonyítják, hogy a 70-es években fejlődésnek indult szegedi irodalmi élet két olyan alaptípusát hozza létre a paraszti tárgyú írásoknak, melyek nemcsak helyi témájuk, népnyelvi sajátosságai által, hanem reális parasztszemléletükben, a paraszti valóság igen alapos ismeretében is eltérnek a kor országos irodalmi népies-divatjától.

Egyikük az inkább *leírójellegű* riport a szegedi, szegedkörnyéki parasztvilágról, a másik a *drámaibb*, a bűnügyi történetekkel és betyárhistóriákkal rokonságot tartó törvényszéki, rendőrségi tudósítás.

Míg az előbbiben szinte a hazai etnográfiai, folklorisztikai kutatás fejlődését is megelőző gondosság, tárgyilagosság jelentkezik, a másodikban egy olyan eszmei kiforrást figyelhetünk meg, mely a törvényszéki tudósítások eredeti célzatát szinte ellenkezőjére fordítja. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a tudósítások ki nem mondott célja az uralkodó osztály érdekeit védő paragrafusok igazságos voltának propagálása; a törvény betűje ellen vétők megbüntetésének példáin keresztül arra figyelmeztetni, hogy a közrend szilárd s büntetlenül nem ússza meg, aki szembekerül a fennálló társadalmi rend egyik vagy másik törvényével. Az említett példákön láttuk, hogy a szegedi tudósítók gyakran ellentmondanak ennek s szívük szerint pártját fogják a saját hibáján kívül törvénybe botló parasztnak.

A *népélet módszeres felkutatása tendenciájának és a törvénnyel szemben a nép melletti állásfoglalásra való nagy hajlandóságnak összeötvöződése adja meg az alapját annak a szemléletmódnak, mely a szegedi parasztnovella jelentékenyebb képviselőit jellemzi a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején. A Szegeden megjelenő, parasztkról szóló írások egyben meghatározzák azokat a formai jegyeket is, melyek a szegedi parasztnovella-formát jellemzik.*

⁸¹ Ki a legény a gáton. Sz. N. 1883. febr. 25.

⁸² A becsületeabló. Uo. 1883. ápr. 13.

⁸³ Sz. N. 1882. jan. 11. (Írta »B« — Békefi Antal.)

Az eddig tárgyalt két, »irodalmon kívülnek« nevezett prototípus fejlődésének egyes fázisai természetesen nem kizárólagos formái és fokozatai a szegedi novellairódalom kibontakozásának. A nem kimondottan szépirodalmi jellegű írásokkal egyidőben, velük szoros kölcsönhatásban szaporodnak el a dugonicsi programból fakadt, kizárólagosan irodalmi igényekkel íródott, paraszttémájú novellák. Ezekben meglehetősen változó arányban keverednek az egyszerűség kedvéért »népszínműves«-nek nevezhető parasztnovella tartalmi és formai elemei az általunk korábban vizsgált, közvetlenül a szegedi paraszti világból fakadó elbeszélés-elemekkel és írói szemléletmóddal. Az írónként és elbeszélésenként változó arány lehetetlenné teszi, hogy általános érvényűen kimondhassuk: a szegedi parasztnovella a 70-es évek végén, a 80-as évek elején már minden tekintetben fölé tudott emelkedni a népélet művészi ábrázolásában az országos átlagnak. Az azonban tény, hogy elemeinek sajátos összetétele, — mely valamilyen arányban Tömörkényig és Móráig megmaradt, — megóvta a szegedi novellistákat a korban szinte kivédhetetlenül fertőző, sekélyes parasztábrázolás végleges felülkerekedésétől, ha egyébként írói tehetségük csekély ereje nem is óvta volna meg őket.

Az általunk eddig vizsgált fejlődési folyamat viszont a korban lehetséges realista parasztábrázolás olyan feltételeit teremtette meg, melyek talán sehol másutt Magyarországon akkor egyétt nem jelentkeztek. Ha más vidéki városunkban fel is tűntek hasonló kezdeményezések, sehol sem hoztak olyan eredményeket, mint Szegeden. E feltételek jelenlétének tudatos felismerése hiányzott Szegeden is, legalábbis olyan mértékben hiányzott, hogy valamelyik helyi írónál az adott eszmei és művészi eredmények *tervszerű* összefogására sor kerülhetett volna.

Ha tudatosan nem is, de *ösztönösen* élt velük, összefogta őket két szegedi író. Az egyikük valóban szegedi: Palotás Fausztin. A másik csak szülőföldjének vallotta Szegedet: Mikszáth Kálmán.

A továbbiakban kettőjük ez időben kifejtett munkásságán keresztül igyekszünk megmutatni, hogy a szegedi parasztnovella ilyen előzmények után és ilyen kísérőjelenségek mellett milyenné formálódott a 80-as évek elejére, *már Tömörkény színrelépése előtt.*

*
**

Az első szegedi parasztnovellákat tartalmazó kötetet Deréki Antal, a Szegedi Napló munkatársa készült kiadni 1880 szeptemberében. Előfizetési felhívása⁸⁴ azonban úgy látszik, nem hozta meg a kellő eredményt és az ambiciózus novellista aggodalma, melyet az előfizetési felhívásban olvashatunk (»Nem kecsegtetem magam vérmes reményekkel.«) jogos volt. Kötete — nyilvánvalóan az árvíz utáni első, igen nehéz esztendő az oka, — nem jelenhetett meg. Munkásságát a készülő kötetnek a Naplóban mutatóban közölt novelláiból ismerjük. Sablonos történetei a falu, a tanya szerencsétlenjeiről szólnak, figyelemre méltó közülük a néprajzos jegyeket magán viselő, már említett *A putri lakói.*

⁸⁴ Uo. 1880. aug. 8. (»Irodalom«-rovat.)

A helyi könyvkiadás anyagi nehézségein a következő kötet szerzője, Palotás úgy teszi túl magát, hogy maga vállalja első kötete, *Az én édes otthonom* kiadási költségeit.⁸⁵

Palotás Fausztin (1857—1922) tős-gyökeres szegedi. Felsővárosi családból származik. Apja jobbmodú hajókormányos volt. Különös keresztnévét paraszti származású anyja hagyománytiszteletének köszönheti, aki a gyermek születése napján a »Fausztin« nevet találta a kalendáriumban (febr. 15). Palotás — mint már említettük, a szegedi kegyesrendi gimnáziumban végezte tanulmányait és az gimnázium színvonalas önképzőkörében tette meg első költői-írói szárnypróbálgatásait. Egyetemi tanulmányait alig kezdhetette meg, apja halála miatt máris félbe kellett hagynia s szülővárosában keresett magának megélhetést. A város előbb mint irnokot, majd mint adóhivatali számtisztet, később mint árvaszéki irodaigazgatót és segédlevéltárnokot alkalmazza. Egy időben a Somogyi-könyvtár segédkönyvtárosi állására is pályázott, sikertelenül. Dolgozott a Szegedi Naplónál is, de a Híradóhoz mindig közelebb állt. 1890-ben honvédtisztnek állt be és a magyar irodalmat tanította különböző hadapródiskolákban, egy ideig a Ludovika Akadémián is. Sajnálatos, hogy öreg korában, 1919-ben — bizonyára katonatiszti kötelességérzetből — belépett a Nemzeti Hadseregbe s a Dunátúlmon toborzóelődásokat tartott.⁸⁶

Irodalmi munkásságát Juhász Gyula, akinek első nagy irodalmi élménye Palotás »Homokfelhők« c. kötetével kapcsolatos, így jellemzi: »A szegedi népies írásnak kétségtelenül első úttörői közül való ez a kedves, délceg felsővárosi magyar, aki még Tömörkény előtt fölfedezte a tanyai parasztot, a kapitánysági népet, a földműves szegénységet és ha kissé sújtásosan, vasárnapi ünneplőben mutatta is be őket a városi nemzetnek, sőt ha egy kissé auerbach-i módon látatja és kelteti őket, mindegy, a szándék jó volt, a törekvés komoly. Palotás Fausztin kivont karddal tiszteleg a szegedi irodalom aranykapujában, mint a halhatatlan dicsők és nagyok hűséges, becsületes, érdemes gárdistája.«⁸⁷

A korábbiakban már utaltunk azokra a tényezőkre, melyek a tanyai élet felfedezésére indították Palotást. Hogy valóban úgy mutatja be a parasztot, ahogyan Juhász Gyula állította, ahhoz nem sok kétség fér, de kitűzött feladatunk megoldása érdekében részletesen meg kell vizsgálnunk munkásságát.

Az iskolából hozott Petőfi-rajongás egyesülve a helyi indítékokkal, a nagy költő nyomdokain indítja el. Tudomásunk szerint első nyomtatásban megjelent műve a János vitéz modorában és versformájában íródott »népies költői elbeszélése«, mely a Szegedi Híradóban jelent meg: *A gádorlaki bíró lánya*.⁸⁸ A költeményben érződnek a gimnáziumi tanulmányok reminiscenciái is:

Diadalszekéren, győztes sebességgel
Fényes ruhájában eljött már a reggel.

⁸⁵ Rajzok a népeletből. Szeged, 1881. Szerző tulajdona.

⁸⁶ A Palotásra vonatkozó adatokat lásd: Palotás Fausztin emlékezete. Cserzy Mihály emlékbeszéde a Dugonics Társaság 1923. márc. 25-én tartott ülésén. Kézirat Dr. Csongor Győző (Szeged) tulajdonában; továbbá Preszly Lóránd i. m. 14—15. l.; Szinnyei: Magyar írók X. k. 233—35.

⁸⁷ Homokóra 1929. jan. 1. Szegedi őskert. »Fusztin«.

⁸⁸ Sz. H. 1877. máj. 11-től folyt.

Néhol egészen a János vitézre emlékeztet:

»Gyalázatos leány! Itt találalak téged?
Ölelgesd, ölelgesd csak a szeretődöt!«
Megrendült a legény, a leány felsikolt
Ijedtében szegény se eleven, se holt.

— írja a költeményben szereplő fiatalok rajtakapását bemutató részben.

A hasonló modorú elbeszélő költeményekkel még sokáig nem hagy fel, prózai írásainak megjelenésével párhuzamosan is közöl ilyeneket, főként az egyidőben Szegeden szinte irodalmi évkönyv számba menő *Szegedi Képes Naptárban*.⁸⁹ Ezek jobbára szellemes »tanító-költemények« a nép számára a babona ellen, arról, hogy bármilyen jól is megy a sora valakinek, ne bízsa el magát, hogy öreg férfi, fiatal leány nem illenek össze stb. Még 1908-ban is ír elbeszélő költeményt a kivándorlásról: *Törpe lelkek*. A verses elbeszélés ritmusának nyomai prózájában is fellelhetők.

Prózai műveinek sorát Tóth Ede hatását mutató népszínművel kezdte (*A táltos* 1878.), melyet nem valami nagy sikerrel mutatott be a szegedi színház 1878-ban.⁹⁰

A »tanyai riport«-okon és törvényszéki tudósításain csiszolódott novellái szinte egyidőben kapnak helyet a szegedi és fővárosi lapokban.⁹¹ Ezekben elsősorban a folklórányag szembeötlő: Szeged-vidéki házassági szokások, (kendőcserélés, szemre-menés, lógós vőfély, lagzis kása stb.) népdalok, népi játékok (pl.: a csigakettőzés, orsó kiváltása a fonóban stb.). Sűrűn, nem minden erőltetés nélkül használja a népnyelvi fordulatokat, szólásmondásokat: *bekapatos*, *benyalatos* — bennfentes, *persed* — feslik, *csevejde* — lármás, *csatorál* — veszekszik, *lármázik*, *korozsma* — keresztelő-ruha, *csollák* — kancsal, *pötyke* — cicomásan öltözött, hetyke viselkedésű, *déta* — (a »dietá«-ból) beszélgetés, pletyka; *kadárka* — kukoricagöré; *árikum* — kelengye; *megteszi a nagy peketket* — nagy dologra szánja magát; *fellát* — büszke; *kimérni a ház hosszát neki* — elküldeni a háztól; *mondva csinált* — rendelésre készült; *egy a kuckó a kemencével* — egymásnak valók; *kinek porba hullt a pecsenyéje, nagyon fanyarodott képpel néz utána; mit ér neki a szép kőház, ha sírva néz ki iz ablakán; bolond vármegyének bolond az ispánja; macska fekszik a tűzhelyen* — rossz gazdasszony, t. i. nem főz; stb. Jellemzésül felhasználja a katonaviseltek »idegen« szavait: *kompektor*, *strapáció*, *komandérozás*, *suflenc* stb.

Novellái hiteles környezetrajzokkal, jó részletmegfigyeléseikkel és könnyed lírai hangjukkal hívják fel magukra a figyelmet. A parasztság szociális problémái is élénken érdeklik. Megírja pl., hogyan lesz prostituálttá az árvíz után árván maradt és a kerítőnő kezébe került szegedi parasztlány.⁹² Jóízű beszámolót szerkeszt boszniai katonalelkéből, mint néhány év múlva majd Tömörkény is feldolgozza »spanyolviaszk-ország«-beli élményeit.⁹³

⁸⁹ Az elásott kincs. Szegedi Képes Naptár 1882.; A selyem dolmány. Uo. 1884.; A vén kecske története. Uo. 1887.

⁹⁰ Lásd a 44. sz. jegyzetet.

⁹¹ A nagyralátó. Magyarország és a Nagyvilág 1879. jún. 22.; Drága menyem. Uo. 1879. nov. 16.; Megjötték a katonák. Pesti Napló 1879. okt. 5. Reggeli kiadás.

⁹² Megváltó nélkül. Sz. N. 1881. okt. 20.

⁹³ Sátor-tábori emlékek. Uo. 1881. szept. 29.

1881-ben megjelent kötetére a fővárosi kritika is felfigyelt. A Pesti Napló szerkesztőségi recenzióban méltatja s mint munkatársát, csak dicséri. Hangsúlyozza, hogy »Palotás jól ismeri az alföldi magyar nép életét és gondosan, szeretettel rajzolja« és hogy írásai »a falusi és tanyai élet köréből vannak véve s a nép eszejárását, gondolkodását, baját és örömét mutatják be...«⁹⁴

A Pesti Hírlapban a tekintélyesedő Szana Tamás ír bírálatot Az én édes otthonom-ról.⁹⁵ Nem vitatja Palotás tehetségét, de kifogásolja, hogy népnyelvi fordulatai keresettek, körmönfontak. Rámutat Palotás legfőbb hibájára: »Rajzai azt a benyomást teszik rám, mintha hosszabb elbeszélések kivonatait olvasnám s csak olykor találók részleteket, melyekben némi melegség érezhető. Olyan rajza, melyen mindvégig egy hangulat uralkodnék, e kötetben még nincsen. A gyűjtemény lehangulatlejtesebb darabja a »Megjöttek a katonák« című volna; ennek hatását azonban nem kissé csökkenti a nagyhangú, bölcselkedő bevezetés...« Végül Mikszáthot állítja példaképül Palotás és más, a műfajokat hozzá hasonlóan félreismerő fiatal írók elé.

Szana kifogásai, főként az utóbbi, valóban jogosultak, de a műfaji követelmények szigorú megkövetelésével nem érthetünk mindenben egyet. Palotás ugyan a »Rajzok a népéletből« alcímet adta kötetének, azonban írásait csupán e talán rosszul megválasztott alcímhez ragaszkodva bírálni, túlzás.

Palotás novelláinak legjellemzőbb sajáttsága az érzelmes-lírai hangvétel, a parasztság iránti szeretetből és megértésből fakadó meleg, bensőséges hang. Ez a szülőföldjének népe iránti őszinte rajongás határozza meg egész írói szemléletmódját. Rajongásának szép bizonyítéka az az egyébként Szana Tamás által kifogásolt bevezetés, melyet a kötet egyik darabja előtt találunk, s amely csakugyan nem illik a kötetben arra a helyre, ahová Palotás — elég ügyetlenül, — elhelyezte.

Pathetikus hangon szólítja fel ebben azokat, akik »a sorstól vaktában nyert dús javadalmaikból« a szűkölködőknek csak »neveik kürtölése, dicső erőnyeik híresztelése céljából« hajlandók odadobni morzsákat, akik »puszta önérdekből eltépik a legszentebb kötelékeket«, »gúny, nevetség tárgyává teszik a szív magasztos érzelmeit: büszkeséget, munkásságot, becsületet és szeretetet tanulni jertek a néphez.«

Majd így folytatja: »Igen, megtanultok a néptől minden jót, igazat, nemest, noha a ti korlátolt látkörű szeméitekben az nem egyéb, mint igavonó rab-szolga... De hogy támaszotok, oltalmazótok, gyanús érdekeitek előmozdítója legyen, még sem ez a rendeltetése! A munka gyermeke ő a szó legszigorúbb, de legnemesebb értelmében is. Dolgozik, tűr, fárad, szenved önmagáért, családjáért; hogy jólétben erősödjék, gyarapítsa és gazdagítsa. Verejtékes törekvése csak ebben összpontosul... És tudjátok-e, mi teszi, alkotja az életerős, holdog nemzetet? Ilyen családoknak az összesége... Ismerjétek meg e népet a maga valóságában... Nézzétek élete folyását, figyeljétek meg szokásaiban, tetteiben, örömeiben, bújában, mint én megismertem, megfigyeltem...« Majd kissé színpadiasan a néphez, a szegedi tanyák népéhez fordul: »Ha fiad, ha véred nem volnék is: bámulnálak, csodálnálak. És ezért a bámulatért, csodál-
latért szeretlek én téged, édes magyar népem!«⁹⁶

⁹⁴ P. N. 1881. jún. 12. Reggeli kiadás.

⁹⁵ Két elbeszélő. 1881. jún. 26.

⁹⁶ Az én édes otthonom. 51—52. l.

Kétségkívül a nép eszményítése ez, romantikus, »narodnyik« népszemlélet, mely az uralkodó osztályoktól függetlenül, a vagyonosokat mintegy rendretusítva *1* dolgozó, a maga jólétét és boldogságát munkáló parasztban látja a nemzet éltető erejét; benne találja meg azt az erkölcsi erőt, azokat az emberi értékeket, melyek tisztelőre, megbecsülésre indítanak. A parasztfolklor iránt fogékony légkörben nevelkedett, iskolázódott, a földesurak jármától szabadon fejlődő és a kapitalizmus riasztó ellentmondásainak előrevetett árnyékát megérező szegedi parasztsággal mélyen együttérző Palotás — minden színpadias gesztusa ellenére is rokonszenves számukra, mert ez a legtöbb, amit adott körülmények között elvárhatunk tőle. Átvéve szülővárosa irodalmi »programját« első kötetében kifejti álláspontját, mondhatni »ellenzéki népies-nemzeti« elveit.

További elismerésünket vívja ki az, hogy mindebből nem holmi játékos-szentimentális parasztidillek születnek Palotás tollán, hanem valóban a dolgos parasztlelet öröme-bánata, gondja-boldogsága szövődik történetébe keze nyomán. A nép megismerését valóban komolyan vette s a néprajzias külsőségek mögött elsősorban alakjainak lelki élete, erkölcsi-érzelmi konfliktusai érdeklik, melyek bizony gyakrabban torkollanak tragikumba, mint »happy-end«-be.

Első kötetében még erősen érződik a »tanyai riport« közvetlen hatása, de érdeklődése elsősorban azok felé a népszokások felé fordul, melyek eltérnek a szabálytól. Például a »gyalogvőlegény« szegedi tanyákon ismeretes fogalma köré kerekít novellát: Az a legény, aki szülei akarata ellenére vesz el szegény leányt, akit a család kitagad, a tanyai élet iratlan törvénye értelmében le kell, hogy mondjon esküvője alkalmából a megbecsülést és megtiszteltetést jelentő ünnepélyes lakodalmi felvonulásról s csak alkonyatkor, két legénybarátja kíséretében mehet, akkor is gyalog, ifjú felesége házához.⁹⁷

A »senki mátkája«, a »lányok anyja«, s egyéb, a tanyán divatos, a különféle okokból pártában maradt lányokra alkalmazott gúnyos elnevezések társadalmi-lelki hátterét világítja meg néhány novellájában, rámutatva, hogy a paraszti életben az egyéni boldogság legfőbb akadálya a módos paraszt és a zsellér közötti makacs társadalmi elkülönülés, a parasztok vagyoni viszonyai által meghatározott paraszt-morál. (A *senki mátkája*, *Az otthonfelejtett*, *Bodor Évi*.)

Sűrűn alkalmazott népi szólásai ellenére nehézkesen beszélteti alakjait, néhol cikornyás-pathétikus, de nem egyszer sikerül hitelesen visszaadni a paraszti beszédet. Például a tanyai pletyka hangját, alig leplezett rosszindulatát, az »emberszólás« kaján örömét.⁹⁸

Történeteiben — éppen lírai hozzáállása miatt, — kevés a cselekmény, ami van, az is többnyire ismétlődik a különböző novellákban. Írásai — különösen az első kötetben — a szerelem körül forognak, bár ír a nyomorékká lett parasztlegény tragédiájáról is, aki — nem lévén kántor az új tanyai településen, mint »parasztkántor« tengődik. Az azelőtt dolgos, erős, most kegyelemkenyéren tengődő parasztember lélekrajza viszonylag sikerült. A befejezés tragikus: a telepítést létesítő földesúr által ajándékozott kis orgona teljesen feleslegessé teszi a szerencsétlen legényt, aki nyomorék karja miatt megházasodni sem tud (ki adná lányát a tanyán nyomorékhhoz, ahol a munkabírás az emberi lét alapja?) — de a kántorságot is ott kell hagynia.⁹⁹

⁹⁷ A gyalog-vőlegény. Uo. 25. l.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Az első orgonaszó. Uo. 5. l.

A kötet legsikerültebb darabjának Szana Tamás a »Megjöttek a katonák«-at tartotta.¹⁰⁰

Itt a boszniai okkupációból hazatérő parasztleányeket, az otthoniak kapkodó örömét, a fiát hiába váró öreg zselléraszony balsejtelmeit, a kiszolgált katonák naiv tapintatát ügyesen, hitelesen, dicséretre méltó szűkszavúsággal jeleníti meg az író.

A kritikák később is a primitív cselekményszöveget, a szerkesztésben való járatlanságot, a helyzetek és alakok ismétlődését róják fel hibáiként. Kétségtelen, hogy Palotás ügyetlenül szerkeszt és írásai gyakran feleslegesen terjedgőek, szétfolyók lesznek. Második kötete, a *Tanyai történetek* (1883) e téren mutat némi fejlődést. Írásai összefogottabbak, szerkezetileg kiérleltebbek. Ebben kétségtelenül szerepe volt Mikszáth közben Szegeden megjelent, később *A jó palócok*-ban összegyűjtött írásainak is. Sajnos azonban, úgy látszik, Palotást a kezdeti mérsékelt siker is elkapta. Ebbe a kötetébe is beleerőltetett terjedős, régebben írt novellái közül egyet-kettőt. (Pl.: *Aranyos menyecske* címmel a Magyarorszáig és a Nagyvilágban 1879-ben megjelent *Drága menyem*-et) Így méltán vehette szemére a kritika, hogy nem tanult a bírálatból.

»Palotás Fausztin első kötetét a sajtó méltánylással fogadta. Megdicsérték népies irányát, ügyes, csinos nyelvét és történeteinek egyszerűséget. Ennyi dicséretnek meg is volt a jogosoltsága, éppenúgy, mint a fogyatkozások kiemelésének. Hogy ti. Palotán elbeszéléseinek a kompozíció kerekdedsége nem erős oldala, jellemzése kevéssé változatosak... — A szerző újabb kötete sem nélkülözi teljesen ezeket a fogyatkozásokat, kivált a jellemzést és a történetészöveget illetően. Több rajzában ugyanaz a lélektani processus foly le előttünk, miáltal kötete egyhangúvá lesz, annyival inkább, mert nyelvezetében is van némi motorosság, melyet nagyobb műgonddal teljesen ki lehetett volna kerülni...«¹⁰¹

A *Tanyai történetek* az *Az én édes otthonom* néprajziségától eltérően elsősorban a törvényszéki tudósítások erőteljes hatását árulja el. A *Párnás kocsi* c novella¹⁰² kimondottan bűnügyi vonatkozásokra épült: Az öreg, beteges nagygazda ifjú felesége (ez a tanyai Putifárné és Phaedra egyszemélyben), szemét vet a kocsislegényre. Mivel azonban azt nem szédíti meg a reá váró gazdagság, kész szerencsétlenül járt férje gyilkosaként, önmaga erőszakos megkísértőjeként bevádolni.

A törvényszéki tudósításokban is gyakran szereplő, áldatlan, tragikus bonyodalmakat okozó paraszti érdekházaságok problémái adják jórészt e kötet novelláinak konfliktusait. (*Martonyosiné csókja*, *A bodonyi feszület*, *A vásárfia* stb.) A szereplők a jobb életlehetőségek reményében meg-megalkuvó, máskor gerincesen önérzetes zsellér, szegényparaszt-fiúk, napszámoslányok, akiknek sorsa mindkét esetben szomorú. Itt valóban mély konfliktusok bukkannak elő a szegedi tanyavilágból: A szegény Martonyosi János enged a belé szerelmes gazdag leány csábításának, feleségül veszi, de nem tud szakítani régi, zsellérlány kedvesével, aki gyermeket is szül neki. Amikor Martonyosiné szerelmétől sokáig elaltatott gyanúja felébred, anyósa, a szegény paraszttasszony a szemébe vágja: »— hátha úgy is lenne, ki ennek az oka? Talán én, vagy a fiam? Egyedül

¹⁰⁰ Uo. 49. l.

¹⁰¹ Tanyai történetek. »Irodalom« rovat. Sz. N. 1883. jún. 16.

¹⁰² Tanyai történetek 7. l.

magad! Mutatott-e János valami nagy hajlandóságot irántad? Hitegetett, vagy hízelkedéssel vett-e körül? Ugye, nem! De te folyton kerülgetted, izengettél, küldözgettél utána. Azt mondtad isten-ember előtt, hogyha Martonyosi Jánosné nem lehetsz, elfölsz magad. Beleszerelmesedtél. Türed hát a sorsod békével! — Majdhogy azt nem mondatja vele Palotás: Ha férjet vettél magadnak, elégedj meg ennyi hűséggel.

És ezek után természetesen érezzük a sötét földeken köténye alatt éles kést rejtgetve botladozó, szerelmében megalázott gazdalány bűnügyi krónikákra emlékeztető képét. Indokoltnak látjuk gyilkos dühét, melyet csak a halál, a maga, vagy más valaki halála olthat ki, — azt az elvakult paraszti dühöt, melyet Palotás jól ismer a törvénytől.¹⁰³

Ebben a novellában egyébként a szerkezet is igen jó. A nagy titokról, Martonyosi János kettős életéről az olvasó is csak a feleséggel egyidőben tud biztosat.

A *Tanyai történetek*-ben már egyetlen novella sem fejeződik be felhőtlen »happy-end«-del. Pedig Palotásnak csak ritkán sikerül jó befejezést találnia. A szerencsétlen szív megszakadása, öngyilkosság, erkölcsi összeomlás, gyilkosság, megőrülés, a hűtlenség könnyes megbocsátása legtöbbször lélektanilag gyengén, vagy egyáltalán nem indokolva következik be. Ha tekintetbe vesszük, hogy Palotás éppen ez időben (1881—83) szerepel sokat a »Törvénytörő Csarnok«-ban, feltétlenül hibájául róhatjuk fel ezt. Csakhogy Palotás különválasztotta magában a szépíró és a tudósítót. Szépíró mivoltában egyenesen botlátnak érezte volna, ha *teljesen* a valósághoz igazítja történeteit, kötelességének érezte, hogy az ismert tragikus tanyai eseteket a kor általános esztétikai felfogásának megfelelően »szépirodalmivá« formálja, esetleg enyhítse, vagy élezze az életkínálta megoldást. Ilymódon anyaga gyakran túlnőtt írói korlátain és formailag bizonytalanná, nem egy helyütt mesterkéltté tette.

Az is kétségtelen, hogy írásai csiszoltságban csak ritkán közelítik meg más, a korban elismert, paraszti tárgyú írásokkal jelentkező novellisták, például a rutinos Abonyi Lajos műveit.¹⁰⁴ Ugyanakkor azonban, amikor Abonyi földbirtokos-mivolta minduntalan előütözik novelláiból, Palotás minden kifejezésbeli nehézsége, párbeszédeinek szegényes volta ellenére is vonzóbb jelenség a gyakorlott tollú Abonyinál. Tárgyához, alakjaihoz sokkal közelebb áll, idegen tőle az Abonyi-féle eredetieskedés. Novellái műfajilag is eltérnek a terjedelmes, gyakran mesterkélt cselekményességükben, párbeszédekre építtségükben a gyenge népszínművekkel szoros rokonságot tartó Abonyi-elbeszélésektől, melyekben a nyelves gazdasszony, a feleségével örökké komikus-ízeskedő szóváltásba keveredő gazda, a nyalka legény, a »csárdás« kislány a gyenge népszínművek patronjai.

Talán Petelei áll legközelebb Palotás modorához, aki vele egyidőben kap helyet a fővárosi lapokban és első kötete is majdnem egyidőben jelenik meg Palotáséval.¹⁰⁵ Ugyanaz a szubjektivitás, alakjaival való mély együttérzés, lírai hang jelentkezik Peteleinél is, bár vitathatatlanul nagyobb tehetséggel és jobb formaérzékkel. Persze Petelei más világot ábrázol: Az erdélyi kisvárosok

¹⁰³ Martonyosiné csókjá. Uo. 31. l.

¹⁰⁴ Itt a szép Alföldön. Bp. 1878.

¹⁰⁵ Keresztek. Tíz rajz. Bp. 1882.

elesett, bogaras, különöc kisembereiről, lecsúszott, deformálódott lelkű figuráiról, oblomovjairól szólnak első kötetének történetei.

Ezek után szinte kínálkozik az összehasonlítás az ezekben az években országos hírt-nevet szerzett Mikszáth-novelláskötetek (A tót anyafiak, 1881, A jó palócok 1882) és Palotás kötetei között. Annál is inkább, mert hiszen Mikszáth e kötetekben található novellái legnagyobbbrészt Szegeden születtek, vagy legalábbis Mikszáth Szegeden kapott ösztönzést, s nem kis részben anyagot is megírásukra.

Mikszáth szegedi éveivel korábban részletesen foglalkoztunk¹⁰⁶, itt csupán azokra a mozzanatokra óhajtunk kitérni, melyek Mikszáthnak a szegedi parasztnovellával való kapcsolatát bizonyítják.

Irodalomtörténetírásunk mindeddig adós maradt annak a megmagyarázásával, hogy a megyei gentryt, a felvidéki kisváros iparosait oly nagy kedvvel rajzolgató Mikszáth miért fordul váratlanul akkora buzgalommal a népelet felé, hogy nemcsak Suska Mihályt, a derék kocsist »írja meg«, hanem egy olyan gyűjteményt is közzé tesz, még hozzá Szegeden, mint *Az igazi humoristák* (1879). Rubinyi Mózes annyit jegyez meg róla, hogy ez »az író tudákos adatgyűjtő módszerének utolsó emléke«.¹⁰⁷ Hozzátehetjük, hogy egyben első emléke is, mert tudomásunk szerint ilyen módszeres, a népeletre irányuló gyűjtőmunkát Mikszáth előbb nem végzett. Viszont nemsokkal Szegedről való eltávozása után, — nyilvánvalóan szegedi emlékei alapján — riportszerű leírást ad a házasságkötéssel kapcsolatos alföldi népszokásokról.¹⁰⁸ *Az igazi humoristák* folklórisztikus részeit — véleményünk szerint — Szeged már korábban részletesen megmutatott néprajzos, megfigyelő-gyűjtő tendenciáinak hatására írta. Természetesen gyűjteményében az általa ismert táj, a felvidéki falvak népének hiedelmeit, mondásait, szellemességét dolgozta fel. Hangsúlyoznunk kell, hogy Mikszáth ezzel nemcsak egy érdekesnek, követésében tanulságosnak ígérkező szegedi példa után indul, hanem elfogadja azt a szegedi népies programot is, melyről korábban szóltunk. Ezt bizonyítja a kis gyűjtemény »egilog«-ja is: »... a falu népe hazatart, »dicsértessékkal« mennek el egymás mellett az igazi humoristák, kasza, gereblye a vállukon. Űgy tetszik, mintha egy egész hetet velük töltöttem volna egyhúzámban, s mindazt, ami itt meg van írva, azalatt éltem volna át közöttük. Nem tudom a tollat letenni, nem tudom őket elhagyni: édes vágy csalogat utánuk a faluba, melynek piros bádogos karcsú tornya nyájasan nézi a vidéket. — A szerény szalmafődeles házak vidáman füstölögnek; kívülről az alkonyodó nap vonja be őket aranyos zománcsal, belülről lakóik jókedve...«.¹⁰⁹

Nem kell sokat erősítgetnünk, hogy ebben a hangban, modorban, »hozzáállásban« a szegedi »tanyai riport« levegője van, csak éppen itt a Szitnya szele kapkodja el az esti harangszót és palócok ballagnak vállukon gereblyével. Csak példaképpen idézzük Palotást: »... És ennek a tágas határnak nincsenek karcsú tornyai, a látóhatárt csupán a sudaras fák csoportja zárja le. Itt is, ott is

¹⁰⁶ Nacsády i. m.

¹⁰⁷ Mikszáth Kálmán élete és művei Bp. 1917. 29. l.

¹⁰⁸ Lakodalom az Alföldön. *Pesti Hírlap*, 1882. 97. sz. — Jubileumi Kiadás, 34. kötet, 121. l.

¹⁰⁹ Hátrahagyott Iratok 2. k. 54. l.

elszörtan apró fehér házikók szerénykednek. A boldogság hajléka lehet mindenik: mert hiszen a nádfödeles tető is a szeretet tanyájául szolgál...¹¹⁰

Hogy Mikszáth szemléletmódot, eszmeiséget is tanult Szegeden, bizonyítja a következő is: életében először — s utoljára! — itt említi, hogy műzsája szatytyán csizmát viselő, »népies« ruhájú leány.¹¹¹ Nem vitatjuk, hogy e képben ott van a fiatal Mikszáthtal jóbarátságban lévő, tragikusan rövid életű Tóth Ede félreismerhetetlen hatása is. Csakhogy Mikszáth a szegedi novellisták körében Tóth Ede épp olyan nagy tisztelőivel találkozhatott, mint maga.

Mikszáth és a szegedi parasztnovella-írók rokonságát természetesen leginkább az *A tót atyafiak* és az *A jó palócok* bizonyítják. Csak mellékesen említjük meg, hogy a szülőföldje néperől szóló két novellasorozat megírására közvetlenül a szegedi Csaplár-tanítvány, a nógrádi születésű Pintér Sándor első műve, *A palócokról* című füzet megjelenése indította, melyről a Szegedi Naplóban ismertetést írt, kommentálta és számos saját néprajzi megfigyeléssel, ismert népdallal kiegészítette.¹¹²

Király István mutatott rá arra, *A jó palócok* és Szeged összefüggését vizsgálva —, hogy »A szegedi polgár-paraszti fejlődés látása ösztönözte Mikszáthot arra, hogy ne az uralkodó népiesség vágányán haladjon tovább, ne az úri világ egyszerű függvényét lássa a paraszti életben, hanem igyekezzék egy más törvényű világot keresni benne, igyekezzék belülről szemlélni paraszti hőseit.«¹¹³

Ehhez hozzátéhetjük, hogy Mikszáthot az úri világtól független, saját törvényű parasztélet felfedezésére nemcsak Szeged látása, hanem ezt a parasztéletet Szegeden már saját törvényű világgént szemlélő példák is ösztönözték. Akár a néprajzias tanyai riportot vizsgáljuk, akár az úri világ törvényeivel szükségképpen összeütköző, jóhiszemű parasztot bemutató törvényszéki tudósítást, mindkettőben ugyanezt a mozzanatot találjuk meg. Mint már rámutattunk, Szegeden ez nem csupán a lelkes újságírók tisztuló szemléletmódjának köszönhető, hanem a török megszállás óta földesurat nem ismerő és nem respektáló város jellegéből adódik, abból, hogy ezen a saját törvényei szerint polgárosodó parasztvilágon belül is kialakult egy ugyancsak külön kis világot jelentő, a maga elszigeteltségében sajátos mentalitást és morált kialakító társadalmi képződmény: a tanyai paraszttság.

Természetes tehát, hogy a szegedi parasztnovellából kezdettől fogva hiányzik — nemcsak a földesúr alakja, de még a paraszt—földesúr viszony árnyéka is. Palotás említett kötetekben is csak egy alkalommal ejt szót egy telepes községről írván a távoli földesúrról.¹¹⁴

Király István azt fejtegeti, hogy Mikszáth *A jó palócok* és a *tót atyafiak* népi hőseiben kettősarcú alakokat ábrázolt. Egyik arcukat »Az a Mikszáth formálta, akiben tovább élt a nemesi szemlélet, aki naív, együgyű észjárású nagy gyereket látott a parasztban csupán. Hőseinek másik arcát viszont a nemesi úri romantikától elforduló, az őszinte, a bátor érzéseket, a nagy hőfokon izzó szenvedélyeket az egyszerű emberek közt kereső író mintázta. S ez a Mikszáth olyan embereket rajzolt már parasztai alakjaiban, akik értették a föld titkos

¹¹⁰ A Tanyai történetek előszavából.

¹¹¹ Szegeden. Sz. N. 1879. máj. 22.

¹¹² Sz. N. 1880. szept. 19.

¹¹³ Király István: Mikszáth Kálmán. Bp., 1952. 49. l.

¹¹⁴ Az első orgonaszó.

szavát, meg tudták hallani rejtett üzenetét, a természet törvényei szerint éltek, s ezért elválaszthatatlanul hozzájuk tartozott az erkölcsi erő, a lelki nagyság... Bede Anna együgyűségén, hogy meghalt nénje helyett akarta leülni a börtönbüntetést, joggal mosolyogtak össze a bírák, meg kellett hajolniok azonban testvéri szeretetének nagysága, érzéseinek szépsége előtt. A lovait szinte emberként kecéző Gélyi János naív alak volt, nem volt naív azonban a szenvedélynek az a hőfoka, amellyel a szakadékbá hajtotta a csalfa Vér Klárával együtt szágulló négy lovát. Az úri világtól látott együgyűség mögött nagy érzések, nagy szenvedélyek lobogtak, s ezt hozta felszínre Mikszáth szerető, meleg mosoly:»¹¹⁵

Ehhez a találó megállapításhoz, melyet Király István bőven fejteget, csak annyi lelet a megjegyzésünk — Király maga is céloz erre az *A pogány Fülcsik* szegedi lérirelődésével kapcsolatban! —, hogy Mikszáth paraszti hőseinek az a bizonyos második arca jellegzetesen szegedi arc. Nemcsak azért, mert Bede Anna alája köztudomásúan szegedi, hanem mert a paraszti szenvedélyek, lelkiság, vívódások ábrázolására Mikszáth Szegeden tartózkodása idején a szegedi novellisták már igen sok kísérletet tettek. Itt kell megjegyeznünk, hogy az esetek jó részében megelőzték Mikszáthot, ha egyebütt nem is gyakran, de minden bizomlyal sűrűn a Törvényszéki Csarnokban. Palotás első kötete, mint kötet is megelőzte az »*A jó palócok*«-at.¹¹⁶ Mikszáth még csak ekkor, illetve az előző hónapokban közli a Szegedi Naplóban és a Pesti Hírlapban a későbbi kötet novelláinak zömét. De nemcsak kötetben, hanem egyes darabjaiban is megelőzte Palotás Mikszáth *A jó palócok*-ját. Ez azt bizonyítja, hogy Palotás első kötete nem visel magán Mikszáth-hatást, de arra nem ad alapot, hogy Palotás Mikszáthra gyakorolt közvetlen hatását feltételezzük.

Cserzy Mihály szerint¹¹⁷ Palotás együtt dolgozott Mikszáthtal a Szegedi Napló szerkesztőségében. Ez azonban költői túlzás. Szegeden divat volt minden akkori korársról regélni ilyesmit, vagy legalábbis azt, hogy a már eltávozott Mikszáth fősztalánál dolgozott. Palotás 1878—79-ben éppen katonaidejét töltötte, és mint írja, az árvíz idején egyszer órségből jövet halálos kimerültségében Enyed Lukács, a Napló főszerkesztőjének küszöbén rogyott össze, ahonét a háziáжда és Mikszáth emelték fel együtt.¹¹⁸ Egyébként katonaidejének letelte után a Híradónál dolgozott. Hogy személyesen ismerte Mikszáthot, az bizonyos. A szegedi újságírók — mint ez vidéken magától értetődő — még lapjaik alkalmi összecsapásai, vagy hosszabb ellenségeskedése idején is egy társaságot képeztek. De arra, hogy közelebbi kapcsolat alakult volna ki a Szegeden szenvedélyesen politizáló idősebb Mikszáth és a politikától ekkor még magát távol tartó fiatal Palotás között, nincs adatunk.

Mikszáth szegedi tartózkodása idején *A tót atyafiak*-ból az *Aranykisaszszony* (1879. dec. 25.) és a *Brezinai akol* (1880. szept. 29.—okt. 8.), *A jó palócok*-ból Luca dímmel a *Galandáné asszonyom* (1879. dec. 2.) jelent meg, de ezek egyike sem olyan kiforrt, jellegzetes darabja Mikszáth parasztrajzainak, melyek

¹¹⁵ I. m. 54—55. l.

¹¹⁶ Az én édes otthonom-nak a szegedi Városi Könyvtárban levő egyik példánya Palotás 1881. jún. 9-i keletű dedikációját tartalmazza. — 1881. jún. 15-én a szerző a Sz. H.-ban felkéri előfizetőit, hogy vegyék át a már megjelent művet.

¹¹⁷ Idézett emlékezéséde kéziratban.

¹¹⁸ Egy ór halt meg... A Szegedi Napló 25 éve. Szeged, 1904. 76—78. l.

¹¹⁹ Jubileumi kiadás 15. kötet, 55. l.

a későbbi kötetek jellegét meghatároznák. Palotás első kötetének darabja ekkor már majdnem mind megjelentek.

Már utaltunk arra, hogy Palotás második kötetében felismerhető *A jó palócok* némi hatása. Egyelőre azonban legfeljebb csak arról beszélhetünk, hogy Palotás is és Mikszáth is élnek azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a szegedi újságírás — követve a város értelmiségének közhangulatát — megteremtett. Korábban láttuk, hogyan élt velük Palotás. Mikszáth nagyjából hasonlóképpen reagált: novelláiba hiedelmeket, népszokásokat szőtt. (Szent András éjszakaijában öntött ólom a leány jövődöbelijének alakját mutatja¹¹⁹, a Szent György napján talált kétfarkú gyík aszaltan ruhába varrva megőrzi a gonosztól¹²⁰, leánykérőbe menet selyemkendőt visel a legény a gomblyukában, siker esetén a leány fejkendőjét hozza magával¹²¹ stb.), nyelvébe népi szólásokat vett fel nagy számban (*Lerázza magáról a földi port — meghal; Majd kibéküla maga kenyeren; Rossz tűz el nem alszik; Ami egyszer karika, gurul az — azerkölcsi lejtőn nincs megállás; Ki sokat ácsorog a bíró udvarán, pöre van az lyannak* stb.), éppen úgy alakjainak lelkiélete érdekli és érzelmi-erkölcsi konfliktusai alkotják novelláinak magját. Az, hogy népszerű fordulatokkal, szokások ismerettségével ritkábban él Palotásnál, az csak nagyobb írói tapintatát és jó arányérzékét bizonyítja. Ugyanez a helyzet a mikszáthi novellák szerkesztési kérdéseinél és befejezésénél is. A nagyobb tehetség, a nagyobb művész emelkedik itt túl Palotás legsikerültebb novelláin is, természetesen elsősorban a saját szülőföldje tájainak, falvainak, népének életét ábrázolva, bár nem egy esetben szembeötlően olvaszt szegedi emléket írásaiba, ahogy maga is vonakodás nélkül elismerte.

Mikszáth Szegeden népszerűvé lett egyénisége — megkoszorúzva az országos elismeréssel — rendkívül nagy hatást váltott ki a város társadalmában. A szó szoros értelmében Mikszáth-kultusról beszélhetünk. A Szegedi Naplóban, de a Híradóban is minden lépését figyelemmel kísérik, minden Szegedre jövetelét jóelőre hírüldadják, itt-tartózkodásakor társasvacsrákon látják vendégül. Nemcsak személye, művei is hallatlanul népszerűek. Egy tudósítás így kezdődik a Szegedi Naplóban: »A paprikák városában. A mi kitűnő palócunk énekelte meg ezt a várost e cím alatt oly szellemesen, ahogy senki más. A gyönyörű paprikás tárcsa jutott eszünkbe, midőn ma beszélték, hogy az Alsótanyán a Dobó Antalék házaeleje elől hogy lopták el a paprikafűzert...«¹²² A tót atyafiak megjelenésekor Rudnyánszky Gyula szép recenziója mellé Nagy Sándor, a Híradó főszerkesztője ír a Naplóba tárcát *Apróságok Mikszáth Kálmánról* címmel.¹²³ A jó palócokról maga a Napló tekintélyes főszerkesztője, az országgyűlési képviselő, Enyedi Lukács ír bírálatot.¹²⁴ A jó palócot szegedi sikerét bizonyítja, hogy Békefi Antal egy bűnbeesett legény, Szűts Pál esetét Mikszáthtól kölcsönzött címmel írja meg a Törvényszéki Csarnokban: *Szűts Pál szerencséje*.¹²⁵ Ha meg az újjáépítésen dolgozó szlovák napszámokkal van valami baj, az újság azonnal, mint »a tót atyafiak«-at emlegeti őket.¹²⁶

¹²⁰ Uo. 98. 1.

¹²¹ Uo. 168, 171. 1.

¹²² Újdonságok. 1884. márc. 13.

¹²³ 1881. szept. 8.

¹²⁴ 1882. jan. 17.

¹²⁵ Sz. N. 1882. júl. 25.

¹²⁶ Lányszóktetés. Uo. 1882. máj. 23.; A dühös tót atyafiak uo. 1882. aug. 30.

Egy veremből történő gabonalopásnak okvetlenül ezt a címet adják a tudósítók: *Egy púp a földön.*¹²⁷ Az »Apróságok« rovatba is kerül egy-egy Mikszáth-anekdota: Az az öreg szegedi kántor, aki jelen volt Mikszáth 1880 végén rendezett, nagy mulatsággal egybekötött »búcsúztatásán«, úgy berugott, hogy máig is azt hiszi, akkor valóban »búcsúztatták« a nagy palócot, s ő énekelte a »búcsúztatót« a szegény halottnak.¹²⁸

A Mikszáth egyik lejövetelekor rendezett társasvacsorán mintegy ötvenen vettek részt és rendkívül jól mulattak. Természetesen Pósa Lajos tréfás felköszöntő-rigmusa sem maradhatott el:

*Vagyon e világnak sok remek tájéka,
Ahol csupa szépről kuruttyol a béka.
Kákova, Soroksár, Róma, Jeruzsálem —
És hol úgy köszönnek, hogy »aleikum szálem!«
Velence se kutya, Páris is megjárja,
Milánónak sincsen hamarosan párja.
Palicsra is futnak, Rohicsra is lótnak,
Mégse tetszik egy sem ez a »jó palócnak«.
Szegedet tartja ő egyedül csak szépnek,
Hol nekiront a por, a tudónek, lépnek,
Egyet-egyet gondol... s beül a vagonba,
Ide szalad hozzánk, nem pedig Londonba.
Az isten éltesse ezt a jó palócot!
Halál ne kapja be még, mint a gombócot.
Bámulja cseh, német, angol, svéd és dalmát —
Érje meg hírneve aranylakodalmát!*

Nem csoda hát, hogy a két Mikszáth-kötet megjelenése után egyszerre szembeötlő Mikszáth-hatás jelentkezik a szegedi tollforgatók körében. Hogy csak a legjelentősebb neveket említsük: Palotás már 1881 végén, amikor *A jó palócok* még csak novellánként látott napvilágot, Cseri Jucsa mátkasága (már a cím hangulata is jellemző!) című novellájában ilyen részeket olvashatunk: »— Verjen meg az isten, veretlen ne hagyjon; bánatod megöljön, könnyed kiapadjon«¹²⁹ illetve: »— A lehajló fűzfaág fürdő lombja a lucsgó habnak oly sokat súghatott a Cseri Julcsa mátkaságáról!«¹³⁰ — Elég, ha utalunk a *Szegény Gélyi János lovai*, vagy a *Péri lányok szép hajáról* c. Mikszáth-novellákra, hogy a feltűnő rokonság mindenki előtt nyilvánvaló legyen. Békefi Antal, akit saját vallomása szerint Mikszáth vett fel újságírónak a Szegedi Naplóhoz,¹³¹ minden aggodalom nélkül adja ezt a címet egy elbeszélésének: *A Géczy Julcsa arany haja.*¹³²

Palotás, akit már Szana Tamás is Mikszáth példájának követésére buzdított, harmadik, 1884-ben megjelenő kötetében úgy látszik, megszívlelte a

¹²⁷ Uo. 1884. szept. 5. (Utalás Mikszáth azonos című, a *Sz. N.*-ban 1882. dec. 24-én megjelent írására. — Mutatvány a »Mácsik, a nagyerejű«-ből.)

¹²⁸ Az öthatosos Mikszáth. Uo. 1884. szept. 24.

¹²⁹ Uo. 1883. aug. 12.

¹³⁰ Uo. 1881. dec. 25.

¹³¹ Az öreg íróasztalnál. A Szegedi Napló 25 éve. Szeged, 1904. 79–80. l.

¹³² *Sz. N.* 1882. dec. 24.

nem túlságosan hízelgő fővárosi és tárgyilagos helyi kritikát. A körülmények is úgy hozták, hogy Mikszáthot tekintse példaképének. Sajnos ebben nem sok köszönet volt. Az akkor már Szegeden viszonylag nagy népszerűségnek örvendő (újabb kötetére 500 előfizetés történt!) fiatal író a kritika vele szemben támasztott művészi-formai igényeit úgy próbálta kielégíteni, hogy részben Mikszáthtól vett át módszereket, sőt helyzeteket és stílust is, részben pedig önkényesen kezdte kezelni írásainak valóságanyagát. A *mi parasztjaink* című kis kötetének novelláit megtűzdelte az alföldi táj szépségeiről elvontan áradó »költői« részletekkel, minden bizonnyal azért, hogy a Szana és mások által is hiányolt »hangulati egységet« megteremtse, de hamar kifogyott az eredeti megfigyelések anyagából és a Petőfi óta közhellyé lett motívumokat használta fel mechanikusan.

Már előző kötetében is sikerült elkerülnie a tájszavak túlzott használatát, ezúttal is mérséklettel élt velük. De mintha a népnyelvi fordulatok mellőzése — soha nem írt szegedi dialektusban, szereplőit sem beszéltette így! — egyben alakjainak és helyzeteinek hitelességét is veszélyeztetné. Még felfelbukkan a kapitánysági szélmalom körül táncra gyülekező tanyai fiatalok képe, a szegényebbeket fenyegető árverezés, a megesett, kitagadott lány nehéz sorsa, a tanyai »rendőr«, a pusztázó alakja (mindezt riportjaiból veszi át novelláiba!), de már olyan művészieskedő körítéssel, amivel a kritika igényeinek óhajtott eleget tenni, de nem futotta a tehetségéből. Konfliktusai elmosódtak, szereplői régi ismerőseink előző köteteiből, s nem tud róluk újat mondani. Nyilvánvaló, hogy ezt a kötetet már erőltette, ugyanis három kötetre tervezett novella-ciklusát mindenképpen ki kellett egészítenie a két előző kötet után. Bizonyára Mikszáth nagy sikere is sarkallta. A kötetbe — szemben az előző kötetek 8—10 novellájával — már csak 5 novellát tudott hozni, melyek kétségtelenül jobban komponáltak az előzőknél, de szintelenek, sablonosak. A fővárosi sajtó egyébként meglehetősen elismeréssel fogadta őket.¹³³

*

Műfaji tekintetben a szegedi parasztnovella ez idő tájt még meglehetősen kiforratlan. Általánosságban a hagyományos novellaforma jellegzetességei dominálnak benne.

A szegedi novellisták jóformán az összes lehetséges novella-megoldást végigpróbálták. Nagy számmal akad írásaik közt keretes felépítésű is. Leggyakrabban a legegyszerűbb megoldással élnek, a »beszéltetés«-sel: Az író a főszereplővel beszélget, s a főszereplő elbeszéléséből bontakozik elő a történet. (Pl. Deréki Antal: Az akasztófa virága.) Máskor a korábbi szerencsétlenségének nyomait magán viselő parasztember sorsa iránt érdeklődő írónak egy hajdani szemtanú meséli el a történetet. (Pl. Csényi: A székhalmi lidérc.) Gyakori az a megoldás is, amikor az író kikapcsolja a közvetítőket, s a novella bevezetésében, s befejezésében maga ad keretet a múltban játszódó történetnek azzal, hogy bemutatja a falu bolondjává, vagy koldússá, szerencsétlenné lett főszereplő jelenlegi körülményeit. (Pl. Csényi: Balázs Ilona).

Egyre sűrűbben bukkan fel a hagyományos keretes-elbeszélésből kifejlő-

¹³³ Lásd S. D. (Scossa Dezső) cikkét a *Sz. H.* 1884. jún. 24-i tárcarovatában, illetve a *Fővárosi Lapok*, a *Pesti Napló*, az *Egyetértés*, a *Vasárnapi Újság*, a *Függetlenség* és a *Budapesti Hírlap* ez időbeli cikkeit.

dött, anticipáló kezdésre épült novellaforma. Itt az író valamely homályos, de sokat sejtető szubjektív megjegyzéssel indítja el a történetet. Megjegyzése legtöbbször a később elmondandó események szereplője iránt érzett szánalmat, általában humánus gesztust, az emberi sors előre nem látható fordulatain elgondolkozó magatartást tükröz. (Pl.: »Hej, de sokkal jobb lett volna Bakacsi Gáspárnak, ha soha nem néz Fehér Julcsa fekete szemébe! Hej, de sokkal jobb lett volna, ha apja ura szavára hallgat!« — Zarkavölgyi Andor: Bakacsi Gáspár veszedelme).

Az ekkoriban országsherte divatos anticipáló kezdés jellegzetesen szegedi formájának tekinthető a *morális tanulság népi szentenciában*, nemegyszer *közmondásban fogalmazott előrevetése*, mint a parasztélet iratlan törvényeinek, hagyományos előítéleteinek társadalmi érvényességét igazoló történet bevezetése. A hangulatkeltésül és egyben erkölcsi tanulságul előrevetett népi szentencia — az utána következő történettel együtt — az esetek egy részében bíráló a paraszti előítéletek makacosságával, az emberi sorsokat tragédiába fordító voltaival szemben, másutt meg éppen az »úri« városi morálnál humánusabb, igazabb paraszt-erkölcs dicsérete. (Lásd Palotás említett kötetének több novelláját).

Az ilyen anticipáló kezdés sajátja, hogy az író személye a novella szereplői közé olvad, egy lesz a megjelenített történet paraszti szereplői közül, együtt csóválja fejét az öreg tanyaiakkal, együtt szörnyülködik az asszonyokkal, vagy kacag a fiatalokkal. Így eltűnik az a távolság író és tárgy között, amelyet egyébként a morál hangsúlyozása éreztetne, az író könnyű szerrel megszabadul a didaktikus, kioktató gesztusoktól, s valóban belülről mutathatja meg a paraszti valóságot. Ez a paraszti világban való szándékos, tudatos feloldódás sajátos objektivitást kölcsönöz a novellának. A társadalmi és erkölcsi viszonylatok nem a kívülálló személyes érdekeltsége, világnézete, együttérzése vagy ellenszenve szükségképpen szubjektíváló perspektívájában jelennek meg, hanem a valóság ábrázolt részének saját relációi érvényesülnek a novellában. Természetes, hogy az ilyen feloldódás csak akkor sikerülhet igazán, csak akkor mentes a mesterkéeltségtől, ha a szerző alapos ismerője a világnak, ez esetben a parasztéletnek. A szegedi tanyai riporton, néprajzi gyűjtésen és törvényszéki tudósításon nevelkedett újságíróktól ezt a tulajdonságot nem vitathatjuk el.

Ugyanakkor ennek a feloldódásnak a következménye az a kritikusok által sokszor felhánytorgatott szerkezeti lazaság, műfaji határozatlanság, amely a 80-as évek elején jelentkező szegedi novellistákat jellemzi. Ugyanis a novella szereplői közé állás az anyaggal való művészi gazdálkodás biztonságát is veszélyezteti. A még gyakorlatlan író kezében ez a hozzáállás óhatatlanul a paraszti »elbeszélés« terjengőségét lopja be a novellába, s maga a szerző sem nagyon igyekszik ebből a modorból kilépni.

Egyrészt tehát hagyományos novella-keretek, másrészt kompozíció nélküli paraszti »elmesélés« jellemzik a szegedi parasztnovellákat. A törvényszéki tudósítás korábban részletesen megmutatott irodalmiasodása hatására mozdul ki a szegedi parasztnovella ebből a műfaji bizonytalanságból, természetesen a »rajz« irányában. A tudósításban megkövetelt tömörség, a poénül kínálkozó méltányos, vagy méltánytalan ítélet, illetve a novella hőségnek az ítéletre való frappáns reagálása, készen kínálja a rajzzá-formálódás

feltételeit. Mikszáth és a szegedi lapokban ez idő tájt felbukkanó külföldi szerzők művei egyben példát is mutatnak a cselekmény lényeges és lényegtelen elemeinek írói ökonómiával való szétválasztására, a csattanó kiemelésére, s így a pontos megfigyelésen alapuló, de határozatlan műfajú szegedi parasztnovella fokozatosan közeledik a »rajz« nálunk ekkoriban kialakuló formájához. (Szana Tamás is ezt kéri számon a fiatal íróktól!)

E fokozatosan kialakuló szegedi novellatípusnak, mely formailag átmenet a novella és a rajz között, mindvégig megmarad az a sajátossága, amelyet a parasztlelet belülről való ábrázolásának nevezhetünk, a szerzőnek a szereplők közé illeszkedése folytán. Ez a feloldódás később már nem igényli a történet eszmei magjának, moráljának akár paraszti szentenciában fogalmazott előrevetését sem. A törvényszéki tudósítás hatására megjelenő, a szegedi parasztnovellába illeszkedő poén megbontja ugyan valamelyest a novellai egyensúlyt, ugyanakkor azonban bőven kárpótol az egyébként sem nagyon fordulatos, mégis terjengősen előadott cselekmény tömörítésével, a mondanivaló frapáns hangsúlyozásával.

Az említett fejlődés során a szegedi novellisták, akik riporteri, tudósítói alkatuk következtében eddig is sokat küzdöttek a műfaj törvényeivel, lassanként meglelik a legjobban hozzájuk illő kifejezési formát. E forma, mint mondtuk, nem lesz azonos a »rajz«-zal, hanem megtartja középhelyét a novella és a »rajz« között és csiszolódva, felépítésmódjában számos variánst mutatva azzá a »szegedi műfajjá« fejlődik, amelyről Móricz Zsigmond is említést tesz egy szegedi tárgyú írásában. (Cibere Mátyás fája. 1936).

Íme előttünk áll tehát a szegedi parasztnovella, kialakulásának első stádiumában. Legjobb darabjaiban — és itt elsősorban Palotás sikerültebb írásaira gondolunk — már határozottan körvonalazódnak bizonyos jellegzetességek, amelyek későbbi fejlődésében is jellemzői maradnak, s amelyek egy részét, tévesen, mint kizárólag tömörkényi sajátosságokat, számon tartja irodalomtörténetírásunk.

Közülük elsőnek említjük a *néprajziasságot*, amely első pillanatra csak annyiban szegedi jellegzetesség, hogy a szegedi, szeged-vidéki népeletből meríti anyagát. A korban divatos népszínművektől és parasztnovelláktól — amelyekben ugyancsak fellelhető több-kevesebb néprajzi, folklórisztikus elem — annyiban különbözik, hogy ez a néprajziasság *nem külsőséges*. Amíg a népszínművekben és más paraszti tárgyú novellákban a népi jelmezek és színre vitt népszokások mögött álparaszti jellemek és problémák rejtőznek, a legjobb szegedi novellákban a szólásmondások és népszokások társadalmi háttere is feltárul, mintegy eszközeivé lesznek a saját törvényei szerint alakuló népelet bemutatásának. A szegedi tanya ünnepnapjai, táncmultságai mögött ott érezzük a kemény munkában töltött hétköznapiakat is.

A másik megemlítenő sajátosság — ismét hangsúlyozzuk, hogy már Tömörkény előtt jelen van Szegeden! — a *szegedi parasztlelet saját, az úri világtól független rendjének felismerése*, amelyben a legfőbb mozgatóerő az anyagi érdek, s ez a mozgatóerő a tulajdonképpeni alapja a paraszti tragédiáknak.

E sajátosságok — amelyek közül ehelyütt a két legjellemzőbb tartalmi vonatkozásút említettük csupán — a fejlődés során több szempontból szükségképpen ellentétbe kerülnek azzal az eszmeiséggel, azzal a parasztszemlélet-

tel, amely életrehívta őket, s amely ekkoriban a szegedi novellisták írói hitvallása. Ugyanis — amint Palotás nyilatkozatai bizonyítják — ez a parasztszemlélet a tanyák népe melletti lelkes állásfoglaláson és a népelet e korban páratlanul alapos ismeretén sarjad ki, »ellenzéki népiességnek« neveztük, mégis megtorpan mindannak a végsőkéig következetes vállalása előtt, ami belőle logikusan következne. Ez a megtorpanás abban jelentkezik, hogy a szegedi novellisták mindazt, ami riportjaikban, tudósításaikban már mintegy »félkészén« rendelkezésükre áll, nem tekintik egyformán alkalmas anyagnak a szegedi, tanyai népelet művészi ábrázolására. Egy részét szándékosan megtartják a tudósítás és a riport keretei között. (Nem véletlen, hogy például Palotás a »Lear a tanyán« témából nem írt novellát, mintegy saját kezét fogta le félúton!)

Hogy Palotás és szegedi társai a valóság és műalkotás között ilyen különbséget tesznek, nem róható fel hibájukul, hiszen ez jórészt az ország-szerte erőteljesen ható Arany—Gyulai-féle esztétikai nézetek következménye. Ugyanennek tulajdonítható az is, hogy írásaik konfliktusai is elsősorban erkölcsi, s csak javukra írható, hogy ezeket az erkölcsi konfliktusokat lehetőségeikhez mérten széles társadalmi összefüggésekben tárgyalják.

Emellett számottevő meghatározója Palotás és társai írói magatartásának egy helyi vonatkozású tényező is. Számos jel mutat ugyanis arra, hogy a szegedi polgár-öntudat, a szegedi parasztságot eszményítő szándék is útját állja némiképp azoknak a szinte a szépirodalom bejáratánál összetorlódott élményeknek, amelyeket e szerzők magukban hordoznak a valóságos parasztleletből. A szegedi polgár-mentalitás öntudatlanul is a nem csekély büszkeséggel feltárt szegedi népelet nimbuszát félti és az előbb említett, visszatartott élmények csak kerülőúton, módosulva, nemegyszer szükségképpen eltorzulva jelennek meg a novellákban, a szegedi irodalom legjavának tragikus színezetet adva. Innét származik a szegedi parasztnovellákat a nyolcvanas évek közepén már egyre inkább jellemző díszharmónia, amelyet csak az írói bátorság oldhatna fel. Az az írói bátorság, amely vállalja a város és a tanyavilág között egyre növekvő szakadék feltárását is és vállalja egy Szegeden közben időszerűvé lett elvi probléma megoldását. A pártállásnak, a hovatarozásnak a helyi viszonyok viharosan gyors továbbfejlődése folytán új szinten jelentkező problémája ez.

A korábban a város és parasztnépe között valóságosan létező egység, amely a szegedi novellisták parasztszemléletének alapja volt, megbomlott, válságba jutott és a nép, a parasztság, a tanya melletti állásfoglalás differenciáltabb kérdéssé lett: hajlandó-e a népért rajongó szegedi író nemcsak az »urak«, a »vagyonosok« világával, hanem saját városával is szembefordulni, ha kell, s a tanya, a paraszt oldalára állni?

E kérdésben Palotás és néhány társa ez időben kitérő magatartást tanúsít.

Érdekes, hogy Mikszátnál ezek a kérdések fel sem vetődnek. Mikszáth rendkívül gyorsan magába olvasztva mindazt, ami a szegedi irodalmi életben gyümölcsöztethető lehetőségként számára is adva volt, megírta kitűnő novelláit. Tehetségével, művészi megoldásaival elkápráztatta szegedi újságíróit, megmutatva, hogy mi az, amit eddigi fejlődése során maximálisan produkálhat a szegedi irodalmi élet, az érlelődő tanya—város ellentétet még

magába nem foglaló parasztlátásnak az alapján. S minden lehetősége adva volt arra, hogy ezt az ellentétet, s a vele járó művészi problémát elkerülje, hiszen minden szegedi hatás mellett is gyermekkorának palócfalvairól írt s nem hurcolta magával tehertételként a szegedieket eszmei és művészi ellentmondásokba sodró, már megismert, de írói szinten minden vonatkozásában vállalni mégsem mert korabeli szegedi parasztválóságot.

Éppen ezért nem jelenthetett megoldást Mikszáth példája Palotás és társai számára. Nemcsak azért, mert írói tehetségük elmaradt a szeretett »na, palóc«-é mögött. (Attól még ügyes epigonok lehettek volna!) Hanem azért is, mert az a szegedi novellista, aki Mikszáth parasztnovelláinak a szegedi fejlődéshez való igazi viszonyát fel nem ismerve lépett nyomaiba, önmagát vezette félre. Mikszáth rendkívül finom érzéke felfogta, hogy bizonyos tekintetben a végső lehetőségekig jutott az »A jó palócok«-kal a parasztábrázolásban. És amíg Mikszáth vagy nem ír többet parasztnovellát — mint ahogy egy-két esettől eltekintve nem is ír! — vagy a *Rokkant szekér* és *A kaszát vásárló paraszt* erőteljes hangváltást mutató, egyértelműen realista módszerével nyúl a parasztélethez, a szegediek némelyike még sokáig kísérletezik a Mikszáth által is túlhaladott formával.

Így, ellentmondásaival, művészi fogyatékságaival együtt is olyan fejlődési szakaszba jutott a szegedi parasztnovella, amelyben — minden nemesi-úri korláttól mentes parasztszemlélete alapján — Mikszáth novelláskötetei mellett a korszak legfigyelemreméltóbb parasztábrázolását produkálhatta. Érlelődő ellentmondásai készen kínálták a megoldásnak már félig-meddig ki is alakult módját és a tehetséges írók is hamarosan színreléptek, hogy méltó folytatói legyenek a valóban nem dicstelen kezdetnek.

Nacsády József

SIMON ISTVÁN KÖLTÉSZETE

I.

A legegyszerűsebben fejlődő tehetségek közül való. Már első kötetében megtalálta a képességei kibontására legalkalmasabb hangot és formát. Ez a hang és forma szilárd és biztos alapnak bizonyult. Simon István erre igyekszik felhúzni költészetének épületét. Nem kísérletező egyéniség, tehetségének alakulását a külső erők és hatások nem taszítják veszélyes meredélyekre. A politikai élet és az irodalom kérdéseire mindig józan, nyugodt állásfoglalással felel. Igaz, az elébe sorakozó problémákkal soha nem indul rögtön birokra, kontemplatív természetűe visszatartja az azonnali cselekvéstől. Érzelmait nem a gyors indulat formálja, hanem a lassan érő élmény.

Az élménynek meghatározó szerepe van költői fejlődésében. Pándi Pál már az »Érlelő napok«-at bírálva utal erre. Költő, akit gyökér táplál. Nemcsak a felszín éltető nedveire van utalva; a szellem és a szív mélyről fakadó erői éltetik. Maga is tudja és érzi ezt, épp ezért elég erős, hogy általános követelményként kimondja: »Süket lehet a legszebbik szavad, ha versed sorai alatt nem érzik meg a szivedet.« A valóság intenzív megragadásának belső igényével nyúl mindig témáihoz. Az átélés nála nem pillanatnyi, hanem hosszabb érlelődés eredménye. Éppen ezért kevés, napi aktualitást kifejező költemény kerül ki keze alól. Nem elfordulás ez a mától. Simon Istvánnak szükösége van arra, hogy a problémák ne csak előtte és körülötte, hanem lelkében is jelentkezzenek. A szemlélődő türelmével ezt be is várja. Egyénisége szűrőjét maga és a világ közé állítva csak bizonyos hatásokat és benyomásokat fogadott eddig magába. Ez teszi érthetővé, hogy költészetében a valósághoz képest a jelenségek arányai igen sokszor lecsökkennek. Költői élménye nem mindig tudja befogni új életünk minden nagy eseményét és eredményét tényleges méreteiben, jóllehet, ehhez a valóság külsőleges regisztrálása, fejlődésünk tényeinek egyszerű számbavétele neki is könnyű megoldást kínál, de művészi őszintesége megóvja ettől a hamis lehetőségtől. Nála bármily eseményt vagy jelenséget csak az élmény emelhet költészetté; mindazt, amit benyomásaiból nem tud intenzív átéléssel megragadni, kívülrekeszti költészetének birodalmán. Szemlélődő magatartása eddig gátolta abban, hogy nagyobb darabot fogjon át költőileg az elé táruuló életből. Szeme mindig a mélyre tekint, s így a felület, amit átfog, tekintetének legtöbbször csak behatolási pontja. Ezért természetesen sokszor csak epizódokat ragad meg életünk gazdag valóságából.

Témái legtöbbször apró életmozzanatok és jelenségek, de átfogó érzések és gondolatok hordozói és kifejezői. Művészi megformálása a cseppbe igyekszik varázsolni a tengert. De az epizódok sokszor idillé szelídülnek keze alatt. Mintha a nagy ellentétek mozgását nem tudná befogni nemegyszer kisigényűnek tűnő témáiba. Valójában nem erről van szó. Nála az idill az élményre apelláló művész védekezése a sematizmus kísértésével szemben. Költészetében ezek a meghitt, idilli mozzanatok sohasem válnak életünk eltorzult, leszűkített képeivé, hanem annak mindig szerves részei és jellemző kiegészítői.

Ábrázoló ereje nem a szélességben, hanem a mélységben jelentkezik. Éppen ez az adottsága teszi képessé kora szellemének és problémáinak intenzív kifejezésére. Korunkról történelmi értelemben hiteles lírai képet festeni szocialista költőhöz méltó vállalkozás. Erre mintegy önmagát is sarkalja: »letűnt korok fölött új jövevény; ezt kellene végre kimondani!«

A kor szellemének minél teljesebb megragadása, minél hitelesebb ábrázolása minden költészet egyik fő törekvése. A legjobb írók mindig koruk leghűbb tanúi, legnagyobb magyar költőinkről pedig bátran elmondhatjuk, hogy koronatanúi. Nem véletlen, hogy a történelmi ítélet a művészi nagyság egyik legfontosabb ismérvét az igaz és mély korkifejezésben ismeri fel.

Simon István költészetét ennek az elvnek tudatos alkalmazása hatja át. Első kötetének címe mintegy jelszóként is kimondja művészetének legfőbb szándékát: *Tanú vagyok*. Már az első lépéseket a költői tudatosság jegyében teszi meg: vallani akar koráról, nem rossz emlékezettel és szubjektív önkény nyel, hanem emberi és történelmi felelősséggel. Ennek a tudatosságnak van egy igen fontos eleme: a *határozott eszmeiség*. Simonnál a világnézet a költői látás és ítélet természetes szerves eleme, azért tudja elkerülni az ideológiailag látványos, de belsőleg át nem élt megoldásokat. Világnézetileg közömbösnek látszó epizódikus témáit is határozott és tiszta gondolat hatja át, s foglalja egységbe. Éppen ezért lehet eddigi termése egészében hiteles vallomás korunkról.

Eddigi munkássága azt bizonyítja, hogy tanúi felelősségét helyesen értelmezte. Jóllehet tematikailag nem törekszik átfogó teljességre, mégis hiteles tanúvá avatja eszmei és élményhűsége. Valóságszemlélete történeti, ábrázolási módszere pedig konkrét. Ez a két fontos adottsága segíti ahhoz, hogy korának legfontosabb jellemzőit ne pusztán a XX. század tudományos és technikai vívmányaiban lássa, hanem a korunkat *tényelegetesen* meghatározó történelmi erők harcában. E századot azért vallhatja bátran saját korának, mert felismerte legnagyobb eredményét: a megvalósult szocializmust. »Ma és holnap« című versében így vall:

»Robogó expresszek díványain
otthon a horpadt, szüette padon
eszembe jut, ha növő szárnyain
születő versemet próbálgatom,
hogy ez a kor, e század az enyém:
évezredek süppedt sírdombjai,
s letűnt korok fölött új jövevény;
ezt kellene végre kimondani!«

E század a legnagyobb történeti forduló. »A történelem új világnak új utakat tipor.« Ez korunk egyik legfőbb eredménye és csak ez lehet legmélyebb korélménye is:

»A sors hozta és megtörtént velem,
 hogy most élhetek éppen, amikor
 a ma és holnap — a történelem
 új világnak új utakat tipor.
 Mikor gond, kétely, vágy, lelkesedés
 azt zúgja élni szép, s élni nehéz —
 mikor a jövőt hogy már rend legyen,
 próbálgatjuk egy egész nemzetten...«

Az egyéni és közösségi líra dilemmáját nem ismeri. A mindennapi élet kis eseményei és jelenségei sokszor osztályok, sőt, az egész nép legaktuálisabb gondolatait és érzéseit is kifejező témákká nőnek keze alatt. Közösségi témáit éppoly bensőséges líraiság hatja át, mint a legegényibbeket. Költészetében a magánélet problémái igen sokszor csak tematikailag zártak, de érzésben és eszmeiségben átfogóvá szélesednek. Ez az oka annak, hogy művészetete — a túlnyomóan epizódikus tematika ellenére is — realista és eszmei költészet. A legsikerültebb alkotásaiban megnyilvánuló szemlélet a magán- és társadalmi élet jelenségeit már eredendően *dialektikus egységben* látja. A ma emberét úgy jellemzi, mint akit már nemcsak individuális érzések fűtenek és alakítanak; egyéni tervei és céljai is nagyratörők és messztekintők: »az ember valamit akar, gyönyörűt és szentül nagyot!« »Modern családi kör« című versének valóságos tartalma és szimbólikusan az egész dolgozó társadalmat átfogó értelme csak e dialektikus költői szemléletben található ilyen szerves egységre:

»És dolgoznak; jár a fűrész,
 a férje üzem-asztalos,

ő pénztáros, ragyog a pénz
 kezében, s összead, szoroz.

Olykor, ha kevés a vevő,
 gondolatban szépet mível:

eljátszik homok-keverő,
 totyogó gyermekeivel.

Férje, míg tünődve megáll
 s elszív egy görbe kossuthot,

egyszerre észreveszi, már
 a városon végigfutott,

zöld-tetejű, zord-homlokú
 paloták, bankházak fölött.

*S így, míg csahol a gyalu
kasszában hulló pénz csörög:*

*valahol — vajh, ki tudja hol,
ki sejtí, meddig és mitől —*

*nagy ívben, láthatatlanul,
húzódik a családi kör.»*

E versben a költő művészi konkrétsággal tapintott rá korunk egyik társadalmi jelenségére: a családban, a közösség legkisebb egységében vetíti elénk a forradalmi fejlődés új eredményeit. Korábrázolás ez is: megmutatni a család és a társadalom új jellegű kapcsolatát. Mert jóllehet, a forradalmi átalakulás elsősorban a termelési viszonyokban megy végbe, de átalakítja a társadalom egész strukturáját. Az individuális polgári család felbomlása éppoly elkerülhetetlen velejárója a szocialista átalakulásnak, mint amennyire alapvető feltétele a tőkésék kisajátítása.

A szocialista család megjelenése nemcsak társadalmunk szervezeti kereteinek átalakulását jelzi, hanem elindítja — egyre növekvő ütemben — az eszmei-tudati átalakulást is. A »Modern családi kör« arról tanúskodik, hogy hovatovább korunk társadalmának, a szocialista társadalomnak és alapsejtjének, a szocialista családnak léleketzvetését azonos szervezeti kényszer szabja meg: az egész társadalom egyre kiteljesedő összhangjának organikus kényszere.

Simon Istvánban igen erős ez az *összhang-kereső szándék*. A távolbalátó biztonságával jól felismeri az ellentmondások felszámolásának objektív szükségyszerűségét. Talán éppen ezért igen sokszor a ma ellentmondásain csak végighordozza tekintetét, de kevésszer szentel neki nagyobb figyelmet. Nem lakkoz, nem is kerüli meg a problémákat, hanem — alapjában indokolt optimizmussal — *elébük vág*.

1956-ban adja ki »Himnusz az értelemhez« c. költeményét. Most már végképp beleütközik az ellentmondások tömkelegébe. Szembe kell néznie a teljes valósággal. Felismerni, hogy az élet meghitt mozzanatai elégtelenek az immár számára is megkerülhetetlen ellentmondások ábrázolására. Simon István témáinak nagy többsége konkrét, tárgyi jellegű volt, de szűkre határolt. E kis témák, a kiszakított problémák csupán azért nem váltak lokális jellegűeké költészetében, mert tudatos realista szemlélete, ha tárgyilag nem is, de eszmeileg mindig teljességre törekedett.

1955—56-ban írónk jelentős része elvesztette szeme elől a szocialista perspektívát. Egyesek a nép művészi szolgálatát kizárólag a mindennapok gondjának-bajának ábrázolásában vélték felismerni. A jelenségeket önmagukban, a társadalom egészéből kiszakítva kezdték értelmezni. Felfogásuk szerint a nép és a szocialista társadalom jövőjének érdekei külön váltak. Ezt az ellentmondást úgy akarták feloldani, hogy magukat a nép valamiféle prófétikus képviselőjévé igyekeztek nagyítani, de a jelentkező hibák tényleges okainak megértése helyett a bajokat misztifikálták. Nem előre, hanem visszafelé léptek: lemondtak a társadalom időleges válsága fő okainak és egyben a célravezető gyógyítás módjának megértéséről, ahelyett az egymásnak

ellentmondó külsőleges tünetek állandó hánytorgatásában élték ki indulataikat. Nem orvosnak bizonyultak, akiknek a súlyos esettel szemben is magabiztosságot és szilárdságot ad a tudás, hanem csak falusi kuruzslónak, aki pókhálóval vagy ráolvasással akar gyógyítani.

Az élet meghitt mozzanatait és idilli hangulatait is kedvelő költő 1956-ban felismeri az átfogó eszmei tisztázás és állásfoglalás halaszthatatlan szükségességét: »és azt az elveszett hitet keresi, ami az emberé«. A »Himnusz az értelemhez« a mindennapok konkrét és reális kis témáihoz ragaszkodó Simonnal szemben az élet alapkérdéseit és legégetőbb mai problémáit határozott eszmeiséggel értelmező költőt mutatja be. Az eszmei és politikai zűrzavar éveiben ő nem hátra, hanem *előre lép*: életünknek nem egyes, ellentmondásos jelenségeivel küzdök; a tudásnak tesz panaszt, az értelemhez fellebbez. Nagy elődje, József Attila az imperializmus gyűrűjének szorításában is hitte, hogy az emberiség útja nem téved zsákutcába. A faszizmus tobzódása idején, a történelem káoszában a tudásnak tesz panaszt. És így nyílt meg előtte a »földbe zárt titok.« — A »Himnusz az értelemhez« c. versét 1956-ban a költő ködoszlató tűzcsóvaként dobta maga elé. Nem új hiteket hajszol, de bizonyosságot keresve mondja: »beléd kapaszkodok nagyon földnél biztosabb értelem...« Nem a valóság különös és zavaros jelenségei foglalkoztatják elsősorban fantáziáját, hanem e politikai és eszmei káoszban himnuszt zeng az értelemhez, az emberiség történetét és fejlődését helyesen felfogó értelemhez, az emberiség boldog jövőjének távlatait felismerő értelemhez. Szocialista meggyőződésének igazolását az értelemtől várja. De csak a lényeges kérdésekre keres feleletet; most az eszme alapvető igazságának a tisztázása fontos. Megvan benne az a ritka képesség, hogy a szocializmus eredményeit ne szemmértékre ítélje meg, hanem az elviség és tudatosság hiteles mércéjéhez mérje. Éppen ezért nem a mennyiségre, hanem a fajsúlyra tekint, nemcsak a felszínt látja, de a *lényeg*et is. Ezért bizonyulhatott 1956-ban — amikor az írók többségének láthatára a napi politikai küzdelmekkel azonos kiterjedésű volt — elég erősnek ahhoz, hogy a múltat rendező és a jövő távlatait bevilágító értelemhez énekeljen himnuszt:

*»De büntetésed, s győzelmed
ma kezekben van emberi
tudás: sorsodat önkezed
vagy megáldja, vagy megveri.
Áll a kérdés előtted im,
merész, modern Prometheusz:
indulsz a lét új útjain,
vagy újra mélységedbe jutsz.*

*Ha megkínoz ez a talány
olykor — s gomolygó, keserű
gondban, mint vihar nyomán,
ahogy a földre dül a fű,
megtörtén sok gondolatom
fekszik az idő-réteken:
beléd kapaszkodok nagyon
földnél biztosabb értelem,*

az emberi tudás, ész, aki
 megteremtetted magadat
 a kínok évszázadai
 vagy évezredek alatt,
 s nem széthullni akarsz, hanem

tárgulni és szüntelenül
 rendeződni; s mint az elem,
 zsidongó sejtjeiben ül

a nagy kiegyenlítődés
 vágya, öröktől fogva már:
 nálad az újat leső és
 elrendező vágy a szabály.
 Ó, én bízom benned, ahogy
 bíztak, akik nevedért
 vállaltak gyötrelmes bitót,
 villanyszéket, száz szenvedést.«

(Himnusz az értelemhez)

Az önmagát a kínok évezredek alatt megtermő emberi tudás és ész nem széthullni, de tárgulni és rendeződni akar — vallja a költő egy világnézet igazságát. Ars poetica ez a szó nemes értelmében: a költő eszmeileg tudatos állásfoglalása a kor által felvetett leglényegesebb kérdésekre:

»Megáztatta az ember e
 földgolyót könnyel, vérrel is.
 Világ számtalan harctere
 (hol nem nől annyi kikerics,
 ahány halott mélyben pihen)
 ha fölnyújtaná milliónyi
 szuvas csuklóját, ó, igen
 ha egy percre tudna szólni —
 ha szólhatna az elesett,
 azt kérdezné meg, hogy miért
 a földben, s nem a föld felett
 értette: van testvériség.
 Élők, köztiünk élet legyen
 a megértésben a kovács,
 a modern borzalom ellen
 az egységes tiltakozás.«

(Himnusz az értelemhez)

A Himnusz az értelemhez a vívódó Simont állítja elénk. Olyan időszakban írta, amikor a szocializmus igazságait már nyílt vitákban is dezavualták. De ő önmagában megküzd ezekért az igazságokért. A szocializmus ügyének most sem válik egyszerű apologétájává, jóllehet egyik legkövetkezetesebb

költői képviselője marad. Talán épp azért, mert belső őszintesége, meggyőződé-
sének eszmei hitele edzi meg a talmi igazságokkal szembeni ellenállásra,
az önerejéből való helytállásra.

1956-ig nem érezte annak szükségét, hogy eszmeileg átfogó költői vallo-
mást tegyen. Addig úgy vallott az életről, ahogy az élmény diktálta. A vitá-
zók éles hangja úgyszólván hiányzott költészetéből. A politikai életben és az
irodadomban végbemenő események azonban benne is kiformálták a pole-
mikust. Nem kezd részletvitákat. Útja nem a meghasonláshoz, hanem a múlt-
ban és jelenben is a történelmi igazságot felismerő értelemhez vezet. Simon
nemcsak megérteni akar, ennél nagyobb szándék igazítja: történelmileg igaz
és hű feleletet adni a ma kérdéseire és vitáira. Az értelem fátylóját akkor
tartja magasra, amikor nem egy költő-kortársa kezében utolsót lobban ez a
fáklya.

1955—56 a nagy eszmei próba időszaka. A vizsgatételeket a valóság
fogalmazza. Íróinknak — sajnos — új és meglepő kérdésekre kell választ
adniok. És ők tanári biztatás és segítség nélkül most meg is nyilatkoznak
sorban. De már nem azzal az egyértelműséggel, ahogy korábban. Nemcsak
konkrét társadalmi problémáink megítélésében tér el véleményük, hanem az
emberiség sorsát, a jövő kilátásait illetően is különböző nézetek hirdetőivé
válnak.

Ez a világnézeti polarizálódás természetszerűleg a művészi eszközöket és
stílusokat is differenciálta. A feloldhatatlan ellentmondások élménye meg-
ejtette íróink egy jelentős részét, s így a harcban álló világerők küzdelmét
hamis optikával látták. A kor legfőbb élménye számunkra: a pusztulás, a
halál-élmény. Szerintük a XX. század az embert immár legyűrő technika és
tudomány végső, apokaliptikus elszabadulásának korszaka. Ez a halál-élmény
nem apellál az értelem tiltakozására és ellenállására. A pusztulás, a megsem-
misülés, a halál romantikáját hajszolja ez a költészet; fantáziáját a félelem
viziója táplálja. Az ember pórén áll a nagy nihil előtt, minden értelmes csele-
kedete, minden határozott lépése hiábavaló. Mivel az értelem fáradozása
meddő, szabad asszociációval próbál minél többet magához ragadni az egyre
gazdagabbá váló, de megsemmisülésre ítélt életből. Életgazdagság és halál-
élmény: ez a tragikus kontraszt határozza meg ennek a költészetnek kife-
jezési eszközeit is. A szabadon asszociált képek dzsungele azt mutatja, hogy
a végső kétségbeesés csak érzékelní akar már, de nem érteni és világosan
elrendezni. A kép nem az értelem jelrendszere többé, hanem az élmény és a
nosztalgia tagolatlan nyelve. Ez a költészet már nem tud vallani az élet
emberi dolgairól, a mindennapok küzdelmeiről és szépségeiről, csak a végső
principiumok, az élet és halál kérdései izgatják. De éppen azért, mert az élet
két pólusra szakadt előtte, el is embertelenedett. Az emberi élet lényege: a
munka, a küzdelem, a harc a fejlődésért — megszűnt számára.

A halálélmény-költészet külön irányzatot képvisel. Közös nevezőjét a
szemlélet adja. A stílus, a forma lehet eltérő, de a közös szemlélet végső
soron a határozott tartalom — az értelem száműzésének — irányába nivellál.
Nálunk az »Ápám« és a »Sánta család« realizmusával elinduló Juhász Ferenc
költészete reprezentálta a legtipikusabban ezt a tendenciát.

Weöres Sándor lírája irodalmunkban nem az új halál-élmény hangja;
az ő világképe lényegében már a 30-as években kialakult. Mai költészete

csak ad abszurdum vitt bizonyítéka ez irány elkerülhetetlen zsákutcájának. E költészet elembertelenedését az élet reális és közvetlen érdekeinek egyre fokozottabb tagadása jellemzi. Weöres lírájából az individualizmus végletes önzése csak felénk, amikor a polgári társadalom halál-élményét a költő az egyén és az egész emberiség kikerülhetetlen sorsélményévé szublimálja. Halász Gábor a 30-as évek végén a Nyugatban, ha nem is a mi előjelünkkel, de szabatos jellemzését adta Weöres Sándor lírájával kapcsolatosan ennek a költői magatartásnak: »A bölcselő nyugalmával tartja szükségesnek a rosszat (»nem a békesség a cél: minden öljön, ami él«) és a bölcselő önzésével vonul el távoli, valószínűtlen tájakra. Magatartásában van valami herakleitosi pózként felvett, de úri fiús lényében is gyökerező fölény a küzdőkkel, a panaszosokkal és az átkozódókkal szemben... Osztályok egymásba roppanása, az elkerülhetetlen romlás fölött áll az ember ősi igénye, ahogy az a keleti tanításokban tükröződik: a feloldódás a végtelenben, az örök nirvána. (Halász Gábor: A század gyermekei. Nyugat, 1938. XXXII. é. 8. sz.).

Juhász Ferenc Weöres Sándor nyomdokán haladva teszi meg az első költői lépéseket, de szemléletét eredendően nem a polgári nihilizmus alakítja. Az aranyjánosi elbeszélő hagyomány tehetséges és eredeti mai folytatójaként indult. Erős és sokat ígérő realista stílusa az 50-es évek elején megbicsaklott A korélmény átfogó kifejezése izgatta. A XX. század szellemének és lélektanának megragadása, kifejezése érdekében azonban letért arról a konkrét realizmussal ábrázoló költői útról, amelynek magasszínvonalú képviselői voltak Simon István, Nagy László stb.

Simon István hű maradt Petőfi, Arany és Illyés realista hagyományvonalához, amelyhez saját költészetét kapcsolta. Hogy hű maradhatott, annak oka nem az, hogy lemondott kora költői kifejezéséről, hanem éppen korának helyes történeti felfogása. Az a szemlélet, amely a XX. század jelenségeit megítéli, pontos, adekvát történeti megállapításokhoz vezetheti. Az értelem, amelyhez himnuszt zeng, a múltat, a jelent és a jövőt egyszerre bevilágító értelem: ez az értelem a történelem logikája, amely kifejezésre jut a mai dolgozók tiltakozásában az atomhalál ellen és a szocializmust építő tömegek világos és határozott szándékában.

Juhász Ferenc és Nagy László halál-élmény költészetének és Weöres individuális pusztulás-lírájának a történelmi okai azonosak. Mindkettő egy pusztuló osztály, a burzsoázia halál-élményét az egész emberiséget vagy végső fokon a szabad egyént kikerülhetetlenül megsemmisítő történelmi sorsként vetíti ki. A polgárság halál-élményének általánosítása az egész emberiségre hamis kor-szemlélet és történeti ítélet eredménye. S így végsősoron az egész emberiség nevében való aggódás — akarva vagy akaratlanul — egy halálra ítélt osztály önző individualizmusának apologetikája. Simon István költészete éppen ennek az általánosító történetietlen kor-szemléletnek eleven cáfolata:

*»Csak amit az ész kigondol
s a szabadság, e két iker,
emelheti ki a porból
fejünket, győzelmeivel.
Az első mozdulat, amely
emberré szült emberiség,*

*mily messze már, be vissza kell
néznünk, — takarja a sötét.
S évezredek gyűrűző fodra
lám ész, új partokhoz söpört,
hogy majd fényed beragyogja
egyszer az emberi gyönyört.»*

(Himnusz az értelemhez)

A XX. században a kapitalizmus és a szocializmus kialakította a modern kor megítélésének új ismérveit. Azok az irodalmi irányzatok, amelyek a mi korunk arculatának legfontosabb meghatározó tényezőit a technika és atomtudomány általános eredményeiben vélik felismerni, éppen a leglényegesebbet tévesztik szem elől: a kor konkrét formáló erőit: a társadalom megváltozott viszonyait és az új viszonyok alapján a technika és tudomány új jellegű, új tartalmú szerepét. Nem kétséges az, hogy a természettudományok és a technika legnagyobb eredményei befolyásolják a modern ember gondolkodását és érzésvilágát. Csakhogy a modern ember fogalma ma már elvesztette egyértelmű jelentését és tartalmát. Az új modernség fogalmát nem az általánosságban felfogott tudományos és technikai fejlődés alakította ki, hanem az a világnézet, amely a természet és társadalom fejlődésének egészét helyesen feltáró tudomány alapjain nyugszik. Azok az írók, akik a modernségnek ezt az új értelmezését figyelmen kívül hagyják, önmagukat csapják be: lemondanak annak megértéséről, hogy a tudomány és a technika eredményeinek az egész társadalom érdekében való fölhasználása milyen konkrét lélektani és világnézeti következményekkel jár. Ennek a modernségnek rendező elve: az értelemre törekvő tudás, mely a kultúra eredményeit a burzsoázia pusztulásával nem halálra szánja, hanem a történelmileg elhivatott osztály, a munkásosztály kezébe helyezi le. Simon István 1956-ban az értelemhez nem a bizonytalanok bizonyosságkereső ösztönével fordul, hanem a bizonyítók vaslogikájával:

*»Forradalom, osztályok harca
szorítja torkod vén világ.
Kemény egy férfiú arca,
s hirdet új törvényt, logikát.»*

(Himnusz az értelemhez)

II.

Simon István verseinek problematikája legtöbbször *tárgyi cselekményekbe* vagy jelenségekbe van öltöztetve. Még filozófikus gondolatainak kifejezéséhez is szüksége van a valóság tárgyi segédeszközeire. Az aforizmákba sűrűsödő gondolatokra nem áll rá az esze. Éppen ezért verseinek alapgondolatát az egész költeményen végighúzódo cselekményes vagy részletekig jellemző ábrázolással bontja ki. Gondolatai mindig a reális valóság mozzanataihoz kapcsolódva formálódnak. Egyes strófáinak alig van önmagában kikerekedő gondolati tömörsége. Ez az egész versen végignyújtott gondolat kibontás szükségképpen

igényli az utolsó strófa Petőfi módjára történő csattanós lezárását, amely nem a sűrített gondolat kiugratása, hanem inkább az egész versben kikerekedő eszme hatásos formai lezárása.

Hogy Simon képzeletének mennyire szüksége van a reális világ kapaszkodóira, azt talán »Írás közben« című egystrófás gondolatforgácsai bizonyítják legjobban. Ez a műfaj a gondolkodás elvontabb asszociációit szinte igényli. Simon fantáziájának itt is tárgyi elem a kiindulási pontja:

»Röpülő száll fölöttem döngicsélve,
szinte érzem, hogy a tiszta égre
a béke dalát írja, mint én a papírra.«

(Írás közben)

Fantáziájának kiindulási alapja mindig a jól körülhatárolható realitás. Éppen ezért asszociációja is a legtermészetesebb és legegyszerűsebb vonalú összevetésekre szorítkozik. Logikai szigóra nemcsak az eszmei jelenségek megítélésénél jelentkezik, de a gondolatok kibontásának formáiban is. Gondolatait a *hasonlatok* levegősebb, s egyben áttetszőbb képeiben mutatja meg, nyugodt és tempós kibontásban, és igen kevésszer él a metafora gondolat és képsűrítő, sokszor csak gondolatmegvillantó formai eszközével. A gondolati és nyelvi elmésség nem izgatja. Számára az élmény mindig eszmei és érzelmi jelentőségű elsősorban. Tehát mindig *tartalmi* és sohasem formai. Talán részben ezzel is lehet magyarázni költészetének bizonyos formai egysíkúságát. Tévedés ne legyen: Simon nyelve tiszta, mégis merev költői nyelv. Lehet, hogy nyelvének éppen ez a merevsége idéz elő bennünk sokszor bizonyos hiányérzetet. Nem érezzük a költői lelemény győzelmét az ellenálló nyelv felett. Eddigi költészete azt mutatja, hogy a vers formai-technikai lehetőségei sem foglalkoztatják behatóan. Eddig megjelent öt kötetében az első kötet már kitaposott formai ösvényein halad mindig. Rím-technikája is az első jó verseiben kialakított képlethez igazodik. Bőségesen él az asszonánc népies és hagyományos, de egyben könnyedebb és pongyolább megoldásával is.

Simon Istvánnak azok a tulajdonságai, amelyek Arany Jánoshoz hozzák közel, inkább magatartásának és temperamentumának jellemző jegyei, sem mint gondolkodásának és formai ízlésének az Arany Jánoséhoz hasonló adottságai és igényei. Spontán formaalkító készsége inkább Petőfi minden spekulatív megoldástól mentes módszereire emlékeztet, de Petőfi bősége és széles skálája nélkül.

III.

Lírája három alapforrásból táplálkozik: a közvetlen környezetből, a gyermekkor élményéből és a szülőfalujába való visszavágyódás nosztalgijából. A *közvetlen környezet* a ma valóságának egyszerű emberi sorsokba szétoldott problémáit adja a költő tollára. Jó érzékkel mindig ezeken az emberi sorsokon keresztül közelíti meg a társadalom legáltalánosabb problémáit is. — Költészetének éppen az ad emberi hitelt és lírai megrátszást, hogy az általános esz-

méket és gondolatokat művészien fel tudja oldani a közvetlenség, a realitás mindig primér anyagában.

A *gyermekkor emléke* idilli szemléletének kedvez. Él is bőségesen az emlékezés lehetőségeivel. A gyermekkor az érzelmek elementáris sodrását, a dilemma nélküli életigenlést, az őszinte »emberség« nagyszerű és tiszta élményét idézi. A szép ifjúság emlékeit is úgy tartja a ma és a jövő elé, »mint a kerek kis erdei tisztáson éretten csorgó aranyát a nap«. Minden igaz költőt megragadott ennek az emlékanyagnak a poézise. Simonnak a gyermekévek úgyszólván kész versanyagot nyújtanak épp úgy, ahogy Kosztolányinak. Mindkettőjükben közös a kitisztult és megért élmény kimunkálásának az igénye. Ezt a gyermekkor emlékeivel kapcsolatosan az idő jóformán el is végzi. Simonnak ezeket a gyermekkor képeit idéző verseit igaz és megfogó emberséggel telíti a költő másodszori átélése.

A *szülőfalujába* való visszatérés vágya költészetének egyik fő motívuma. A kirepítő otthon közelebb van, mint a gyermekkor, de a róla alkotott emléké kép nem kevésbé meghitt. Otthoni életének egyszerű mozzanatai és jelenségei vagy önálló verssé formálódnak, vagy pedig elszórtan illeszkednek költészetébe, mint jelzők, hasonlatok, képek. A »fűrészes« nemcsak édesapja foglalkozásának tárgyi kelléke, hanem igen sokszor — mivel kedves emlékként él tudatában — a legösztönösebbek asszociált kép, hasonlat és nagyon sokszor szimbólum is. Épp így a »fűrészelés« is többször formálódik hasonlattá, képpé, sem mint ahogy a természetes képzettársítás igényelné. Vonatkozik ez az élet több más, neki kedves mozzanatra és jelenségre is. Olyan dolgok ezek, amelyekkel otthon a gyermekévekben, a szülői házban töltekezünk meg. Ezek az emlékek befolyásolják gondolkodásunk mechanizmusát, mint konkrét tárgyak is beépülnek legelvontabb gondolatainkba. Simon nem védekezik ettől a múlttól, nem szelektálja és nem szépíti, még most is engedi formálni magát tőle. Pár ecsetvonása tökéletes realizmussal képes elénk vetíteni nemcsak a falu hibátlan külső képét, hanem a jellemző belső vonásait is:

*»Az lesz a szép út, az első,
ha majd a jeges utcát
ropjuk a reggel; a sürgő
népek a vizet húzzák,
s nem a vödörkre, a kutakra,
azt nézik merre járunk,
és fejüket összedugva
sügdolóznak utánunk.«*

(Az első út)

Osztályával, családjával a legtermészetesebb módon ápolja kapcsolatát. Állandóan vall róluk, de nem tüntetve és harsogva, nem a költő pózában tetszelegve, hanem a gyermeki és emberi átélés komolyságával. Az élményből, mint költő sem akar többet kicsikarni, mint amit a magánember átélhetett és felfoghatott. Ez a *természetesség* egyébként egész költészetét jellemzi. Emberi szerénysége és realista hűsége valóságstiszteletében gyökeredzik. Valószínűleg Petőfivel érez, s mint nagy elődje, a természettel, a valósággal való versenyre kelést meddő dolognak tartja:

»Olyan ez a víg nap, mint a vers — és
 mennyi jó rím! a bokros ibolyák
 ütik meg Mari néni mosolyát,
 a motorok friss zaját viszont a

vágásokból csörrenő szalonka.
 Szinte pirul bennem a költő,
 míg nézem a lázasan dühörgő
 életet...«

Simon István eddig megjelent öt kötete egy fiatal költő első állomásai. Közel kétszáz vers illeszkedik egymáshoz, mint egy készülő épület elemei. Úgy-
 szólván, nincs kiugró és bántó érde ennek az építménynek. Mintha elejétől
 fogva nemcsak az egyes téglákat — az egyes verseket —, de az egész épületet
 is tervezné. A világnézet, az élmény, az érzés és a tudatosság így pallérozza köl-
 tészetét egyre tökéletesebbé, egyre teljesebbé.

Kiss Lajos

TARTALOM

VILÁGIRODALOM.

<i>Koltay-Kastner Jenő: Ugo Foscolo</i>	5
<i>Berczik Árpád: Raimund pályakezdeté hazánkban</i>	33

MAGYAR IRODALOM.

<i>Keserű Bálint: Adalékok Rimay és Báthoryak kapcsolatához</i>	45
<i>Kovács Sándor: Szepsi Csombor Márton prózastílusához</i>	51
<i>Kordé Imre: Néhány adat Csokonai »Kultúra«-jának keletkezéséhez</i>	61
<i>Kálmán László: Molnár György, a realista színjátszás előfutára</i>	67
<i>Nacsády József: A szegedi parasztnovella keletkezése</i>	71
<i>Kiss Lajos: Simon István költészete</i>	111

B 203560